

სულხან ტაბაღუა | SULKHAN TABAGHUA

ფისკალური სტიმულები:
შეფასება და ანალიზი

FISCAL STIMULUS:
ASSESSMENT AND ANALYSIS

თბილისი - TBILISI

2023

სულხან ტაბაღუა | SULKHAN TABAGHUA

ფისკალური სტიმულები: შეფასება და ანალიზი

FISCAL STIMULUS: ASSESSMENT AND ANALYSIS

გამომცემლობა „უნივერსალი“
Publishing House “UNIVERSAL”

თბილისი | Tbilisi

2023

მონოგრაფიაში განხილულია ფისკალური სტიმულების მაკროეკონომიკური თავისებურებები გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში. თეორიულთან ერთად, მნიშვნელოვანი ყურადღება ეთმობა ეკონომეტრიკული მოდელების ანალიზს, რომელთა ძირითადი ნაწილი შეფასებულია საქართველოს ეკონომიკის მონაცემების მაგალითზე. კვლევის ცალკეული ნაწილები წარდგენილ იქნა საერთაშორისო კონფერენციებზე, გამოქვეყნდა საკონფერენციო ნაშრომთა კრებულებსა და სამეცნიერო ჟურნალებში.

კვლევის ფარგლებში ჩამოყალიბებული მიდგომები და მიღებული შედეგები მნიშვნელოვან დახმარებას გაუწევს ეკონომიკური პროფილის უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებს, პროფესორებსა და ფისკალური პოლიტიკის აქტუალური საკითხებით დაინტერესებულ პირებს.

სამეცნიერო რედაქტორი: **იური ანანიშვილი**

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, ეკონომეტრიკის
კათედრის ხელმძღვანელი.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, საქართველო.

რეცენზენტები: **ნურლან ტურდალიევ**

ეკონომიკის დოქტორი, ეკონომიკის დეპარტამენტის პროფესორი.
ვინდსორის უნივერსიტეტი, კანადა.

გივი ბელიანაშვილი

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი.
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, საქართველო.

პროექტი განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს
ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით [YS-21-2451].

ციტირების რეკომენდირებული ფორმატი: ტაბალუა, ს. (2023). ფისკალური სტიმულები: შეფასება და ანალიზი. გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

© ს. ტაბალუა, 2023

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“, 2023

თბილისი, 0186, ა. ჰოლიბაოვსკაიას №4, ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-33-678-2

The monograph discusses the macroeconomic characteristics of fiscal stimulus in the conditions of the transition economy. Along with the theoretical, significant attention is paid to the analysis of econometric models, the main part of which is based on the example of Georgian economic data. Separate parts of the research were presented at international conferences and published in conference proceedings and scientific journals.

The approaches developed within the research and the obtained findings will provide significant help to the economic profile of higher education institutions, students, professors, and others interested in current issues of fiscal policy.

Scientific editor: **Iuri Ananiashvili**

Doctor of Economic Sciences, Professor. Head of Econometrics Department.
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia.

Reviewers: **Nurlan Turdaliev**

Ph.D. in Economics, Professor. Department of Economics. University of Windsor, Canada.

Givi Bedianashvili

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia.

This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia [YS-21-2451].

Recommended citation format: Tabaghua, S. (2023). Fiscal Stimulus: Assessment and Analysis. Publishing house “Universal”, Tbilisi.

© S. Tabaghua, 2023

Publishing House “UNIVERSAL”, 2023

4, A. Politkovskaia st., 0186, Tbilisi, Georgia ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-33-678-2

გოდოგნი ქაჯის, ნაჯო გოჯისს ბსოგბს

Dedicated to the memory of the mother, Nato Eteria

შინაარსი

წინასიტყვაობა	7
დიაგრამები და ცხრილები.....	8
აბრევიატურები	9
შესავალი	11
თავი I. ფისკალური პოლიტიკის მაკროეკონომიკური საფუძვლები	17
1.1. ფისკალური პოლიტიკის როლი კლასიკურ და ნეოკლასიკურ თეორიაში.....	17
1.2. ფისკალური სტიმულების მაკროეკონომიკური როლის გენეზისი.....	25
1.3. ეკონომიკური კონსენსუსის საწყისებთან	33
თავი II. ფისკალური სტიმულების მაკროეკონომიკური როლი.....	38
2.1. ეკონომიკური პოლიტიკის არსისა და მიზნების მიმოხილვა.....	38
2.2. ფისკალური სტიმულები და ეკონომიკური კრიზისები.....	41
2.3. გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკური თავისებურებები	49
2.4. ეკონომიკური ზრდის დეტერმინანტების შეფასება გარდამავალი ეკონომიკების მაგალითზე (გაფართოებული მოდელი)	60
თავი III. მთავრობის როლი ეკონომიკური ზრდის მოდელებში	75
3.1. მოკლე მიმოხილვა	75
3.2. მთავრობის ზომის თეორიული მოდელები	77
თავი IV. ფისკალური სტიმულების თავისებურებები საქართველოში.....	82
4.1. მულტიპლიკატორის შეფასება	82
4.2. ფისკალური პოლიტიკის მაკრო-სამართლებრივი ჩარჩო.....	98
4.3. მთავრობის ზომის მოდელის შეფასება	104
კვლევის შედეგების შეჯამება	113
გამოყენებული ლიტერატურა.....	199
ვებგვერდები	210
დანართი	211

CONTENTS

Preface	116
Diagrams and Tables	8
Introduction	117
Abbreviations	9
Chapter I. Macroeconomic Basics of Fiscal Policy	121
1.1. The Role of Fiscal Policy in Classical and Neoclassical Theory	121
1.2. The Genesis of the Macroeconomic Role of Fiscal Stimulus	127
1.3. With the Beginnings of the Economic Consensus	132
Chapter II. Macroeconomic Role of Fiscal Stimulus	136
2.1. Overview of the Essence and Goals of Economic Policy	136
2.2. Fiscal Stimulus and Economic Crisis	138
2.3. Macroeconomic Peculiarities of the Transition Period	144
2.4. Assessment of Economic Growth Determinants on the Example of Transition Economies (extended model)	152
Chapter III. The Role of Government in Economic Growth Models.....	166
3.1. Short review	166
3.2. Theoretical Models of Government Size	168
Chapter IV. Peculiarities of fiscal stimulus for Georgia	172
4.1. Estimation of the multiplier	172
4.2. Macro-legal Framework of Fiscal Policy	186
4.3. Assessment of Government Size Model	190
Summary	197
Bibliography	199
Webpages	210
Annexes	211

წინასიტყვაობა

ფისკალური პოლიტიკის ცალკეული საკითხები მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს თანამედროვე სამეცნიერო კვლევებში. საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში ფისკალური პოლიტიკა მაკროეკონომიკურ კონტექსტშია წარმოდგენილი, რომლის აქტუალობა, ეკონომიკის ციკლური ბუნებიდან გამომდინარე, განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე საკმაოდ მადალია და, ამავე დროს, მისი ეფექტიანობის შეფასება ქვეყნის მნიშვნელოვან პრიორიტეტად გვევლინება.

მონოგრაფიაში წარმოდგენილია ფისკალური პოლიტიკის აქტუალური საკითხები გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების თავისებურებების გათვალისწინებით, შეფასებულია რამდენიმე თეორიულ-ეკონომეტრიკული მოდელი საქართველოსათვის. კვლევა მიზნად ისახავს გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში არსებული მდგომარეობის ანალიზს, ფისკალურ სტიმულებსა და ეკონომიკურ ზრდას შორის თეორიულ-მეთოდოლოგიური კავშირის შეფასებას, ასევე საქართველოსთვის საბიუჯეტო ხარჯების მულტიპლიკატორისა და მთავრობის ზომის შეფასებას.

ნაშრომში ჩამოყალიბებული მიდგომები შესაძლებელია წარმატებით იქნას გამოყენებულ ეკონომიკური კრიზისებისა და პოსტ პანდემიური (Covid19) პერიოდის ანალიზისათვის.

დიაგრამები და ცხრილები

Diagrams and Tables

დიაგრამა 2.2.1.	რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდა (პროცენტებში)
Diagram 2.2.1.	Real GDP growth (in percent)
დიაგრამა 2.3.1.	ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკის ინდიკატორი (EBRD): გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების შეფასება
Diagram 2.3.1.	Indicator of the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD): assessment of countries with economies in transition
დიაგრამა 4.1.1.	რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) იმპულსზე რეაქციის ფუნქციები ხარჯების კომპონენტებზე
Diagram 4.1.1.	Impulse response functions of real GDP on expenditures components
დიაგრამა 4.1.2.	მოხმარების, ტრანსფერებისა და პროცენტის შოკის გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP)
Diagram 4.1.2.	The impact of consumption, transfers and interest rate shocks on GDP
დიაგრამა 4.1.3.	მოხმარების, ტრანსფერებისა და პროცენტის შოკის ერთობლივი გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP)
Diagram 4.1.3.	United effects of consumption, transfers, and interest rate shocks on GDP
დიაგრამა 4.1.4.	მოხმარების, ტრანსფერებისა და სხვა ხარჯების შოკის გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP)
Diagram 4.1.4.	Impact of consumption, transfers, and other expenditures shocks on GDP
დიაგრამა 4.1.5.	ნაერთი ხარჯების შოკის გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP)
Diagram 4.1.5.	Impact of a united expenditures shock on GDP
დიაგრამა 2.3.2.	გარდამავალი პერიოდის ინდექსი
Diagram 2.3.2.	Transition period index
დიაგრამა 3.2.1.	არმეის მრუდი
Diagram 3.2.1.	Armey Curve
დიაგრამა 4.3.1.	არმეის მრუდი საქართველოსათვის
Diagram 4.3.1.	Armey Curve for Georgia
ცხრილი 2.2.1.	ფისკალური სტიმულების ეფექტიანობის შეფასება
Table 2.2.1.	Assessment of the effectiveness of fiscal stimulus
ცხრილი 2.3.1.	გარდამავალი ეკონომიკების შეფასება
Table 2.3.1.	Transition economies assessment
ცხრილი 2.4.1.	ეკონომიკური ზრდა გარდამავალ ეკონომიკებში (1989-2000 წწ)
Table 2.4.1.	Economic growth in transition economies (1989-2000 yrs.)
ცხრილი 2.4.2.	მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) შერჩეული დეტერმინანტების შეფასება (შემთხვევითი ეფექტი, 1998-2014 წწ)
Table 2.4.2.	Estimation of selected determinants of GDP (random effect, 1998-2014 yrs.)
ცხრილი 2.4.3.	საწყისი მდგომარეობის შეფასება (ფიქსირებული ეფექტი, 1998-2014 წწ)
Table 2.4.3.	Baseline estimation (fixed effect, 1998-2014 yrs.)
ცხრილი 2.4.4.	მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის პანელური მოდელი (1999-2007 წწ)

Table 2.4.4.	Panel model of GDP growth (1999-2007 yrs.)
ცხრილი 2.4.5.	მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის პანელური მოდელი (2007-2014 წწ)
Table 2.4.5.	Panel model of GDP growth (2007-2014 yrs.)
ცხრილი 4.1.1.	(4.1.8) მოდელის შეფასებული ვარიანტი
Table 4.1.1.	(4.1.8) Model estimated variant
ცხრილი 4.1.2	ინფორმაციული კრიტერიუმების მნიშვნელობები ვექტორული ავტორეგრესიის სხვადასხვა ლაგის მოდელისათვის
Table 4.1.2	Values of information criteria of vector autoregression for different lag models
ცხრილი 4.1.3	რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) იმპულსზე რეაქციის ფუნქციები ხარჯების კომპონენტის პირობებში
Table 4.1.3	Impulse response functions of real GDP in case of expenditure components
ცხრილი 4.1.4.	გრენჯერის მიზეზობრიობის ტესტი
Table 4.1.4.	Granger Causality Test
ცხრილი 3.3.1.	არაწრფივი მოდელები
Table 3.3.1.	Non-linear models
ცხრილი 4.3.1.	(4.6.4) მოდელის რობასტული შეფასებები
Table 4.3.1.	(4.6.4) Model robust estimations

დანართი

Annexes

ცხრილი 1.	რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ვარიაციის დეკომპოზიცია
Table 1.	Decomposition of real GDP variation
ცხრილი 2.	ბაროს მოდელი: დამოკიდებული ცვლადი რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტი (GDP)
Table 2.	Barro's model: dependent variable real GDP
ცხრილი 3.	ბაროს მოდელი: დამოკიდებული ცვლადი რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტემპი
Table 3.	Barro's model: the dependent variable real GDP growth rate
ცხრილი 4.	ბაროს მოდელი: დამოკიდებული ცვლადი რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტი (GDP) ერთ სულზე
Table 4.	Barro's model: dependent variable real GDP per capita
ცხრილი 5.	მთავრობის ზომის საბაზისო მოდელი
Table 5.	Baseline model of government size

აბრევიატურები

Abbreviations

GFSM	სახელმწიფო ფინანსების სტატისტიკის მეთოდოლოგიური საფუძვლები Government Finance Statistics Manual
LNP	ინფლაციის მაჩვენებელი Inflation rate
RI	სტრუქტურული რეფორმების ინდექსი

	Index of structural reforms
Gexp	მთავრობის მოხმარება Government consumption
TR	ტრანსფერები Transfers
RDG	პროცენტი Percent
GG	გრანტები Grants
GO	სხვა ხარჯები Other expenditures
Gtotal	ნაერთი ბიუჯეტის მთლიანი ხარჯები Total expenditures of the consolidated budget
IN	ინვესტიციები (%-ლი წილი მთლიანი სამამულო პროდუქტში (GDP)) Investments (% share in GDP)
LIP	ფასების ლიბერალიზაციის ინდექსი Price liberalization index
LEN	ბაზარზე შესვლის მაჩვენებელი (კონკურენციის პოლიტიკა) Market entry rate (competition policy)
LEX	ვაჭრობა და უცხოური გაცვლითი სისტემა Trade and foreign exchange system
LSP	პრივატიზაციის ინდექსი Privatization index
K	კაპიტალის ფორმირება Capital formation
REV	ნაერთი ბიუჯეტის შემოსავლები Consolidated budget revenues
EX	ნაერთი ბიუჯეტის მთლიანი ხარჯები Total expenditures of consolidated budget
Y	რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტი (GDP) Real GDP
Y_per	რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტი (GDP) ერთ სულზე Real GDP per capita
Y_real_temp	რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტემპი Real GDP growth rate
G	მთავრობის მოხმარების წილი რეალურ მთლიან სამამულო პროდუქტში (GDP) Share of government consumption in real GDP
g*	მთავრობის ოპტიმალური ზომა Optimal size of government
RBC	Real business cycle რეალური ბიზნეს ციკლები
DSGE	დინამიკურ-სტოქასტური ზოგადი წონასწორობის მოდელის Dynamic stochastic general equilibrium model

შესავალი

საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური კეთილდღეობის ამაღლება ნებისმიერი მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის მთავარი ამოცანაა, რაც მხოლოდ წარმოებული საქონლითა და მომსახურეობის რაოდენობით არ განისაზღვრება. დამატებით საჭიროა მთელი რიგი ამოცანების გადაწყვეტა, რაც მთავრობის მხრიდან ეფექტიანი ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებას მოითხოვს¹.

მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის სწორად დაგეგმვა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკის მქონე ქვეყნებისათვის, სადაც საბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირებისათვის აუცილებელი ინსტიტუტები ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების სტადიაზეა. აღნიშნულის გათვალისწინებით, მთავრობის მიერ შემუშავებული ფისკალური სტიმულები მოითხოვს სიდრმისეულ ანალიზს, რადგან ისინი გავლენას ახდენენ ეკონომიკის ყველა სექტორის მიმდინარე თუ სამომავლო მდგომარეობაზე, რაც საბოლოოდ ასახვას ჰპოვებს ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაზე.

მთავრობას ეკონომიკურ პროცესებზე ზემოქმედების ორი ძირითადი ინსტრუმენტი გააჩნია, ესენია: მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკა. განვითარებადი, თუ განვითარებული ქვეყნების უმრავლესობაში მონეტარული პოლიტიკა მთავრობისგან დამოუკიდებელი ინსტიტუტების ხელშია, რომელთანაც

---

¹ ეკონომიკურ ლიტერატურაში ხშირად გამოიყენება ტერმინები „სახელმწიფო“ და „მთავრობა“, როგორც ეკონომიკური პოლიტიკის შემუშავებელი და განმახორციელებელი. ამასთან, მართებულია აღინიშნოს, რომ ტერმინი „სახელმწიფო“ (ფართო გაგებით) უპირველეს ყოვლისა აღნიშნავს ტერიტორიას, რომელიც შემოფარგლულია გეოგრაფიულ საზღვრებში, რაც გამყარებულია/აღიარებულია ქვეყნის კონსტიტუციით, შესაბამისი საერთაშორისო ხელშეკრულებებითა თუ საერთაშორისო ორგანიზაციების გადაწყვეტილებებით. რაც შეეხება „მთავრობას“, საქართველოს კანონმდებლობაში ის შემდეგი სახითაა განმარტებული – საქართველოს მთავრობა არის აღმასრულებელი ხელისუფლების უმაღლესი ორგანო, რომელიც ახორციელებს ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკას. მთავრობა ანგარიშვალდებულია პარლამენტის წინაშე (საქართველოს კონსტიტუცია, 54-ე მუხლის პირველი პუნქტი); მთავრობა უფლებამოსილია, პარლამენტის კომიტეტებთან ძირითადი მონაცემებისა და მიმართულებების განხილვის შემდეგ პარლამენტს წარუდგინოს სახელმწიფო ბიუჯეტის პროექტი (საქართველოს კონსტიტუცია, 66-ე მუხლის მეორე პუნქტი); მთავრობის თანხმობის გარეშე დაუშვებელია სახელმწიფო ბიუჯეტის პროექტში ცვლილების შეტანა. მთავრობას შეუძლია მოსთხოვოს პარლამენტს დამატებითი სახელმწიფო ხარჯის გაღება, თუ მიუთითებს მისი დაფარვის წყაროს (საქართველოს კონსტიტუცია, 66-ე მუხლის მესამე პუნქტი); მთავრობა არეგულირებს საფინანსო-საბიუჯეტო ურთიერთობებს, შეიმუშავებს და საქართველოს პარლამენტს წარუდგენს საქართველოს სახელმწიფო ბიუჯეტის პროექტს, სახელმწიფო ბიუჯეტის პროექტის მიღების შემდეგ უზრუნველყოფს მის შესრულებას, საქართველოს პარლამენტს წარუდგენს სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულების ანგარიშს (საქართველოს კანონი „საქართველოს მთავრობის სტრუქტურის, უფლებამოსილებისა და საქმიანობის წესის შესახებ“, მე-5 მუხლის „ღ“ ქვეპუნქტი). თავის მხრივ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც აქტიურად გვხვდება ტერმინი „მთავრობა“ (უელი, 2016, გვ.330-362; ჩიქობავა, კაკულია, 2009, გვ.255), აღნიშნული გარემოებების გათვალისწინებით წინამდებარე კვლევის ფარგლებში მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ ტერმინი „მთავრობის“, როგორც ფისკალური ფუნქციის მქონე მთავარი ინსტიტუციის გამოყენება.

ძირითადი მაკროეკონომიკური პარამეტრების შეთანხმება ხდება. შესაბამისად, მთავრობას, სხვა თანაბარ პირობებში, მხოლოდ ფისკალური პოლიტიკა რჩება ეკონომიკური ციკლების რეგულირებისთვის.

აღსანიშნავია, რომ ფისკალური პოლიტიკა ეკონომიკურ ლიტერატურაში არაერთგვაროვნად არის განმარტებული. მოვიყვანოთ რამდენიმე მათგანი: „ფისკალური პოლიტიკა გულისხმობს სახელმწიფო ბიუჯეტის გამოყენებას ეკონომიკური ზრდის სტიმულირების, ანტიციკლური რეგულირების, ინფლაციის შეზღუდვის და საგარეო-სავაჭრო ბალანსის მიღწევის მიზნით (ასათიანი 1996, გვ.188)“; „ფისკალური პოლიტიკა არის: სახელმწიფო ხარჯებისა და გადასახადების ცვლილება არაინფლაციური ზრდისა და სრული დასაქმების დონის მისაღწევად (Linwood, 1996,გვ.122)“; „სახელმწიფოს მიერ გადასახადებისა და ხარჯების არჩევა (ბლანშარი, 2010,გვ.912)“; „პოლიტიკა რომელიც დაკავშირებულია ხარჯებისა და გადასახადების კომპოზიციის დონესთან (Abel, Bernanke, Croushore, 2014,გვ.627)“; „მთავრობის მიერ ხარჯებისა და გადასახადების ცვლილება ერთობლივ ხარჯებზე ზემოქმედების მიზნით (Krugman,Wells, 2015)“; „საგადასახადო-საბიუჯეტო პოლიტიკა – საგადასახადო სისტემისა და სახელმწიფო ხარჯების სტრუქტურის სათანადო მართვით ქვეყნის ეკონომიკურ აქტიურობაზე ზემოქმედების მექანიზმი (საქართველოს ბანკების ასოციაცია, 2000)“; „სახელმწიფოს მიერ გადასახადების აკრეფისა და მათგან მიღებული შემოსავლების ხარჯვის ღონისძიებათა ერთობლიობა (მენქიუ, 2000,გვ.1048)“; „ფისკალური პოლიტიკა – ცვლილებები მთავრობის ხარჯებისა და გადასახადების შეგროვებაში, რომლებიც მიმართულია სრული დასაქმების და არაინფლაციური შიდა პროდუქტის მისაღწევად (McConnell, Brue, Flynn, 2009)“; “სახელმწიფოს მიერ ბიუჯეტის აგრეგატების მართვის პოლიტიკა ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობისთვის მოკლევადიან და/ან გრძელვადიან პერიოდში (საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი)“; „ეკონომიკაზე გავლენა სახელმწიფო ხარჯებისა და გადასახადების გამოყენებით (საერთაშორისო სავალუტო ფონდი)“. მოყვანილ განმარტებებს შორის გარკვეული განსხვავებების მიუხედავად, ყველა მათგანში ხაზგასმულია ფისკალური პოლიტიკის მაკროეკონომიკური ბუნება, რომელიც არის ძირითად ეკონომიკურ ინდიკატორებზე გავლენისა და გრძელვადიანი, ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდის მიღწევის მთავრობის ხელთ არსებული მთავარი ბერკეტი. რაც შეეხება ფისკალურ სტიმულებს, მისი ფისკალური პოლიტიკისგან განცალკევებული განმარტება ეკონომიკურ ლიტერატურაში არ გვხვდება. ფართო გაგებით აღნიშნული გულისხმოს ექსპანსიური პოლიტიკის შედეგად ერთობლივი მოთხოვნის სტიმულირებას და ეკონომიკურ რყევებზე მთავრობის რეაქციას.

ნათელია, რომ ფისკალური პოლიტიკის ინსტრუმენტები უდავოდ წამყვან როლს თამაშობს პროდუქციის გამოშვებისა და დასაქმების დონის განსაზღვრაში. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ფისკალური პოლიტიკა ასევე შეიძლება გამოყენებულ იქნას (განსაკუთრებით საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის პერიოდში) ეკონომიკაში სახელმწიფო სექტორსა და კერძო სექტორს შორის „ოპტიმალური თანაფარდობის“ ფორმირების ერთ-ერთ ფაქტორად (Fischer, Dornboom, Schmolenzi, 1993, გვ.512). ამასთან, ფისკალური პოლიტიკის როლსა და მნიშვნელობას, ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების სისტემაში, ზრდის ის ფაქტიც, რომ მისი მეშვეობით სახელმწიფო უშუალოდ მონაწილეობს მოქალაქეთა კანონიერი შემოსავლების ფორმირების პროცესში (გამსახურდია, 2003, გვ.145). აქედან გამომდინარე, იგი გამოიყენება არა მარტო სახელმწიფოს ფინანსური უზრუნველყოფის, ან კიდევ ეკონომიკური განვითარების სტაბილიზაციის თვალსაზრისით, არამედ ასევე, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, შემოსავლებისა და რესურსების გადასანაწილებლად, ე.ი. ასეთ პოლიტიკას, ფისკალურთან და ეკონომიკურთან ერთად, გააჩნია წმინდა სოციალური დატვირთვაც (ბოლქვაძე, 2005, გვ.171).

ძირითად მაკროეკონომიკურ პარამეტრებზე ფისკალური პოლიტიკის მოსალოდნელი გავლენის შეფასება, როგორც ეკონომიკურ თეორიაში ასევე პრაქტიკაში, განსხვავებულია. ერთი მხრივ, ყურადსაღებია დისკრეციული ფისკალური პოლიტიკის, როგორც ეკონომიკური სტაბილიზაციის ინსტრუმენტის, გავლენა მოკლევადიან და გრძელვადიან პერიოდში. მეორე მხრივ, მნიშვნელოვანია აღნიშნული პოლიტიკის ეფექტიანობის კავშირი მის კომპოზიციასთან.

მოკლევადიან პერიოდში ფისკალური პოლიტიკის ცვლილება ეკონომიკურ გარემოზე ძირითადად საქონელსა და მომსახურებაზე შინამეურნეობების, ბიზნესის და მთავრობის მოთხოვნაზე ცვლილების არხით ახდენს გავლენას, რაც, თავის მხრივ, ზემოქმედებს ეკონომიკურ ზრდაზე. ექსპანსიური ფისკალური პოლიტიკა (გადასახადების შემცირება ან/და მთავრობის ხარჯების ზრდა) ზრდის ერთობლივ მოთხოვნას, რაც წარმოების და დასაქმების ზრდის სტიმულს ქმნის ბიზნესისათვის. ერთობლივ მოთხოვნასა და გამოშვებაზე საპირისპირო ეფექტი აქვს მკაცრ ფისკალურ პოლიტიკას (გადასახადების ზრდა ან/და მთავრობის ხარჯების შემცირება). გრძელვადიან პერიოდში ფისკალური პოლიტიკის პოტენციურ მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP)² გავლენა ხორციელდება სახელმწიფოს ვალის მოცულობის, ფიზიკური პირებისა და ბიზნესის სტიმულების, დანაზოგებისა და სახელმწიფოს ინვესტიციების

---

²იხილეთ, პაპავა, სილაგაძე (2019).

ცვლილებით. ამ ყველაფერს, თავის მხრივ, გავლენა აქვს შრომის ბაზარსა და კაპიტალის მწარმოებლურობაზე.

ფისკალური პოლიტიკის ცვლილება გულისხმობს კომპრომისს გრძელვადიან და მოკლევადიან პერიოდებს შორის. კერძოდ, ცვლილებები, რომელსაც დადებითი ეკონომიკური გავლენა აქვს მოკლევადიან პერიოდში, გრძელვადიან პერიოდში გამოშვებაზე უარყოფითად მოქმედებს. აღნიშნულის მიზეზია ექსპანსიური ფისკალური პოლიტიკა, რომელიც მოკლევადიან პერიოდში ერთობლივ მოთხოვნას ზრდის, რაც თავის მხრივ, ზრდის გამოშვებას და შემოსავალს, მათ შორის საგადასახადო შემოსავლებსაც, მაგრამ არა იმ სიდიდით, რომ განეიტრალებულ იქნას დეფიციტის ზრდა. შესაბამისად, აღნიშნული პოლიტიკა სახელმწიფო ვალს ზრდის, რაც, თავის მხრივ, ამცირებს დანაზოგებს და, შესაბამისად, გამოშვებას. თუმცა, გარკვეულ პირობებში, მოკლე და გრძელვადიან პერიოდებს შორის აღნიშნული ალტერნატივის თავიდან აცილება შესაძლებელია იმ შემთხვევაში, თუ ფისკალური პოლიტიკის ცვლილება, რომელიც მოკლევადიან პერიოდში ზრდის ერთობლივ მოთხოვნას, ასევე პოზიტიურად იმოქმედებს ეკონომიკაზე გრძელვადიან პერიოდში. როგორც წესი, ანტიციკლურ დისკრეციულ ფისკალურ პოლიტიკას, რაც გულისხმობს ერთობლივი მოთხოვნის ზრდის ხელშეწყობას ეკონომიკური აქტივობის შენელებისას და ერთობლივი მოთხოვნის შეზღუდვას ეკონომიკური ბუმის დროს, მნიშვნელოვანი როლი აქვს მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მიღწევის საქმეში. თუმცა, არსებობს ცალკეული შემთხვევები, როდესაც ანტიციკლური ფისკალური პოლიტიკის განხორციელება ეკონომიკური აქტივობის შემცირებისას მიზანშეწონილი არ არის. ფისკალური პოლიტიკის შერბილება შეიძლება შეუსაბამო იყოს დიდი საგარეო დისბალანსის არსებობის დროს. ამ შემთხვევაში ეკონომიკური აქტივობის შენელების თავიდან ასაცილებლად შესაძლებელია საჭირო გახდეს ფისკალური კონსოლიდაცია მზარდი ინფლაციის შეზღუდვისა ან/და მიმდინარე ანგარიშის დისბალანსის შემცირების, ან კაპიტალის გადინების დასაძლევად.

ზემოაღნიშნულიდან ჩანს, ფისკალური სტიმულები, როგორც მთავრობის ხელთ არსებული ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ბერკეტი, ერთი მხრივ, განსაზღვრავს ქვეყნის მაკროეკონომიკურ მდგომარეობას, მეორე მხრივ, წარმოადგენს ეკონომიკურ რყევებზე გავლენის მოხდენის საშუალებას (ბლანშარი, 2010, გვ. 696-722; Krugman, wells, 2015, გვ. 169-189). შესაბამისად, მისი როლი მნიშვნელოვანია, როგორც მოკლევადიანი ასევე გრძელვადიანი მაკროეკონომიკური წონასწორობის მიღწევის პროცესში.

ფისკალური სტიმულები, როგორც მაკროეკონომიკური ინსტრუმენტი პირველად გამოყენებულ იქნა 1929-1933 წლების დიდი დეპრესიის შემდგომ

პერიოდში და დღემდე აქტიურად გამოიყენება. აღნიშნულის ნათელი დადასტურებაა 2008-2009 წლების ფინანსური კრიზისი, როცა ქვეყნების უმრავლესობა აქტიურად შეუდგა ფისკალური სტიმულების შემუშავებას (OECD-ის შეფასებით, 2008-10 წლებში გამოცხადებულმა ფისკალურმა სტიმულებმა შეადგინა 2008 წლის GDP-ის 3,5 პროცენტი განვითარებულ ეკონომიკებში, ხოლო „დიდი ოცეულის“ ქვეყნებში დაახლოებით 692 მილიარდი აშშ დოლარი 2009 წელს, რაც ამა წლის GDP-ის დაახლოებით 1.4 პროცენტია (ILO, 2023)). კერძოდ, ცალკეულ ქვეყნებში დაფიქსირებული ერთობლივი მოთხოვნის მნიშვნელოვანი შემცირების საპასუხოდ, მთავრობის მიერ მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება გადასახადების შემცირების, სუბსიდიებისა და ხარჯების გაზრდის თაობაზე. ფისკალური სტიმულები ასევე აქტიურად იქნა გამოყენებული Covid19-ით გამოწვეული ეკონომიკური რყევების უარყოფითი ეფექტების შესამცირებლად (Deb, Furceri, Ostry, Tawk, Yang, 2021; Gourinchas, Kelemli-Özcan, Penciakova, Sander, 2021; Murphy, 2023; Tabaghua, 2022; Kinda, Lengyel, Chahande, 2022; ანანიაშვილი, გაფრინდაშვილი, 2020 და სხვები).

ფისკალური სტიმულების გარშემო დისკუსიას არაერთი კვლევა მიეძღვნა. შეიძლება ითქვას, რომ მილტონ ფრიდმანი და დევიდ მეისელი იყვნენ ამ საკითხზე დებატების დაწყების ინიციატორები, რომლებმაც ერთ-ერთმა პირველებმა მოახდინეს ეკონომიკურ ციკლებთან მიმართებით ფისკალური სტიმულების ეფექტიანობის ანალიზი. აღნიშნულ დებატებში 1960-იან წლების ბოლოს ჩაერთო ალბერტო ანდო, მიშელ დე პრანო, დონალდ ჰესტერი, ტომას მაიერი და ფრანკო მოდილიანი. დებატების მეორე ნაწილი, იწყება 1970-იანი წლების პირველ ნახევარში, რაშიც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს კრისტის, ბლინდერისა და სოლოუს და ბრუნერის კვლევებმა. სადაც შესწავლილია აქტიური ფისკალური პოლიტიკის შედეგად საფინანსო ბაზრიდან კერძო სექტორის გამოდევნის თავისებურებები („გამოდევნის ეფექტი“). აღნიშნული საკითხის კვლევის შემდეგი ეტაპი სათავეს იღებს „რაციონალური მოლოდინის“ თეორიიდან, კერძოდ, რობერტ ბაროს, რობერტ ლუკასის და ტომას სარჟენტის კვლევებიდან, რომლის მიხედვით ფისკალური პოლიტიკის ეფექტიანობა მოსახლეობის მოლოდინებს ეფუძნება. ამ მიდგომის შესაბამისად, მიმდინარე პერიოდში გადასახადების შემცირება, საბიუჯეტო დეფიციტის წარმოქმნის გამო, განაპირობებს გადასახადების ზრდას მომავალში, რაც, თავის მხრივ, მნიშვნელოვან გავლენას არ ახდენს ერთობლივი მოთხოვნის, საპროცენტო განაკვეთისა და გამოშვების დონის ცვლილებაზე.

შემდგომ პერიოდში განხორციელებული კვლევებში (Devarajan, et al 1996; Tanzi, Zee, 1997; Glomm, Ravikumar, 1997; Lucas, 1990; Barro, 1988, 1990; Zagler, Durnecker, 2003; Blankenau, Simpson, 2004; Balatsky, 2003, 2004; Balatsky, Ekimova,

2011, 2012 და სხვა) სახეზეა ფისკალური პოლიტიკის როლის ზრდა ეკონომიკური ზრდის სტიმულირების პროცესში. წინა პლანზე წამოიწია მთავრობის ზომის, ხარჯებისა და გადასახადების ცვლილებასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის კავშირის შეფასების საკითხებმაც (Verick, Islam, 2010; Wyplosz, 2010; Gemmel, Kneller, Sanz, 2011; Kandil, Morsy, 2010; Solow, 1956; Romer, 1986; Lucas, 1990; Folscher, Krafchik, Shapiro, 2000; Djankov, et al., 2003; Altunc, Aydn, 2013; Armey, 1995; Barro, 1990; Christie, 2014; Dar, Amhir, Khalkhali, 2002; Guseh, 2007; Zhu, Chiou-Wei, Kuo, 2010; Tabaghua, 2017, Tabaghua, Ostapenko, 2018, ანანიაშვილი, პაპავა, 2009, 2014; ანანიაშვილი, 2010, 2014, 2018; პაპავა, 2005, 2014, 2017; ჩიქობავა, 2011, 2013; ხადური, 2010; ბოლქვაძე, 2009; ბასილია, სილაგაძე, ჩიკვაიძე, 2001; ბასარია, მესხია, 1995; ზედგინიძე, მხატრიშვილი 2014; ტაბალუა, 2016 და სხვები).

ფისკალური პოლიტიკის შესახებ პერიოდულ კვლევებს ახორციელებს: საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი; საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო; საერთაშორისო სავალუტო ფონდი; ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაცია; მსოფლიო ბანკი; ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკი; შრომის საერთაშორისო ორგანიზაცია და სხვები.

თავი I. ფისკალური პოლიტიკის მაკროეკონომიკური საფუძვლები

1.1. ფისკალური პოლიტიკის როლი კლასიკურ და ნეოკლასიკურ თეორიაში

ეკონომიკურ ლიტერატურაში კლასიკური სკოლის არაერთგვაროვანი ინტერპრეტაცია არსებობს. ტერმინი ეკონომისტ-კლასიკოსები პირველად სამეცნიერო ბრუნვაში კარლ მაქსმა შემოიტანა, რომელიც აღნიშნული სკოლის წარმომადგენლებში გულისხმობდა, ინგლისელ ეკონომისტებს ადამ სმიტს და დევიდ რიკარდოს. ჯონ მეინარდ კეინზი კი, დამკვიდრებული ეთიკის საპირისპიროდ, “ეკონომისტ-კლასიკოსების” მიმდინარეობაში მოიაზრებდა დევიდ რიკარდოს მიმდევრებს, ანუ იმათ, რომლებმაც განავითარეს დ. რიკარდოს ეკონომიკურ სწავლება. მათ შორის არიან ჯონ სტიუარტ მილი, ალფრედ მარშალი, და არტურ პიგუ. კეინზი ასევე მიუთითებს, რომ: “ჩემთვის ახლოსაა კლასიკოსებამდელი დროის დოქტრინა, რომლის შესაბამისად ყველაფერი იწარმოება შრომით და მიზანშეწონილია, მეწარმეებისა და თანამშემწეების შრომა, ტექნოლოგიებთან, ბუნებრივ რესურსებთან, მწარმოებლურ მოწყობილობებთან და ეფექტიან მოთხოვნასთან ერთად, ჩავთვალოთ წარმოების ძირითად ფაქტორად”. შემდგომში აღნიშნული იდეები განავითარეს და მოახდინეს ამ ტერმინის გაფართოება დასავლეთელმა ეკონომისტებმა. მათ “ეკონომისტ-კლასიკოსების” შემადგენლობაში შეიყვანეს ფრანგი ეკონომისტი: ჟან ბატისტ სეი, თომას მალთუსი, ჯონ სტიუარტ მილი, ალფრედ მარშალი და არტურ პიგუ. ავტორებმა ასევე გაიზიარეს მარქსის და კეინზის შეხედულება იმ კუთხით, რომ კლასიკოსების შემადგენლობაში დატოვეს სმითი და რიკარდო. სწორედ აღნიშნულმა ავტორებმა მისცეს დასაბამი ეკონომიკური ხედვებისა და წარმოების პროცესის ახლებურ, სიღრმისეულ გააზრებას.

კლასიკური სკოლის წარმომადგენლებს შორის ფისკალური პოლიტიკის სიღრმისეული ანალიზი განხორციელდა დევიდ რიკარდოს მიერ³. იგი აღნიშნავდა, რომ ბიუჯეტის შევსება ფასიანი ქაღალდების ემისიის გზით მოქმედებს შინამეურნეობებზე არა მხოლოდ ემისიის დროს, არამედ მის შემდგომ პერიოდშიც, რაც მოსახლეობის მოლოდინის შედეგია. ამასთანავე, საკმაოდ რთულია ამ მოვლენის ზომისა და ვადის პროგნოზირება. სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების მიზანმიმართული ემისია, როგორც სახელმწიფო საბიუჯეტო დეფიციტის ასევე პროფიციტის პირობებში, მოკლევადიან და გრძელვადიან

---

³ეკონომიკურ თეორიაში “რიკარდოანელობა” ნიშნავს ხედვას, რომელიც ეკონომიკურ სისტემას აღიქვამს, როგორც სიმდიდრის წარმოებისა და განაწილებისაკენ მიმართული ქმედებებისა და ინსტრუმენტების ერთობლიობას.

პერიოდში სტაბილურ ეკონომიკურ ზრდას უზრუნველყოფს, თუ ეკონომიკაში ადგილი აქვს რიკარდოსულ სრულ ექვივალენტურობას. თუ დეფიციტი და გადასახადის ოდენობა ერთმანეთის ტოლია, ეს სიტუაცია გამორიცხავს გრძელვადიან პერიოდზე გავლენის მომხდენი სახელმწიფო ვალის საჭიროებას. სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების ემისია, და ამ გზით სახელმწიფო საბიუჯეტო დეფიციტის შევსება, არის საჭირო მაშინ, როდესაც ეკონომიკაში ადგილი აქვს ვარდნას და კრიზისებს. აღნიშნული ემყარება იმ აზრს, რომ სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების ემისიით მიღებული რესურსი გადაფარავს ეკონომიკური დაცემის პერიოდში შემცირებულ გადასახადს და, ამასთანავე, გადასახადის განაკვეთის შემცირების შესაძლებლობას იძლევა, რაც შეამსუბუქებს მოსახლეობის ფართო ფენების ეკონომიკურ მდგომარეობას. რიკარდოს “ექვივალენტობის” ჰიპოთეზის შესაბამისად, თუ საზოგადოების ყოველი წევრი გააცნობიერებს, რომ სამომავლო ბეგარა გააქარწყლებს მისაღებ სესხის ძირითად თანხას და მასზე დარიცხულ პროცენტს, ამ შემთხვევაში ობლიგაციის საპროცენტო განაკვეთი გაუტოლდება ბეგარის განაკვეთის სიდიდეს. ასეთ ვითარებაში სახელმწიფო ვალს არანაირი ეფექტი და გავლენა ადარ ექნება ეკონომიკურ ზრდაზე (Fisher, Seater, 1993).

იმისათვის, რომ რიკარდოს ექვივალენტურობის თეორია შესრულდეს, უნდა დაკმაყოფილდეს შემდეგი პირობები: პირველი, მომავლის სრულყოფილად განჭვრეტის შესაძლებლობა – რაც მოცემული მიდგომის ფარგლებში (სხვა თანაბარ პირობებში) სრულდება, რადგან რიკარდოს ექვივალენტურობა არ გულისხმობს, რომ სახელმწიფო ხარჯები შეიძლება ატარებდეს რაიმე დამატებით გარე ეფექტებს (Sachs, Larrain, 1996, გვ.238-239). ამიტომ ეს გარემოება მომავლის განჭვრეტას სავსებით შესაძლებელს ხდის და ამ შემთხვევაში საზოგადოების მომავლისადმი მოლოდინიდან გადახრა შემთხვევით ხასიათს ატარებს; მეორე, ლიკვიდურობის შეზღუდვის არ არსებობა – ეს არგუმენტი გულისხმობს, რომ, თუ ეკონომიკური სუბიექტები საჭიროების შემთხვევაში ვერ ახერხებენ თავისუფლად სახსრების სესხებას, მაშინ ისინი, პესიმისტური მოლოდინის გამო, არ შეზღუდავენ მიმდინარე მოხმარებას და რიკარდოს ექვივალენტურობას ადგილი არ ექნება.

კლასიკოსები ეთანხმებიან რიკარდოს ექვივალენტურობის თეორიას, რომლის მიხედვითაც ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება ეკონომიკაზე გადასახადების ცვლილების და ხარჯების ცვლილების ეფექტი. მაგალითად, თუ სახელმწიფო გაზრდილ ხარჯებს გადასახადების ზრდით აფინანსებს, მაშინ მცირდება საოჯახო მეურნეობების მოხმარება, რადგანაც მცირდება განკარგავდი შემოსავალი; ხოლო, თუ სახელმწიფო გაზრდილ ხარჯებს სასესხო კაპიტალის ბაზარზე სახსრების სესხებით აფინანსებს, მაშინაც მცირდება საოჯახო

მეურნეობების მოხმარება, რადგანაც იზრდება დანაზოგები გადასახადების მოსალოდნელი ზრდის გამო. პრობლემის არსი ის არის, რომ ადამიანები ითვალისწინებენ იმას, რომ თუ მთავრობა ვალის აღებით დააფინანსებს საკუთარ ხარჯებს, მაშინ მომავალში ამ ვალის დასაფარავად ის აუცილებლად გაზრდის გადასახადებს. ვინაიდან ადამიანები ორიენტირებულნი არიან არა მიმდინარე შემოსავალზე, არამედ პერმანენტულ შემოსავალზე, და ამის მიხედვით ცდილობენ სასიცოცხლო ციკლის მანძილზე უზრუნველყონ თანაბარი მოხმარება, ისინი ამ შემთხვევაში მიმდინარე პერიოდში გაზრდიან დანაზოგებს.

არასრული ექვივალენტურობა იწვევს დაუფარავი სესხის სტრუქტურის შემადგენლობისა და საპროცენტო განაკვეთის ცვლილებას ერთიდაიგივე მიმართულებით. მაგალითად, რეცესიის დროს ეკონომიკაში ადგილი აქვს საპროცენტო განაკვეთის ზრდას, ეს კი ამცირებს ინვესტიციებს და ეკონომიკურ ზრდას. ასეთ ვითარებაში სახელმწიფო პოლიტიკა უნდა იყოს ამ მიმართულების საწინააღმდეგო ნაბიჯების ერთობლიობა – მოხდეს საპროცენტო განაკვეთის შემცირება, გაიზარდოს სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების ემისია და, სახელმწიფო ინვესტიციების განხორციელებით, ეკონომიკაში შეიცვალოს ეკონომიკური რეცესიის ტენდენცია ეკონომიკური ზრდის მიმართულებით.

იმისათვის, რომ განვსაზღვროთ, რომელ შოკს აქვს უფრო დიდი გავლენა ციკლურ რყევებზე, მნიშვნელოვანია განვიხილოთ კლასიკური მაკროეკონომიკური სკოლის კიდევ ერთი თავალსაჩინო წარმომადგენლის, ედუარდ პრესკოტის მიერ შემუშავებული RBC-ის მოდელი, რომლის მიხედვით ეკონომიკაში რეალური შოკები მნიშვნელოვან დამოკიდებულებაშია ბიზნეს ციკლებთან. რეალური შოკები არის ეკონომიკის რეალურ ნაწილში არსებული რყევები, მაგალითად, შოკი, რომელიც გავლენას ახდენს საწარმოო ფუნქციაზე, დასაქმების დონეზე, საქონლისა და მომსახურების სამთავრობო შესყიდვებზე და მომხმარებელთა გადაწყვეტილებებზე. ამ თეორიის მიხედვით, ეკონომიკური ბუმი არის საწარმოო შოკების დადებითი, ეკონომიკური რეცესიები კი – უარყოფითი შედეგი. პროტოტიპული RBC-ის მოდელში სახელმწიფო ხარჯები ფინანსდება საგადასახადო შემოსავლებით, რის შედეგადაც მოხმარება მცირდება, ხოლო საპროცენტო განაკვეთი და სამუშაო ძალის მიწოდება იზრდება. ამ მოდელის მიხედვით, ფისკალურ პოლიტიკას აქვს უარყოფითი ეფექტი მოხმარებაზე და დადებითი ეფექტი – გამოშვებაზე. ეს დასკვნა შემდეგ ორ წინაპირობას ეყრდნობა:

პირველი, მეთოდოლოგიური. ლუკასი ამტკიცებდა, რომ ადრინდელი ხაფანგების ასაცილებლად, მაკროეკონომიკური მოდელები მიკროსაფუძვლების – ანუ მუშაკთა სარგებლიანობისა და ფირმების მოგების მაქსიმიზაციის და

რაციონალური მოლოდინის – ცხადი გათვალისწინებით უნდა ყოფილიყო აგებული. მაკროეკონომიკური ანალიზის დიდი ნაწილი კი ისეთი მოდელის პოვნაში მდგომარეობდა, რომლის ამოხსნაც მარტივი და მოკლე გზებით ადვილად შეიძლებოდა (კომპიუტერული პროგრამების განვითარებამ მსგავსი მოდელების რაოდენობრივი გადაწყვეტა შესაძლებელი გახადა). რეალური ბიზნეს ციკლის თეორიის მნიშვნელოვანი წვლილი უფრო სრულყოფილი მოდელების შემუშავებაში მდგომარეობს, რასაც ხელი შეუწყო მძლავრი გამოთვლითი მეთოდების განვითარებამ;

მეორე, კონცეპტუალურია. 1970-იან წლებამდე, ეკონომიკური რყევების დიდი ნაწილი მიჩნეული იყო, როგორც არასრულყოფილების, გამოშვების ფაქტობრივი და ბუნებრივ მოცულობიდან გადახრის ან/და მასთან მდორე მიახლოების შედეგი. ლუკასის მიმდევარი, პრესკოტი ამტკიცებდა, რომ რყევები შეიძლება აიხსნას ტექნოლოგიური შოკებით, რომლებსაც ადგილი აქვს კონკურენტულ ბაზრებზე სრულად მოქნილი ფასებისა და ხელფასების პირობებში. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ის ამტკიცებდა, რომ რეალური გამოშვების ცვლილება შესაძლოა ახსნილიყო, როგორც გამოშვების ბუნებრივი მოცულობის ცვლილება და არა მისგან გადახრა. ახალი აღმოჩენების შედეგად მწარმოებლურობა იზრდება, რაც გამოშვების ზრდას განაპირობებს. მწარმოებლურობის ზრდა ხელფასის ზრდას იწვევს და მუშაკებს შრომის მიწოდების ზრდისაკენ უბიძგებს, ეს უკანასკნელი კი ზრდის, როგორც გამოშვებას, ისე დასაქმების დონეს.

კლასიკოსები მაკროეკონომიკურ მოდელებში, სიმარტივისათვის, უშვებენ, რომ მთავრობის ხარჯების ზრდა ფინანსდება გადასახადების ზრდის შედეგად. მთავრობის ხარჯების ზრდის ეფექტი შეგვიძლია განვიხილოთ ორი შემთხვევისთვის: პირველი, როდესაც ადგილი აქვს მთავრობის ხარჯების ერთჯერად ზრდას და მეორე, როდესაც მთავრობის ხარჯების ზრდას აქვს პერმანენტული სახე. მთავრობის ხარჯების ერთჯერად ზრდა – მოხმარების მოცულობა არ იცვლება, რადგან განკარგავადი შემოსავლების შემცირება კომპენსირდება დანაშოგების შემცირებით. აღნიშნულისაგან განსხვავებით, როცა მთავრობის ხარჯების ზრდა პერმანენტულ ხასიათს ატარებს, მაშინ ადგილი აქვს საოჯახო მეურნეობების მოხმარების შემცირებას და არა დანაშოგების შემცირებას. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში, სამომხმარებლო ხარჯების შემცირება მთავრობის ხარჯების ნაზრდის ტოლია. ამ კუთხით კლასიკოსები ექსპანსიურ ფისკალურ პოლიტიკას უარყოფითად აფასებენ, კერძოდ, მთავრობის ხარჯების ზრდა ამცირებს კერძო მოხმარებასა და ინვესტიციებს, რაც მდგრად ეკონომიკურ განვითარებას უშლის ხელს. საზოგადოება შიშობს, რომ სახელ-

მწიფოს მიერ ხარჯების სახაზინო ობლიგაციებით დაფინანსება, გადასახადებისგან განსხვავებით, მომავალ თაობისათვის დიდი ტვირთი იქნება, რადგან მათ გაუზრდინან გადასახადებს ამ ვალის დასაბრუნებლად. კლასიკოსები მიიჩნევენ, რომ სახელმწიფო ვალის ზრდა მომავალი თაობების „გაძარცვის“ ტოლფასია. თუმცა, ასეთი შეფასებისას ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ შიდა და საგარეო ვალი. ამ უკანასკნელის შემთხვევაში სახელმწიფო ვალი მართლაც ტვირთი იქნება მომავალი თაობებისთვის, მაგრამ ამის თქმა ნაკლებად შეიძლება საკუთარი მოქალაქეებისთვის გადასახდელ სახელმწიფო ვალზე, ვინაიდან ისინი საკუთარი თავის მოვალეები არიან. ამ საკითხს მოდილიანი განიხილავს სასიცოცხლო ციკლის თეორიის ფარგლებში, რომლის თანახმადაც, ბიუჯეტის სესხით დაფინანსება იწვევს კაპიტალის მარაგების შემცირებას. ამასთან, თუკი მოსახლეობის ზრდისა და ტექნოლოგიური პროგრესის ტემპები ნულის ტოლი იქნება, მაშინ აქტივების საერთო მოცულობა მუდმივი იქნება, თუმცა ეს აქტივები მუდმივად იცვლიან მესაკუთრეებს. მთავრობის ხარჯების ზრდა, რომელიც სესხის საშუალებით ფინანსდება, არ მოქმედებს დანაზოგებზე, მაგრამ ამცირებს კერძო კაპიტალის მოცულობას, რაც პერმანენტულ სახეს იძენს. მაშასადამე, მომავალი თაობები იცხოვრებენ შემცირებული კაპიტალის მარაგების პირობებში.

კლასიკურ მიდგომის თანახმად, ცვლილებები სახელმწიფო ხარჯებსა და საგადასახადო კანონმდებლობაში გავლენას ახდენს რეალურ ეკონომიკაზე. საგადასახადო კანონმდებლობის ცვლილება საკმაოდ რთული პროცესია, რადგან მისი ხშირი ცვლილება საზოგადოებისათვის დამატებით ხარჯებთან არის დაკავშირებული (თამაშის წესების ცვლილების ხარჯები). ამავე დროს, საგადასახადო პოლიტიკის გატარებისას ძნელია შეფასდეს ამ პოლიტიკის ზემოქმედების ეფექტი გადასახადების სხვადასხვა სახეობებისა და დაბეგვრის განსხვავებული ფორმების გამო.

კლასიკურ თეორიაში ფისკალური პოლიტიკის ზემოქმედების ობიექტი შრომის ბაზარია, რის მეშვეობით ის გავლენას ახდენს ეკონომიკის მოკლევადიან რყევებსა და გრძელვადიან ზრდაზე. მთავრობის ხარჯების ზრდა გავლენას არ ახდენს საწარმოო ფუნქციასა და შრომის ზღვრულ პროდუქტზე, თუმცა იგი გავლენას ახდენს შრომის მიწოდებაზე და კაპიტალშეიარაღების მდგრად ღონეზე. აქედან გამომდინარე, ფისკალურ პოლიტიკას შეუძლია ეკონომიკა კაპიტალშეიარაღების „ოქროს წესით“ განსაზღვრულ ღონეზე გადაიყვანოს, რომელიც შემთხვევით მდგომარეობას წარმოადგენს. ის თუ სად იქნება ეკონომიკა საგადასახადო პოლიტიკის განხორციელების შემდეგ, დამოკიდებულია იმაზე, თუ სად იმყოფებოდა ეკონომიკა მანამდე. იმის მიხედვით თუ სად მდებარეობს ეკონომიკა – კაპიტალშეიარაღების „ოქროს წესით“ განსაზღვრული ღონეზე

მაღლა თუ დაბლა – ფისკალური პოლიტიკა ორი ეფექტის მატარებელია: თუ ეკონომიკაში კაპიტალშეიარაღება „ოქროს წესით“ განსაზღვრული დონეზე მაღალია, მაშინ გადასახადების ზრდის შესაძლო შედეგი მოხმარების დონის ზრდა და დანაზოგების შემცირებაა. მაშასადამე, ეს არის სიტუაცია, როცა ჩანაცვლების ეფექტი აღემატება შემოსავლის ეფექტს. თუ პირიქითი მდგომარობაა, შემოსავლების ძლიერი ეფექტიდან გამომდინარე იზრდება როგორც მოხმარების ასევე დანაზოგების დონე. აქვე, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ კაპიტალშეიარაღების „ოქროს წესით“ განსაზღვრულ დონეზე გადასვლა დაკავშირებულია ერთი მდგრადი მდგომარეობიდან მეორეზე გადასვლის ხარჯებთან.

კლასიკოსები ამტკიცებენ, რომ მთავრობის ხარჯების ზრდა, დაფინანსების ფორმის მიუხედავად, იწვევს დასაქმებულთა კეთილდღეობის შემცირებას და შრომის მიწოდების ზრდას, რის შედეგად იზრდება წარმოების პოტენციური დონე. აღნიშნული ფისკალური შოკის გავლენა ძლიერდება, მაგალითად, მთავრობის ისეთი ხარჯების შემთხვევაში, როგორიცაა სამხედრო ხარჯები, რომელსაც კერძო სექტორისათვის პირდაპირი სარგებელი არ მოაქვს. ამისაგან განსხვავებით ისეთი ხარჯები, როგორიცაა სამედიცინო მომსახურება, გზების მშენებლობა და ა.შ. ანაცვლებს კერძო სექტორის ხარჯებს და ნაკლები უარყოფითი ეფექტით ხასიათდება. ამ ეფექტს ეკონომიკურ თეორიაში ცნობილი IS-LM და AD-AS მოდელების ფარგლებში თუ გავანალიზებთ, ვნახავთ, რომ ეკონომიკის სტიმულირების მექანიზმი ერთობლივი მიწოდების გავლით მოქმედებს ეკონომიკაზე. შრომის მიწოდების ზრდა ზრდის პოტენციურ წარმოების დონეს და გადაადგილებს გრძელვადიანი მიწოდების (LRAS) მრუდს მარჯვნივ.

ზოგადი შეფასებით, კლასიკოსები ფისკალური პოლიტიკის ანტიციკლური მიზნებით გამოყენებას ეწინააღმდეგებიან და თავიანთი მიდგომის დასასაბუთებლად შემდეგი არგუმენტები მოჰყავთ:

პირველი, ფასები და ხელფასები სწრაფად ეგუება ახალ საერთო ეკონომიკური წონასწორობის პირობებს, რაც ფისკალური პოლიტიკის ზემოქმედების მასშტაბს მნიშვნელოვნად ამცირებს, თუმცა ეს არ არის საკმარისი პირობა იმისათვის, რომ მთავრობამ უარი თქვას მასტიმულირებელ ფისკალურ პოლიტიკაზე;

მეორე, ეკონომიკური დაცემის დროს, როდესაც ხელფასები, დასაქმება და წარმოების მოცულობა დაბალ დონეზეა, მთავრობის ხარჯების ზრდა წარმოებას ზრდის შრომის მიწოდების ზრდის ხარჯზე. ეს უკანასკნელი იზრდება, იმიტომ, რომ ადამიანები ღარიბდებიან. აქედან გამომდინარე, კლასიკური თეორიის მიხედვით, ეკონომიკა სწრაფად მოდის წონასწორულ მდგომარეობაში, ხოლო მთავრობის ხარჯების ზრდით დასაქმების გაზრდა უფრო შეამცირებს ადამიანთა კეთილდღეობას, ვიდრე გააუმჯობესებს. კლასიკოსები მიიჩნევენ,

რომ სახელმწიფო ხარჯები უნდა გაიზარდოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი მათი სარგებლიანობა გადასახადის გადამხდელთა ხარჯებს აღემატება. ეკონომიკური დაცემის ფაზაში მთავრობის ხარჯების ზრდა და მათი სახელმწიფო სახაზინო ობლიგაციების გაყიდვით დაფინანსება, მიმდინარე პერიოდში არ შეამცირებს საოჯახო მეურნეობების მოხმარებას, რადგან მათ არ ექნებათ მომავალში ეკონომიკის მოსალოდნელი განვითარების პრევენციაზე საზრუნავი. ეკონომიკური დაცემის ფაზაში დასაქმება დაბალია, კაპიტალაღჭურვის დონე კი მაღალი, თანაც მოსალოდნელია, რომ ეს უკანასკნელი შეიძლება აღემატებოდეს კიდევ „ოქროს წესით“ განსაზღვრულ დონეს. ამ პირობების გათვალისწინებით, ფისკალურ პოლიტიკას შეუძლია ეკონომიკური რყევების ნიველირება;

მესამე, ფისკალური პოლიტიკის განხორციელება დაკავშირებულია დროით ლაგებთან, რომელიც მთავრობას სჭირდება იმისათვის, რომ შეიმუშავოს და მიიღოს გადაწყვეტილება ფისკალური პოლიტიკის ცვლილების შესახებ. იმ დროისათვის, როცა მთავრობა საბოლოოდ შეცვლის ფისკალურ პოლიტიკას, ეკონომიკური კონიუნქტურა შეიძლება უკვე შეცვლილი იყოს. გარდა ამისა, პრობლემას წარმოადგენს არა მარტო მომავალი შესაძლო სცენარის მაღალი სიზუსტით პროგნოზირება, არამედ თავად ფისკალური პოლიტიკის ინსტრუმენტების ეკონომიკაზე გავლენის ხარისხის შეფასება.

სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის ეფექტიანობის პოზიციიდან გამომდინარე, კლასიკოსები ემხრობიან მთავრობის ხარჯების შემცირებას და სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის არეალის შეზღუდვას. მთავრობის ხარჯების განსაზღვრის კრიტერიუმი უნდა იყოს ნამდვილი „საზოგადოებრივი დოვლათის“ წარმოება, რომელსაც მოიხმარს მთელი საზოგადოება და არა საზოგადოების გარკვეული ჯგუფები ან/და ცალკეული ინდივიდები.

კლასიკური სკოლის წარმომადგენლებს ასევე ეკუთვნის იდეა ფისკალური პოლიტიკის დაგეგმვისა და განხორციელებისას მთავრობისათვის გარკვეული შეზღუდვების დაწესების შესახებ, რაც გულისხმობს ყოველწლიურად დაბალანსებული ბიუჯეტის არსებობას ან გარკვეული საზღვრების დაწესებას საბიუჯეტო დეფიციტზე, სახელმწიფო ვალზე, ასევე ფულის მასის რეგულირების ზომაზე.

ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, კლასიკური სკოლის წარმომადგენლების იდეები სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის შესახებ შეგვიძლია შემდეგი სახით შევაჯამოთ:

- სახელმწიფომ მინიმალური როლი უნდა შეასრულოს ეკონომიკის რეგულირების პროცესში;
- ეკონომიკაში წონასწორული მდგომარეობა მიიღწევა სრული დასაქმების პირობებში, რაც ნიშნავს იმას, რომ წონასწორული ხელფასისას

ყველა დასაქმებულია ვისაც არსებული ხელფასი აწყობს, ხოლო ვისაც არ აწყობს, ის ნებაყოფლობით ხდება უმუშევარი;

- ბიზნეს ციკლების რეგულირებაში სახელმწიფოს აქვს მინიმალური როლი და ფისკალური პოლიტიკა ნაკლებად ეფექტიანია.

წარმოდგენილი იდეები შემდგომში რეალიზებულ იქნა ნეოკლასიკურ თეორიაში, რომლის მიხედვით სახელმწიფო ბიუჯეტის, როგორც ფისკალური პოლიტიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტის, დანიშნულებაა ეკონომიკის ციკლური ფაზების რეგულირება. ამ სკოლის იდეები ფისკალური პოლიტიკის შესახებ მიწოდების ეკონომიკისა და მონეტარული თეორიის ფარგლებში იქნა განხილული, სადაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება გადასახადების შემცირებას და მთავრობის ხარჯების შეზღუდვას. აღნიშნული მიდგომა ეფუძნება არტურ ლაფერის ცნობილ მრუდს, რომელიც ასახავს გასაშუალებულ საგადასახადო განაკვეთსა და საგადასახადო შემოსავლებს შორის თანაფარდობას. იმ წერტილის შემდეგ, რომლისთვისაც საბიუჯეტო შემოსავლები მაქსიმუმს აღწევს, გადასახადების ზრდა ამცირებს საგადასახადო შემოსავლებს. ლაფერის ეფექტის მნიშვნელოვნება სხვა კუთხითაც შეიძლება განვიხილოთ. კერძოდ, აღსანიშნავია რომ ლაფერის მრუდის არსებობის იდეას ბუნებრივად მივყავართ მცდელობამდე, როგორმე დავადგინოთ მაქსიმალური საგადასახადო შემოსავლების მომტანი საგადასახადო განაკვეთის მნიშვნელობა (t^{**}), რომელიც საფუძვლად დაედება ეკონომიკური პოლიტიკის შემუშავებას და არსებული საგადასახადო რეჟიმის სრულყოფას. ცალკეულ პერიოდებში გასაშუალოებული საგადასახადო განაკვეთის ოპტიმალური მნიშვნელობა ცვლილებას განიცდის, რაც იმაც ნიშნავს, რომ იქმნება მრუდების ერთობლიობა, რომელიც ლაფერის მიწოდების მრუდის ფუნქციაში $Y^s = Y^s(t, \delta)$, ერთმანეთისაგან δ პარამეტრის მნიშვნელობით (ან რაც იგივეა, ოპტიმალური საგადასახადო განაკვეთის t^* მნიშვნელობით) განსხვავდება (ანანიაშვილი, პაპავა, 2009, გვ. 141-146).

„მიწოდების ეკონომიკის“ თეორიის მიმდევრების დამოკიდებულება ფისკალური პოლიტიკის მეორე ინსტრუმენტის – მთავრობის ხარჯების მიმართ იმის ანალოგიურია, რაც მათ საგადასახადო მექანიზმის გამოყენების მიმართ გააჩნიათ. მათი ანალიზის ამოსავალი წერტილია მთავრობის ხარჯების ზრდასა და ინფლაციას შორის არსებული მჭიდრო კავშირი. მთავრობის ხარჯების მნიშვნელოვანი ზრდა იწვევს საბიუჯეტო დეფიციტის გადიდებას. ეს უკანასკნელი კი წარმოშობს გაზრდილ სახელმწიფო ვალს, რამაც შეიძლება შექმნას ნოყიერი ნიადაგი ქვეყანაში ინფლაციური პროცესების განვითარებისათვის. ამიტომ ინფლაციის შემცირებისთვის ისინი აუცილებლად მიიჩნევენ მთავრობის ხარჯების შემცირებას, განსაკუთრებით, სოციალური პროგრამების

დაფინანსების შეზღუდვას, რადგან სწორედ ასეთი ხარჯებია „ინფლაციური გენის“ მატარებელი. ამავე დროს, მთავრობის ხარჯების შემცირება, თავის მხრივ, აბრკოლებს წარმოების გაფართოებას.

„მიწოდების ეკონომიკის“ თეორია არათუ უარყოფს ფისკალური პოლიტიკის, როგორც ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების უმნიშვნელოვანესი ბერკეტის გამოყენებას, არამედ მიიჩნევს მას აქტიურ და ქმედით ღონისძიებათა სისტემად. ამავე დროს, კეინზიანური და ნეოკეინზიანური თეორიებისაგან განსხვავებით, „მიწოდების ეკონომიკის“ თეორია მიიჩნევს, რომ ფისკალური პოლიტიკა, ერთი მხრივ, გადასახადების შემცირების კვალობაზე უზრუნველყოფს ეკონომიკურ ზრდას, მეორე მხრივ, კი მთავრობის ხარჯების შეზღუდვით ასტიმულირებს ანტიინფლაციურ პროცესებს.

ფისკალურ პოლიტიკაზე „მიწოდების ეკონომიკის“ თეორიის მომხრეთა შეხედულებებისაგან არსებითად განსხვავდება მონეტარისტული ეკონომიკური სკოლის შეხედულებები, რომლებშიც დიდი მნიშვნელობა არ ენიჭება ფისკალურ პოლიტიკას. მონეტარისტებისათვის ფისკალური პოლიტიკის ბერკეტების – გადასახადებისა და მთავრობის ხარჯების – გამოყენებას იმდენად აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც მათი მეშვეობით შესაძლებელია ფულის მასაზე ზემოქმედება. ამდენად, მონეტარისტული მიდგომით ეკონომიკური სტაბილიზაცია შეიძლება მიღწეულ იქნეს ეფექტიანი და მოქნილი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარებით, ხოლო ფისკალურ პოლიტიკას შეუძლია მხოლოდ „დაეხმაროს“ ეკონომიკას ფულის მასით რეგულირების პროცესში.

1.2. ფისკალური სტიმულების მაკროეკონომიკური როლის გენეზისი

მაკროეკონომიკურ ქრილში ფისკალური პოლიტიკის ანალიზი სათავეს იღებს ჯონ მეინარდ კეინზის ნაშრომიდან „დასაქმების, პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია“, რომელშიც ხაზგასმულია ფისკალური პოლიტიკის მაკროეკონომიკური როლი ეკონომიკის სტიმულირების პროცესში. კეინზიანურმა თეორიამ უარყო მანამდე არსებული მიდგომა დაბალანსებული ბიუჯეტის უპირატესობის შესახებ და ფისკალური პოლიტიკის ერთ-ერთ მთავარ საკითხად აქცია საბიუჯეტო დეფიციტის (შესაბამისად, პროფიციტის) პრობლემა. ამ თეორიაში ერთმანეთისაგან გამიჯნულია ფისკალური პოლიტიკის ორი სახე: ავტომატური („ჩამენებული სტაბილიზატორები“) და დისკრეციული ფისკალური პოლიტიკა. ავტომატურის („ჩამენებული სტაბილიზატორები“) ქვეშ მოიაზრება ისეთი ეკონომიკური მექანიზმი, რომელიც ავტომატურად რეაგირებს ეკონომიკური მდგომარეობის ცვლილებაზე და არ საჭიროებს მთავრობის მხრიდან რაიმე დამატებითი ღონისძიების გატარებას. ასეთ სტაბილიზატორებს მიეკუთვნება:

პროგრესული საგადასახადო სისტემა, საპროცენტო განაკვეთი, ფასების დონისა და წარმოების რეალური მოცულობის ცვლილებების ავტომატური მექანიზმები. იმის გამო, რომ ხშირ შემთხვევაში აღნიშნული სტაბილიზატორები ვერ უზრუნველყოფს ეკონომიკური პროცესების ოპტიმალურ მართვას, წარმოიშობა ე.წ. დისკრეციული ფისკალური პოლიტიკის გამოყენების აუცილებლობა.

კეინზის მიდგომა წარმოადგენს მისი წინამორბედების თეორიული შედეგების გააზრებისა და ახალი შეხედულებების ჩამოყალიბების აუცილებლობისა და უპირატესობების ნათელ დადასტურებას. აღნიშნული თეორია გულისხმობს კლასიკოსების მიერ შექმნილ “ბორბალზე” ეკონომიკის ისეთი სახით რეგულირებას, რომ თავიდან იქნეს აცილებული ეკონომიკური კრიზისები. ასეთი მარეგულირებლები სახელმწიფოს გააჩნია საბიუჯეტო-საგადასახადო და ფულად-საკრედიტო ბერკეტების სახით. კეინზის თეორიას ხშირად ერთობლივი მოთხოვნის თეორიად განიხილავენ, რაც გამომდინარეობს იქიდან, რომ მასში ბაზრის რეგულირების მთავარი ინსტრუმენტია მთავრობის მხრიდან საბიუჯეტო-საგადასახადო და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გამოყენებით ერთობლივი მოთხოვნის რეგულირება. კეინზი, მისი მასწავლებლის, ა. მარშალისაგან განსხვავებით, მიიჩნევს, რომ კაპიტალიზმის ნაკლოვანებები გამოიხატება მის უუნარობაში შინაგანი ძალით ებრძოლოს კრიზისებსა და უმუშევრობას. კეინზის მიხედვით ამ პრობლემის გადასაჭრელად აუცილებელია ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევა.

კეინზიანური მოდელი ეყრდნობა რამდენიმე ფუნდამენტურ პრინციპსა და ჰიპოთეზას.

პრინციპებს შორის აღსანიშნავია:

- ერთობლივ მოთხოვნაზე გავლენას ახდენს სხვადასხვა ეკონომიკური გადაწყვეტილება, როგორც კერძო, ისე სახელმწიფო სექტორის მხრიდან. კერძო სექტორის მიერ მიღებულმა გადაწყვეტილებებმა შეიძლება გააუარესოს ქვეყნის მაკროეკონომიკური მდგომარეობა, იმის გათვალისწინებით, რომ ეკონომიკური კრიზისების პერიოდში მოსახლეობის მიერ ხდება მიმდინარე მოხმარების შემცირება. აღნიშნული ჩავარდნები სახელმწიფოს უბიძგებს აქტიური ფისკალური პოლიტიკის წარმართვისაკენ, რაც ფისკალურ სტიმულებში გამოიხატება;
- ფასები და ხელფასი ნელა რეაგირებს მოთხოვნისა და მიწოდების ცვლილებაზე;
- ცვლილებებს ერთობლივ მოთხოვნაში აქვს უფრო მაღალი მოკლევადიანი ეფექტი რეალურ გამოშვებასა და დასაქმების დონეზე, ვიდრე

ფასებზე. ფასები ზოგჯერ არის ხისტი და მცირედი ცვლილება ხარჯების ნებისმიერ ელემენტში (მოხმარება, ინვესტიციები და სახელმწიფო ხარჯები), იწვევს გამოშვების დონის ცვლილებას.

ჰიპოთეზებს წარმოადგენს:

- ეფექტური მოთხოვნის ჰიპოთეზა. წონასწორობა მიიღწევა არა ფასების მოქნილობით, არამედ იმ ცვლადების ცვლილებით, რომლებიც მოქმედებენ ეფექტურ მოთხოვნაზე. არასრული დასაქმების მიზეზი საქონელსა და მომსახურებაზე არასაკმარისი ეფექტიანი მოთხოვნაა, რაც უმეტესწილად გამოწვეულია ინვესტიციების დაბალი დონით, რომლის მიზეზი მაღალი საპროცენტო განაკვეთია;
- ფულზე მოთხოვნა შედგება ტრანსაქციული და სპეკულაციური მოტივებისაგან;
- ხისტი ნომინალური ხელფასები;
- ხისტი ფასები.

კეინზიანელებმა შექმნეს ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების კონკრეტული მეთოდი და ფორმები, რომელიც ანტიციკლური პოლიტიკის სახელწოდებით არის ცნობილი. ანტიციკლური პოლიტიკა ეყრდნობა სახელმწიფო ბიუჯეტის, საგადასახადო პოლიტიკის და პროცენტის ნორმის რეგულირებას.

კეინზიანელები ეკონომიკური დაცემის პროცესში მოგვიწოდებენ ინვესტიციების სტიმულირებისაკენ, რომლისათვის აუცილებელია:

- სახელმწიფო ხარჯების ზრდა – უზრუნველყოფს არასაკმარისი მოთხოვნის სტიმულირებას;
- პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავს ინვესტიციების სტიმულირებას ეკონომიკაში ფულის მასის ზრდის გარეშე;
- საინვესტიციო პროცესებზე ზემოქმედება გადასახადების მეშვეობით, იმისათვის, რომ გაიზარდოს, როგორც საწარმოო, ისე სამომხმარებლო მოთხოვნა.

კეინზის მიხედვით რეგულირების პროცესში მთავარი როლი ეკუთვნის სახელმწიფო ხარჯებს, რომლის მთავარი მიზანია ეფექტური მოთხოვნის ზრდა და ხელსაყრელი პირობების შექმნა კერძო კაპიტალდაბანდებისათვის. სახელმწიფო ხარჯების მთავარ ორიენტირად კი აღებულ უნდა იქნას სამეცნიერო კვლევითი საქმიანობა, სახელმწიფო და საწარმოო ინფრასტრუქტურის შექმნა.

კეინზის იდეაზე დაყრდნობით ჯონ ჰიკსმა 1937 წელს შეიმუშავა ყველასთვის კარგად ცნობილი IS-LM მოდელი (დახურული ეკონომიკის ზოგადი მაკროეკონომიკური წონასწორობის მოდელი). ჰიკსის მიხედვით, კეინზიანური თეორია აანალიზებს ცალკეულ შემთხვევებს ეკონომიკაში და არ ემსახურება

კლასიკური ეკონომიკური სკოლის იდეების განზოგადებას. უფრო მეტიც, კეინზიანური მოდელი წარმოადგენს კლასიკური სკოლის იდეების განვითარებას მხოლოდ მაშინ, როდესაც ეკონომიკაში ადგილი აქვს „ლიკვიდურობის ხაფანგის“ უპირატესობას. ჰიკსი აღნიშნავს, რომ ასეთი შემთხვევა დაფიქსირდა დიდი დეპრესიის პერიოდში. ავტორი ასკვნის, რომ კეინზიანური ხედვა წარმატებულია და აჩვენებს ფისკალური პოლიტიკის ეფექტიანობას ეკონომიკური ციკლების პერიოდში (De Vroey, 2016). ჰიკსის მოდელი განსაკუთრებით პოპულარული გახდა ფრანკო მოდელიანის და ალვინ ჰანსენის თეორიების შედეგად, რომლებიც ერთმანეთთან აპირისპირებს ორ სუბ-მოდელს: კეინზიანურსა და კლასიკურს (Modigliani, 1944; Hansen, 1953).

ჰიკსის მიერ შემოთავაზებული მოდელი შემდგომში განვითარებულ იქნა პოსტ-კეინზიანური სკოლის წარმომადგენლების, მათ შორის, ტონი ტირლვალის მიერ, რომელმაც თავისი შეხედულებები ჩამოაყალიბა შემდეგი ექვსი პუნქტის სახით (Thirlwall, 1993):

1. დასაქმებისა და უმუშევრობის დონე განისაზღვრება საქონლისა და სამუშაო ძალის ბაზრებზე;
2. იძულებითი უმუშევრობის არსებობა დაკავშირებულია ეფექტური მოთხოვნის სიმცირესთან;
3. კავშირი ერთობლივ ინვესტიციებსა და ერთობლივ დანაზოგებს შორის არის ფუნდამენტური. მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი იწყება ინვესტიციებიდან და შემდეგ გადადის დანაზოგებში და არა პირიქით;
4. მონეტარული ეკონომიკა მნიშვნელოვნად განსხვავდება ბარტერული ეკონომიკისაგან: ფული არ არის ნეიტრალური, ხოლო ფინანსები და ვალი მნიშვნელოვანი ინგრედიენტებია;
5. ფულის რაოდენობრივ თეორიას შეცდომაში შეჰყავს საზოგადოება შემდეგი სამი მიზეზიდან გამომდინარე:
  - 5.1. ფული არის ენდოგენური ცვლადი;
  - 5.2. გაცვლის ტოლობის ($MV=PT$) მიზეზ-შედეგობრიობა იწყება მარჯვნიდან-მარცხნივ და არა პირიქით;
  - 5.3. ფულის ბრუნვის სიჩქარე არ არის მუდმივი;
  - 5.4. კაპიტალისტური ეკონომიკა იმართება ინვესტორების „ცხოველური ინსტიქტით“, რომელიც განსაზღვრავს ინვესტიციების დონეს.

ტრილვალის მიერ შემოთავაზებული იდეები შემდგომში გაზიარებულ იქნა პოსტ-კეინზიანური სკოლის წარმომადგენლების მიერ. შევჩერდეთ რამდენიმე მათგანზე.

1. პოლ დავიდსონის მიხედვით, კეინზმა მოახდინა შემდეგი სამი მნიშვნელოვანი აქსიომის იდენტიფიკაცია „კლასიკურ“ თეორიაში:

- 1.1. მომავალზე შეიძლება გავლენა მოახდინოს წარსულმა;
- 1.2. ერთობლივი ცვლილებები – ფასების მოქნილობა უზრუნველყოფს ყველა ბაზრის წონასწორობას;
- 1.3. ფულის ნეიტრალურობა – კლასიკური დიქტომია: ფული გავლენას ახდენს ფასებზე და არა გამოშვებასა და დასაქმებაზე.

დავიდსონი აღნიშნულ იდეებს არ იზიარებს და მიანიშნებს, რომ ჩვენს ვცხოვრობთ მნიშვნელოვანი გაურკვევლობის პირობებში და მომავალი არ შეიძლება იყოს დამოკიდებული წარსულზე. ასევე ერთობლივი მოთხოვნის ცვლილების იდეაც მცდარია, რადგან ფასების მოქნილობა არ უზრუნველყოფს სრულ დასაქმებას. ფული არ არის ნეიტრალური და ის გავლენას ახდენს გამოშვებასა და დასაქმებაზე. დავიდსონი, ისევე როგორც კეინზი, მხარს უჭერს ეფექტური მოთხოვნის იდეას, რომლისთვისაც აუცილებელია აქტიური ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკა.

2. მიხეილ კალეცკის ორი კრიზისის მოდელის მიხედვით, დასაქმებულებსა და კაპიტალის მფლობელებს შორის ურთიერთობა მნიშვნელოვანია და კაპიტალისტების მიერ გაწეული ხარჯები არის ბიზნეს ციკლების მთავარი გასაღები (Kalecki, 1954). კალეცკის მიერ შემუშავებულ იქნა მარტივი შემოსავალ-ხარჯის მოდელი (დახურული ეკონომიკისთვის, მთავრობის გარეშე), სადაც მთლიანი შემოსავლები ტოლია კაპიტალისტების მიერ გაწეული ხარჯების.

კეინზისა და კალეცკის თეორიები რამდენიმე მნიშვნელოვან საერთო ელემენტს შეიცავს. პირველი, ორივე მათგანი ერთობლივ მოთხოვნას ეკონომიკური აქტიურობის ცვლილების მნიშვნელოვან ფაქტორად განიხილავს და უარს ამბობს მონეტარულ ეკონომიკაში სეის კანონის გამოყენების მართებულობაზე. მეორე, ორივე მეცნიერი ერთმანეთისაგან განასხვავებს სამომხმარებლო და საინვესტიციო ხარჯებს და ამ უკანასკნელს განიხილავს მოთხოვნის განმსაზღვრელ აქტიურ და ცვალებად კომპონენტად. მესამე, ორივე ეკონომისტის აზრით, ფასების დონე განისაზღვრება მწარმოებელთა მიერ, რომლებიც საკუთარი მოგების მაქსიმიზაციას ცდილობენ. მწარმოებლები, ასევე განსაზღვრავენ ხელფასის დონეს, რომელიც ყალიბდება არა შრომის, არამედ საქონლისა და მომსახურების ბაზარზე.

საერთო შეხედულებებთან ერთად, კეინზისა და კალეცკის მოსაზრებები ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ელემენტებსაც შეიცავს, რამაც შემდგომში განაპირობა პოსტკეინზიანური მიმართულების შიგნით პოზიციათა დიფერენციაცია. საუბარია შემდეგ განსხვავებებზე: კეინზი მიიჩნევს, რომ ეკონომიკა წარმოდგენილია უპირატესად ატომისტური კონკურენტული ბაზრების ერთობლიობის სახით, კალეცკი კი ოლიგოპოლიური ბაზრებისგან შემდგარი ეკონომიკის ანალიზს ანიჭებს უპირატესობას. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე,

კეინზი ყურადღებას ამახვილებს ფირმის მზარდ ზღვრულ ხარჯებზე, კალეცკი კი – მუდმივ ზღვრულ ხარჯებზე.

3. კალეცკის მიერ შემოთავაზებული იდეა შემდეგში განავითარა ჰიმან მინსკმა ფინანსური არასტაბილურობის ჰიპოთეზის ფარგლებში. მინსკის შეხედულების მიხედვით აუცილებელია ფინანსური ბაზრების მუდმივი კონტროლი, დიდი დეპრესია იყო შედეგი ფინანსურ ბაზრებში არსებული რეგულაციების დაბალი დონისა და მთავრობის სისუსტის. მისი აზრით ყველა გამოწვევის პასუხი შეიძლება იყოს „დიდი მთავრობის“ არსებობა ეკონომიკაში (Toporowski, 2012).

აღსანიშნავია, რომ პოსტ-კეინზიანელების მიდგომებზე დაყრდნობით ნეოკეინზიანელებმა შექმნეს ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევის გლობალური მოდელი, სადაც ფულს, ფინანსებსა და კრედიტებს დაუმატეს ისეთი საფინანსო აგრეგატები, როგორცაა: გადასახადები, სახელმწიფოს ხარჯები, საბიუჯეტო დეფიციტი და სახელმწიფო ვალი. აღნიშნული მიმდინარეობა გვთავაზობს ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების სამ ძირითად მეთოდს:

1. სტაბილურობის მეთოდი;
2. კომპენსირებისა და კონტროლისძიებების მეთოდი;
3. კომპენსირების, მართული პროგრამების მეთოდი.

სტაბილიზატორები მოქმედებენ მომენტალურად, ყოველგვარი სპეციალური კანონებისა და დადგენილების გარეშე, რომლებიც ავტომატურად რეაგირებენ ციკლურ რყევებზე და არიან მათ ეკონომიკას. ასეთ სტაბილიზატორებს, ნეოკეინზიანელების აზრით, განეკუთვნება: საშემოსავლო გადასახადი, სოციალური დაზღვევის გადასახადი, დახმარებები უმუშევრებისათვის და ა.შ. აღნიშნული სტაბილიზატორები ავტომატურად მოქმედებენ ციკლური რყევების სხვადასხვა ფაზაში. კერძოდ, არ იცვლება მათი განაკვეთები, იცვლება გადასახადის ან გადასახდელის საერთო თანხის მოცულობა, რომელიც იზრდება აღმავლობის (ბუმის) დროს, კრიზისსა და დეპრესიის დროს კი მცირდება. სახელმწიფოს დახმარებებისა და გადასახდელის ასეთი სახის ცვლილება ავტომატურად არეგულირებს „ეფექტიან მოთხოვნას“. ნეოკეინზიანელების აზრით კომპენსირებული საფინანსო პოლიტიკის დროს სახელმწიფომ მეორე და მესამე მეთოდის გამოყენებით თავის თავზე უნდა აიღოს იმ გარღვევების კომპენსირება, რომლებიც წარმოიშობა წარმოების დინამიკასა და გადახდისუნარიან მოთხოვნას შორის. ჰაროდის აზრით, საკითხისადმი ასეთი მიდგომა უზრუნველყოფს საბიუჯეტო თანხების სიჭარბეს ბუმის პერიოდში და დეფიციტს – დეპრესიის პერიოდში. თავის მხრივ, ჰიკსი საკმარისად არ თვლის ფულად-საკრედიტო რეგულირების კეინზის მიერ რეკომენდირებულ მეთოდებს და მოითხოვს დამატებით სხვადასხვა ფისკალური და საგადასახადო ღონისძიებების გატარებას. მისი აზრით საბიუჯეტო დეფიციტი და სახელმწიფოს ვალი სულაც არ არის ბოროტება, როგორც ეს

კლასიკური სკოლის წარმომადგენლებს მიაჩნიათ. ჰანსესი აცხადებს, რომ “შზარ-დი ფედერალური ვალი კი არ დაანგრევს, არამედ გააუმჯობესებს ქვეყნის ეკონომიკას“. ნეოკეინზიანელების მიერ, ასევე გაანალიზებულ იქნა კეინზიანური „ჩაშენებული სტაბილიზატორების“ თეორია, რომლის მიხედვითაც, სახელმწიფო ბიუჯეტი, როგორც ფისკალური პოლიტიკის და ერთობლივი ეროვნული პროდუქტის განაწილება-გადანაწილების ინსტრუმენტი, მთავარ ფუნქციად მიჩნევა ეკონომიკური ციკლის ფაზების რეგულირებას. მათი აზრით, ეკონომიკური სისტემის წონასწორული მდგომარეობის მიღწევისა და შენარჩუნებისათვის გამოყენებულ უნდა იქნეს, როგორც სახელმწიფო ხარჯები ასევე გადასახადები, ხოლო მათი გამოყენება უნდა მოხდეს ეკონომიკური ციკლის ფაზების ცვალებადობის შესაბამისად. კერძოდ, ეკონომიკური ზრდის პირობებში სახელმწიფომ უნდა გაზარდოს გადასახადების განაკვეთები, ამის საპირისპიროდ შეამციროს სახელმწიფო ხარჯები, რათა მოახდინოს გარკვეული ფინანსური რეზერვის (თანამედროვე გაგებით, საბიუჯეტო პროფიციტის) ფორმირება, რომელსაც გამოიყენებს ეკონომიკური კრიზისის პერიოდში. აღსანიშნავია, რომ ნეოკეინზიანელები ფისკალურ პოლიტიკას განხილავენ, როგორც ეკონომიკის ანტიინფლაციურ ბერკეტს, რაც გულისხმობს ინფლაციის ტემპების შესამცირებლად გადასახადების განაკვეთების გაზრდას.

ფისკალური პოლიტიკის მაკროეკონომიკურ ანალიზში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ახალი კეინზიანური სკოლის წარმომადგენლებმაც, DSGE-ის შემუშავებით, რაც გვაძლევს იგივე ვარაუდებს, როგორსაც რეალური ბიზნეს ციკლის მოდელი. აღნიშნული გამომდინარეობს იქიდან, რომ ორივე მოდელში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მომხმარებელთა მოლოდინებს მომავლის მიმართ, თუმცა, რეალური ბიზნეს ციკლის მოდელის საწინააღმდეგოდ, რეალური ხელფასი ახალ კეინზიანურ მოდელში იზრდება სახელმწიფო მოხმარების დადებითი შოკის შემდეგ (Pappa, 2009). ხოლო, როდესაც საპროცენტო განაკვეთი მკაცრად ფიქსირებულია, გამოშვებაზე მთავრობის ხარჯების დადებითი ეფექტი გაზრდის მოსალოდნელ ინფლაციას (Christiano, Eichenbaum, Rebelo, 2009). ასეთ ეკონომიკაში მთავრობის ხარჯების მულტიპლიკატორის მაჩვენებელი მაღალია, ხოლო მთავრობის ხარჯების ზრდა ღია ეკონომიკის (სტანდარტულ DSGE) მოდელში გავლენას ახდენს გაცვლით კურსზე და აუარესებს ქვეყნის სავაჭრო ბალანსს (Gaber, Gruevski, Gaber, 2013).

ზემოაღნიშნულიდან ჩანს, რომ კეინზიანური თეორია და მისი მიმდინარეობები თავიდანვე ორიენტირებული იყო მოკლევადიანი წონასწორობის მიზეზების ანალიზზე, გამოუყენებელი რესურსების მნიშვნელოვანი მოცულობის პირობებში. შემთხვევითი არაა, რომ კეინზის ერთ-ერთი მთავარი ნოვაციია იძულებითი უმუშევრობის ცნება. მოთხოვნა გვეკლინება იმ ძალად, რომელსაც

შეუძლია არსებული, მაგრამ გამოუყენებელი რესურსების ამოქმედება. კეინზი წერდა, რომ პრობლემა ის კი არ არის, რომ ღავადგინოთ, რომელ დარგებში და როგორ გამოვიყენოთ რესურსები (ამ საკითხში იგი კლასიკოსებს ეყრდნობოდა), არამედ ის, რომ გავიგოთ, რაზეა დამოკიდებული არსებული რესურსების გამოყენების დონე. კეინზის მიხედვით, ეკონომიკისთვის საფრთხე „პასიური“ დანაზოგებიდან მოდიოდა, რომლებიც ძალზე დიდია იმისათვის, რომ შეესაბამებოდეს წარმოების დონეს სრული დასაქმების პირობებში. შესაბამისად, გადასახადები განიხილება, როგორც ეკონომიკური აგენტების განკარგვადი შემოსავლიდან გამოქვითვა, ხოლო მათი ზრდა კი წარმოებისა და დასაქმების ზრდის წინააღმდეგ მოქმედი ფაქტორი. გარდა ამისა, გადასახადებს შეუძლია ზემოქმედება მოახდინოს „პასიური“ დანაზოგების შემცირებაზე, იმის მიხედვით, თუ როგორი იქნება სახელმწიფოს პოლიტიკა და მასთან დაკავშირებული გადანაწილების ეფექტები, აგრეთვე, სხვადასხვა ჯგუფის, მათ შორის სახელმწიფო ხარჯებისადმი მიდრეკილება.

კეინზიანური მიდგომის თანახმად, გადასახადების განაკვეთის შემცირება მოხმარების ზრდას განაპირობებს. მოკლევადიან პერიოდში სამომხმარებლო ხარჯების მატება საქონლისა და მოხმარებაზე მოთხოვნის, ანუ წარმოების მოცულობისა და დასაქმების ზრდას იწვევს. ამასთან, მოხმარების ზრდით გამოწვეული დანაზოგების შემცირება ინვესტორებს შორის კონკურენციას ამწვავებს, რაც საბოლოო ჯამში, საპროცენტო განაკვეთის მომატებამდე მიგვიყვანს. ეს, თავის მხრივ, სამამულო ინვესტიციებს შეუშლის ხელს და უცხოური კაპიტალის იმპორტს მისცემს სტიმულს. განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკისათვის ეს ეფექტი, რა თქმა უნდა, უარყოფითი ბუნებისაა, მაშინ როცა პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში მყოფი ქვეყნებისათვის იგი ამკარად სასურველი დადებითი მომენტის მატარებელია: პირველი, საგადასახადო ტვირთის შემსუბუქება წარმოებრივი სიმძლავრეების დასატვირთავად საჭირო თანხების გამოთავისუფლებას უწყობს ხელს, მეორე, მოძველებული ტექნიკისა და ტექნოლოგიის პირობებში კონკურენტუნარიანი პროდუქტის საწარმოებლად სწორედ უცხოური ინვესტიციებია საჭირო (პაპავა, 2005, გვ.127). გადასახადების შემცირების ზემოქმედება ერთობლივ მოთხოვნაზე ცალსახად არ არის განსაზღვრული. ეკონომიკაში შეიძლება ადგილი ჰქონდეს ისეთ სიტუაციას, როდესაც გადასახადების გაზრდა გაზრდის ერთობლივ მოთხოვნას, ეს უკანასკნელი კი დამოკიდებულია შინამეურნეობების მხრიდან მოხმარებისადმი ზღვრულ მიდრეკილებასა (b) და სახელმწიფოს მხრიდან მოხმარებისადმი ზღვრულ მიდრეკილებას (g) შორის თანაფარდობაზე. შესაძლებელია, რომ ეკონომიკაში სხვადასხვა სიტუაციებში ადგილი ჰქონდეს ნებისმიერ შემდეგი კომბინაციებიდან: $b > g$; $b < g$; $b = g$ (ანანიამვილი, პაპავა, 2009, გვ. 27-36).

1.3. ეკონომიკური კონსენსუსის საწყისებთან

ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე აქტიურად მიმდინარეობდა დისკუსია ცალკეული თეორიებისა თუ მიდგომების ეფექტიანობაზე. 1980-1990-იან წლებში კამათი მთავრობის ეკონომიკური როლის შესახებ, განსაკუთრებით ახალ კლასიკოსებს და ახალ კეინზიანელებს შორის, მწვავე იყო. ახალი კეინზიანელები ახალ კლასიკოსებს აბრალებდნენ, რომ ისინი რყევების არარეალურ განმარტებებს ეყრდნობოდნენ და მის აშკარა ნაკლოვანებებს იგნორირებას უწევდნენ. თავის მხრივ, ახალი კლასიკოსები ზოგიერთი კეინზიანური მოდელის ad hoc (ამ მიზნისათვის სპეციალურად შერჩეულ) ბუნებაზე მიუთითებდნენ (Saraceno, 2018).

შეიძლება ითქვას, რომ ბოლო პერიოდში ბევრი რამ შეიცვალა და საერთო ხედვის ჩამოყალიბების წინამძღვრებიც გამოჩნდა (De Vroey, გვ.329-330, 2016). მეთოდოლოგიურად ეს რეალური ბიზნეს ციკლის მოდულების აგებაზე, ფირმებისა და ადამიანების ქცევის ოპტიმიზაციის პრობლემების ფრთხილ აღწერაზე აისახა; კონცეპტუალურად კი ეს რეალური ბიზნეს ციკლის მიდგომასა და ეკონომიკური ზრდის თეორიაში ტექნოლოგიური პროგრესის ტემპის ცვლილების პოტენციური მნიშვნელობის აღიარებას ეხება. თუმცა, აღნიშნული ასევე ითვალისწინებს ცალკეულ ნაკლოვანებებს, რომელიც ახალი კეინზიანელების მიერაა მითითებული. მათ შორისაა ისეთი საკითხები, როგორცაა გამოშვებაზე ერთობლივი მოთხოვნის გავლენის, ხელფასების განსაზღვრისას მოლაპარაკებების როლისა და ნომინალური ხელფასის სიხისტის, საკრედიტო-ფინანსურ ბაზრებზე ინფორმაციის არასრულყოფილების გუთვალისწინებლობა.

ფისკალური თუ მონეტარული პოლიტიკის ინსტრუმენტების ეკონომიკურ რყევებზე გავლენის მნიშვნელოვნება არის ძირითადი წყალგამყოფი სხვადასხვა სკოლის წარმომადგენლებს შორის. თუმცა ბოლო პერიოდში სახეზეა ცალკეული მეცნიერის მიერ მაკროეკონომიკური პოლიტიკის გადაფასებისა და საერთო შეხედულების ჩამოყალიბების წინაპირობები.

ეკონომიკური კონსენსუსის თეორია სათავეს იღებს ნეოკლასიკური სინთეზიდან და ღღემდე ვითარდება. ეს არის შეხედულება, რომლის მიხედვით, მიკროეკონომიკური საფუძვლები განსაზღვრავს მაკროეკონომიკურ შედეგებს, ხოლო უმუშევრობის და გამოშვების დონის ანალიზისათვის მნიშვნელოვანია, რომ ყველა მაკროეკონომიკური მოდელი ადეკვატურად ითვალისწინებდეს რაციონალური მოლოდინის საფუძველზე მიღებულ ინდივიდუალურ გადაწყვეტილებებს. ამ თეორიის მიხედვით, უმუშევრობის ბუნებრივი დონიდან გადახრა შეიძლება განაპირობოს ინდივიდების რაციონალურმა გადაწყვეტილებებმა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გამოშვების ბუნებრივი დონე კეინზიანურ მოდელში არის ის სიდიდე, რომელიც სრული დასაქმების პირობებში მიიღწევა. უფრო

მეტიც, ეს არის გამოშვების ის დონე, რომელსაც ადგილი აქვს ფასებისა და ხელფასის სრული მოქნილობის პირობებში, ხოლო მოკლევადიან პერიოდში, უმუშევრობის ეს დონე არ იწვევს ინფლაციას (Leith, Wren-Lewis, 2005).

ფისკალური პოლიტიკის ევოლუციურ განვითარებას ბიძგი მისცა დიდი დეპრესიის შემდგომმა პერიოდმა, როდესაც მოხდა მისი ანტიციკლური ხასიათის განსხვავებული ანალიზი და ახალი შეხედულებების ჩამოყალიბება, რომელთა შორის აღსანიშნავია:

- ეკონომიკური დაცემისა და ფინანსური კრიზისების დროს, როცა ნომინალური საპროცენტო განაკვეთი აღწევს ნულოვან მაჩვენებელს და ფისკალური მულტიპლიკატორის მნიშვნელობა მაღალია, ეკონომიკის სტიმულირებისათვის ფისკალური პოლიტიკა არის ერთადერთი ხელმისაწვდომი საშუალება, რომელსაც შეუძლია მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს (DeLong, Summers, 2012);
- მოლოდინები, დაკავშირებული კრიზისის ხანგრძლივობასთან, ერთი მხრივ, არ წარმოადგენს კრიტიკის საფუძველს ლაგის ეფექტის გამო, რომელიც ხელს უწყობს უფრო აქტიური ფისკალური პოლიტიკის გატარებას. მეორე მხრივ, ფისკალური ბერკეტებით ეკონომიკის სტიმულირება ნაკლებად ეფექტიანია მაღალი საბიუჯეტო დეფიციტის მქონე ქვეყნებში, დაბალი საბიუჯეტო დეფიციტის მქონე ქვეყნებთან შედარებით (Blanchard, Giovanni, Mauro, 2010).

ახალი ეკონომიკური კონსენსუსის თეორია ფისკალურ პოლიტიკას განიხილავს დეფლაციასთან ბრძოლის ეფექტიან საშუალებად. როგორც წესი, მოკლევადიან პერიოდში ფისკალური პოლიტიკის ავტორებს შეიძლება ჰქონდეთ დაბალანსებული ბიუჯეტიდან გადახრის მიზეზი, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ეკონომიკაში შეიმჩნევა რეცესია. რაც შეეხება გრძელვადიან პერიოდს, შიდა ვალის სიდიდე შენარჩუნებულ უნდა იქნას სტაბილურ და მართვად დონეზე (Bernanke, 2003). ფისკალური პოლიტიკის გავლენა ერთობლივ მოთხოვნაზე ემყარება დეფიციტური ხარჯვის დადებით შედეგებს. ამ მიდგომის გარშემო არაერთი შეხედულება არსებობს, მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვნად შეგვიძლია მივიჩნიოთ ვუდფორდის შეხედულება (Woodford, 1998), რომლის მიერ სხვა კუთხით იქნა შეფასებული:

- მთავრობის ხარჯებისა და ვალის გავლენა მომხმარებლების ქცევასა და მოლოდინებზე;
- მთავრობის ხარჯების დაფინანსების მეთოდები;
- ფისკალური პოლიტიკის გავლენა საბანკო სისტემასა და ცენტრალური ბანკის პოლიტიკაზე.

აღნიშნული თეორიის განვითარებაში, ასევე, მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ბენ ბერნანკემ, რომელმაც შეიმუშავა ძირითადი მიდგომები ინვესტიცია-დანაზოგების, ფილიპსის მრუდსა და „ტაილორის წესზე“ დაყრდნობით. ბერნანკეს მიხედვით, ეკონომიკური რყევების პერიოდში ფისკალურ პოლიტიკას უნდა ჰქონდეს დომინანტი პოზიცია, ხოლო მონეტარული პოლიტიკა უნდა იყოს თანხვედრაში მასთან. თუ ერთმანეთს შევადარებთ ბერნანკესა და ვუდფორდის შეხედულებებს დავინახავთ, რომ ეს ორი მიდგომა ერთმანეთთან საკმაოდ ახლოს არის, მიუხედავად იმისა, რომ ბერნანკე ხაზს უსვამს ფულის მიწოდების ზრდის მნიშვნელობას ეკონომიკის სტიმულირებაში. მართალია, ვუდფორდიც იზიარებს ფულის და ფასიანი ქაღალდების ეფექტს, მაგრამ ბერნანკე თავის მხრივ, გთავაზობს გადასახადებით მიღებული შემოსავლების შემცირების წილის ფულის ემისიით დაფინანსებას, რადგან ეს პოლიტიკა არ ზრდის სახელმწიფოს მთლიან ვალს.

ფისკალური პოლიტიკა ვუდფორდის და ბერნანკეს შეხედულებით არის საშუალება, რომელიც გამოიყენება საზოგადოების მოლოდინების სამართავად. პოლიტიკის ინსტრუმენტების ეფექტი განულებული იქნება, თუ შინამეურნეობები არ ჩათვლიან, რომ ფისკალური პოლიტიკა არის სანდო და მნიშვნელოვანი ცვლილებებისაგან დაცული (Tcherneva, 2008). შესაბამისად, საკმარისი არ არის მხოლოდ ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკის სწორი მიზნების შერჩევა, ასევე აუცილებელია რაციონალური მოლოდინების მქონე ადამიანების დარწმუნება იმაში, რომ ესა თუ ის პოლიტიკა არის სწორი და ეკონომიკურ შედეგებზე ორიენტირებული. სანდოობა და გამჭვირვალობა მნიშვნელოვანია, როგორც მონეტარული ასევე ფისკალური პოლიტიკისათვის.

დეფლაციური გარემოს არსებობის შემთხვევაში ფისკალური პოლიტიკა უნდა დომინირებდეს. გადასახადების დისკრეციულ შემცირებას ეკონომიკაში შეუძლია პოზიტიური როლი ითამაშოს. თავის მხრივ, ნეოკლასიკური კონსენსუსის მიხედვით, ფისკალური პოლიტიკა, კლასიკური და RBC-ის თეორიებისგან განსხვავებით, არ განიხილება როგორც არაეფექტიანი ინსტრუმენტი. ფისკალური პოლიტიკა გავლენას ახდენს გამოშვებასა და ინფლაციაზე, ზემოქმედებს მონეტარულ პოლიტიკაზე ისევე, როგორც ინფლაციის თარგეთირებას შეუძლია გავლენა მოახდინოს ფისკალურ პოლიტიკაზე. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ეკონომიკის სტიმულირების პროცესში ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკა ერთმანეთთან კოორდინაციაში უნდა ხორციელდებოდეს. ბერნანკე ფისკალურ პოლიტიკას განიხილავს როგორც სტაბილიზების საშუალებას, რომელიც დაკავშირებული არ არის სრული დასაქმების დონის უზრუნველყოფასთან (Seidman, 2006).

გარდა ზემოაღნიშნულისა, ეკონომიკური კონსენსუსის თეორიის ჭრილში მიზანშეწონილია გავიხილოთ ქართველი მეცნიერების ი. ანანიაშვილისა და ლ. პაპავას კვლევა „ლაფერ-კეინზიანური სინთეზი და მაკროეკონომიკური წონასწორობა“ (Ananiashvili, Papava, 2014). კვლევის ავტორების მიერ შემოთავაზებულია “მიწოდების ეკონომიკის იდეის” ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის არტურ ლაფერის და “ერთობლივი მოთხოვნის” იდეის ფუძემდებლის კეინზის თეორიების ერთი მოდელის ფარგლებში გაანალიზება. ავტორთა მიერ წარმოდგენილი მოდელის მიზნები შემდეგია: მაკროეკონომიკური წონასწორობის უზრუნველყოფელი საგადასახადო განაკვეთის განსაზღვრა და გადასახადების წონასწორულ და ოპტიმალურ (ლაფერის წერტილი) განაკვეთებს შორის შესაბამისობის გამოკვლევა, პარამეტრების ცვლილებისას და საგადასახადო პოლიტიკის რეჟიმზე დამოკიდებულებით. ამასთან, ავტორები მიაჩნებენ, რომ წონასწორობის პირობები წონასწორული საგადასახადო განაკვეთის განსაზღვრის შესაძლებლობას გვაძლევს, და ის დგინდება როგორც საბაზრო მექანიზმების მოქმედებით ასევე პოლიტიკის ინსტრუმენტით. კვლევის ფარგლებში ნაჩვენებია, რომ აგრეგირებული მოთხოვნის ან აგრეგირებული მიწოდების ძვრის შემდეგ წონასწორობის აღდგენა შესაძლებელია საგადასახადო განაკვეთის შესაბამისი კორექტირებით. აგრეთვე ნაჩვენებია, რომ განაკვეთის ცვლილების მიმართულება დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა მდგომარეობაში იმყოფებოდა საწყისი საგადასახადო განაკვეთი ოპტიმალურთან მიმართებით. მაგრამ თუ მთავრობა არ ჩაერევა, მაშინ წონასწორობა მიიღწევა ფასების მექანიზმის მეშვეობით, რომლის მოქმედების შედეგადაც ცვლილებას განიცდის არა მხოლოდ წონასწორული, არამედ ოპტიმალური განაკვეთიც. მოთხოვნისა და მიწოდების პოზიციიდან სინთეზმა საშუალება მოგვცა დავასკვნათ, რომ როცა მთავრობა არ მიმართავს საგადასახადო განაკვეთის ცვლილებას, მას მაინც შეუძლია იმოქმედოს აგრეგირებულ მოთხოვნაზე, რათა ერთმანეთს დაუახლოვოს წონასწორული და ოპტიმალური საგადასახადო განაკვეთები. ამასთან, მაკროეკონომიკური წონასწორობა არ გულისხმობს ოპტიმალური საგადასახადო განაკვეთის ერთადერთ მნიშვნელობას. სხვა სიტყვებით, წონასწორულმა საგადასახადო განაკვეთმა შეიძლება თანაიარსებოს მიწოდებისა და საგადასახადო შემოსავლების მრუდების მთელ ნაკრებთან ერთად (Makasheva, 2015).

აღნიშნული მეცნიერები ცდილობენ თავი დაადწიონ იმ ცალმხრივ მიდგომას, რომელიც გადასახადებთან დაკავშირებით არსებობს მოთხოვნის კეინზიანურ მოდელეებში და მიწოდების თეორიაში. პირველ შემთხვევაში ერთობლივი მიწოდების იგნორირება ხდება, მეორეში კი მოთხოვნის. ისინი

სრულიად მართებულად მიიჩნევენ, რომ გადასახადების როლის სრულფასოვანი ახსნა და აღნიშნული თეორიების ცალმხრივობის გადალახვა შესაძლებელია მათი სინთეზის გზით“. მსგავსი სინთეზის საილუსტრაციოდ მეცნიერები გვთავაზობენ ეკონომიკურ ლიტერატურაში კარგად ცნობილ მაკროეკონომიკური წონასწორობის მოდელს, რომელიც ერთობლივი მოთხოვნის და ერთობლივი მიწოდების ფუნქციებისგან შედგება. ამასთანავე, სტანდარტული მოდელისგან განსხვავებით, რომელშიც ერთობლივი მოთხოვნის და ერთობლივი მიწოდების მთავარ განმსაზღვრელ ფაქტორად, სხვა თანაბარ პირობებში, ფასების დონე მიიჩნევა, ქართველი მეცნიერ-ეკონომისტების მიერ შემუშავებულ მოდელში ასეთ განმსაზღვრელს წარმოადგენს საშუალო საგადასახადო განაკვეთი, რაც ამ უკანასკნელის როლის ახლებურად დანახვის საშუალებას იძლევა (მექვაბიშვილი, 2016, გვ.238).

ახალი ეკონომიკური კონსენსუსის მიდგომის მიხედვით, პოლიტიკას შეუძლია გავლენა მოახდინოს დასაქმებულთა შემოსავლებზე მანამ, სანამ მას ინდივიდების ქცევაზე ზემოქმედების შესაძლებლობა გააჩნია⁴. ეკონომიკის ისტორია ცხადყოფს იმ ფაქტს, რომ კონსენსუსის მიღწევა ცალკე მონეტარული თუ ფისკალური პოლიტიკის ფარგლებში უფრო მარტივი პროცესია, ვიდრე საერთო კონსენსუსის ჩამოყალიბება მაკროეკონომიკური პოლიტიკის გარშემო. შეიძლება ითქვას, რომ მიმდინარე ეტაპზე მაკროეკონომიკური კონსენსუსის პოლიტიკის შექმნის ზოგადი ჩარჩო ჩამოყალიბების პროცესშია. თუმცა, აღნიშნულ იდეას საბოლოო ჩამოყალიბებამდე დიდი გზა აქვს გასავლელი, რაც ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების შემდგომ ეტაპად შეიძლება მივიჩნიოთ.

---

⁴აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ახალი ეკონომიკური კონსენსუსის თეორია დინამიკური ზოგადი წონასწორობის მოდელის ფარგლებში განხილული არ არის, სადაც უმუშევრობა წარმოდგენილია როგორც სრულიად ნებაყოფლობითი.

თავი II. ფისკალური სტიმულების მაკროეკონომიკური როლი

2.1. ეკონომიკური პოლიტიკის არსისა და მიზნების მიმოხილვა

ეკონომიკური პოლიტიკის განვითარების ეტაპები გარკვეულწილად ემთხვევა ფისკალური პოლიტიკის როლის ცვლილებას ეკონომიკური ციკლების რეგულირების პროცესში. ისტორიული გამოცდილება ცხადყოფს, რომ ფისკალური სტიმულები ხშირად გვევლინება ანტიკრიზისული ეკონომიკური პოლიტიკის შემადგენელ ნაწილად, რომელსაც მთავრობა მიმართავს ეკონომიკური კრიზისების უარყოფითი შედეგების შესამცირებლად. შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური ზრდის მოდელებში ფისკალური პოლიტიკა საერთო ან/და განმასხვავებელი იდეებისა და მოდელების გენერირების ერთ-ერთ ფაქტორად გვევლინება, რომელიც სხვადასხვა თეორიების ფარგლებში განვითარდა (Acemoglu, 2009).

ზემოთ გაანალიზებული ცალკეული საკითხების მსგავსად, სამეცნიერო ლიტერატურაში ეკონომიკური პოლიტიკის განსხვავებული განმარტებები გვხვდება. კერძოდ, კეინზიანური თეორიის მიხედვით „ეკონომიკური პოლიტიკა გულისხმობს მთავრობის მიერ ეკონომიკის რეგულირებით მაქსიმალური საერთო სარგებლიანობის მიღწევას“; ოუკენი „ეკონომიკური პოლიტიკის ქვეშ გულისხმობს სამთავრობო ღონისძიებების ერთობლიობას, რომელიც მიმართულია ეკონომიკურ პროცესებზე ზემოქმედებისაკენ“; ბიუკენენი – „ეკონომიკური პოლიტიკა არის გაცვლის პროცესი ინდივიდსა და მთავრობას შორის, რომლის დროსაც ორივე მხარე თანხმდება გაცვალის საკუთარი ხარჯების ნაწილი“; ატკინსონი და სტიგლიცი – „ეკონომიკური პოლიტიკა არის გადაწყვეტილებების მიღება მთავრობის ხარჯებთან მიმართებაში“; მაკონელი, ბრიუ და ფლაინი – „ეკონომიკური პოლიტიკა – ქმედება, რომლის მიზანია პრობლემის გამოსწორება ან თავიდან აცილება“; იან ტიმბერგერი – „აუცილებელია, მთავრობის მხრიდან რეგულირების ობიექტი იყოს ეფექტიანი მოთხოვნა“. ამასთან, ტიმბერგერი ეკონომიკურ კატეგორიებს სამ ჯგუფად ყოფს:

პირველ, ჯგუფში შედის ის კატეგორიები, რომლებიც ირიბად თუ პირდაპირ, სრულად თუ ნაწილობრივ კონტროლდება მთავრობის მიერ. მათი განზოგადებული სახელია ეკონომიკური პოლიტიკის ინსტრუმენტები;

მეორე, ჯგუფში შედის კატეგორიები, რომლებიც განსაზღვრავენ სოციალურ ცვლილებებს და ჰქვიათ პოლიტიკური მიზნები: ფასებისა და დასაქმების დონე, საგადასახადო ბალანსი, ეკონომიკური ზრდის ტემპი;

მესამე, ჯგუფში შედის ცვლადები, რომლებიც ვერ კონტროლდება მთავრობის მიერ და არ წარმოადგენენ საზოგადოების კეთილდღეობის მაჩვენებელს. ტიმბერგერი მიუთითებს იმაზე, რომ თუ ინსტრუმენტების რაოდენობა მიზნების რაოდენობაზე ნაკლებია, არ არსებობს ეკონომიკური პოლიტიკის

ოპტიმიზაციის გარანტია, რადგან ასეთ შემთხვევაში იზრდება დამატებით გადაუჭრელი პრობლემების წარმოშობის ალბათობა.

ტიმბერგერის მიხედვით, მაკროეკონომიკური მიზნებიდან გამომდინარე, უნდა მოხდეს მთავრობის ხარჯების, რეალური ხელფასის ზრდის დონის, ერთობლივი მოთხოვნის, შემოსავლების სამართლიანად გადანაწილების, ინვესტიციების დონის და საგადასახადო ბალანსის დეფიციტის მოცულობის განსაზღვრა. ამასთან, საგადასახადო ბალანსის დეფიციტი და ეკონომიკური ზრდის ტემპის სიმყარე დინამიკური ეკონომიკური პოლიტიკის ამოცანებია.

ტიმბერგერის თეორია საფუძვლად დაედო მანდელის შეხედულებას, რომლის მიხედვით ეკონომიკური ზრდის რეგულირების ინსტრუმენტების არჩევნას, სჯობს უპირატესობა მიენიჭოს საბიუჯეტო ხარჯებს და არა ფულის მასის ცვლილებას. ამასთან, იგი აღნიშნავს, რომ ფულად პოლიტიკას გააჩნია პრიორიტეტები ფისკალურ პოლიტიკასთან შედარებით.

პოლ სამუელსონისა და რობერტ სოლოუს მიხედვით მთავრობის ძირითადი ამოცანა მდგომარეობს ინსტიტუტების ისეთ მანიპულირებაში, რომელიც იძლევა მთავრობისა და ეკონომიკის ინტერესების ერთმანეთთან შესაბამისობაში მოყვანის შესაძლებლობას.

ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ აღნიშნული განსხვავებების მიუხედავად შესაძლებელია მათი გარკვეული ნიშნით დაჯგუფება:

- *ნორმატიული ეკონომიკური პოლიტიკა* – ამ პოლიტიკის მომხრეები თვლიან, რომ პასუხი უნდა გაეცეს ისეთ ისეთ საკითხებს, როგორცაა: აუცილებელია თუ არა მთავრობის მხრიდან ეკონომიკაში ჩარევა, შემცირდეს თუ გაიზარდოს მისი მასშტაბები? თუ პოლიტიკოსები შეთანხმდებიან ეკონომიკაში ჩარევაზე, მაშინ როგორ უნდა განისაზღვროს ოპტიმალური ეკონომიკური ღონისძიებები?
- *პოზიტიური ეკონომიკური პოლიტიკა* – ამ პოლიტიკის მიმდევრები ცდილობენ ახსნან, თუ რატომ იქცევიან ეკონომიკური ძალაუფლების მქონე ადამიანები ასე და არა სხვაგვარად. მათი ქცევა განიცდის პოლიტიკის გავლენას და ინსტიტუციონალურ შეზღუდვებს;
- *წესებზე აგებული ეკონომიკური პოლიტიკა* – გულისხმობს ფულის მიწოდების მუდმივი სიდიდის შენარჩუნებას, ნომინალური გამოშვების ერთ დონეზე არსებობას, ფასებზე კონტროლს⁵. საბიუჯეტო-საგადასახადო პოლიტიკის წესის მიხედვით ცვლილების მაგალითად შეგვი-

---

⁵ამ პოლიტიკის კარგი მაგალითია მილტონ ფრიდმანის მიერ შემუშავებული „X%“ წესი, რომელიც მთავრობას ავალდებულებს ფულის მასის ზრდა, ეკონომიკაში არსებული მდგომარეობის მიუხედავად, შეინარჩუნოს ერთიდაიგივე დონეზე, დროის ყველა მონაკვეთში. იხილეთ, Ireland, 2000; Turdaliev, 2019.

ძლია განვიხილოთ დაბალანსებული ბიუჯეტის, საგადასახადო განაკვეთის, სავაჭრო ბალანსისა და საგარეო ვალის ერთ დონეზე შენარჩუნების მოთხოვნა;

- *აქტიური ეკონომიკური პოლიტიკა* – მოწოდებულია ეკონომიკის შიდა არასტაბილურობის შემცირებაზე. როგორც წესი, აღნიშნულ პოლიტიკას იყენებენ სხვადასხვა ეკონომიკური შოკების შემთხვევაში;
- *დროებითი ეკონომიკური პოლიტიკა* – ქვეყნის მმართველი წრეები ოპტიმიზაციას უკეთებენ საკუთარ საქმიანობას მიმდინარე ეკონომიკური ამოცანების გადასაჭრელად. როგორც წესი, ეს ხდება არჩევნების წინ. მსგავსი პოლიტიკა ხშირად გამოიყენება ისეთ შემთხვევაში, როდესაც საბიუჯეტო ხარჯების ზრდის შედეგად შესაძლებელია მოკლევადიან პერიოდში გარკვეული სარგებელის (საარჩევნო ხმების) მიღება. თუ დროებითი ეკონომიკური პოლიტიკის ფარგლებში ხშირად ხდება გადაწყვეტილებების მიღება, მაშინ წარმოიქმნება ისეთი სიტუაცია, როდესაც მოკლევადიან მიზნებზე ორიენტირებული ეკონომიკური პოლიტიკა არ ემთხვევა გრძელვადიან ეკონომიკურ მიზნებს.

ეკონომიკური პოლიტიკის ფორმირება საკმაოდ რთული პროცესია, რომელიც მიზნების შერჩევისა და მიღწევის შესაძლო ვარიანტების შემუშავებას და შეფასებას მოიცავს. აღნიშნულისაგან განსხვავებით, მაკროეკონომიკური პოლიტიკა მაკროეკონომიკური მიზნების მიღწევის სტრატეგიული და ტექნიკური გზების ერთობლიობაა. შესაბამისად, სახელმწიფოს მიერ მაკროეკონომიკური პოლიტიკის ფორმირებისას განსაკუთრებული ყურადღება სწორედ მაკროეკონომიკური მიზნების, მათ შორის პრიორიტეტების, სწორად განსაზღვრას და ფორმირებას უნდა დაეთმოს.

სამეულსონისა და ნორდჰაუსის მიხედვით არსებობს სამი უმთავრესი მაკროეკონომიკური მიზანი. ესენია:

- პროდუქციის გამომშვების მაღალი დონე და სწრაფი ზრდა;
- დასაქმების მაღალი დონე მცირე იძულებით უმუშევრობასთან ერთად;
- ფასების სტაბილურობა.

უნდა აღნიშნოს, რომ მაკროეკონომიკური მიზნების პრიორიტეტულობის განსაზღვრისას ეკონომიკურ მეცნიერებაში ერთიანი შეხედულება არ არის ჩამოყალიბებული. სხვადასხვა ეკონომიკური სკოლის წარმომადგენლებს განსხვავებული მიზნები მიაჩნიათ პრიორიტეტულად, მაგრამ ზემოთ ჩამოთვლილი მიზნების არსებობა თითქოსდა ეჭვს არ უნდა იწვევდეს (ჩიქობავა, კაკულია, 2009, გვ.21).

აღნიშნული მიზნებიდან უმთავრეს პრიორიტეტად მაინც ეკონომიკური ზრდა მიიჩნევა, რომელიც უფრო მეტი რაოდენობის და უკეთესი ხარისხის

საქონლისა და მომსახურების წარმოებას – ანუ ცხოვრების უფრო მაღალ დონეს გულისხმობს. ამასთან, აღნიშნული მიზნების ინტერპრეტაციაც საკმაოდ რთული და სარისკო საქმეა, რადგან თავად ამ მიზნების ამგვარი რედაქციის ავტორებიც არ განმარტავენ, თუ რა შეიძლება ჩაითვალოს “მკვეთრ ზრდად”, “სამართლიან განაწილებად”, “გონივრულ ბალანსად”, და ა.შ., რაც იწვევს საკმაოდ დიდ დისკუსიას და, ხშირ შემთხვევაში, გაურკვევლობას, არამარტო პრაქტიკულ, არამედ თეორიულ მსჯელობებშიც.

გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ აღნიშნული მიზნები შეიძლება იყოს, როგორც ურთიერთშემავსებელი, ასევე ურთიერთგამომრიცხავიც. მაგალითად, ეკონომიკური ზრდა წარმოუდგენელია ეფექტიანობისა და სრული დასაქმების გარეშე. თავის მხრივ, ეკონომიკური ზრდა ფასების სტაბილურობას მოითხოვს. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ინფლაციის ტემპის ზრდას, როგორც წესი, უმუშევრობის შემცირება მოჰყვება და პირიქით, ხოლო დასაქმების ზრდა ამცირებს სახელმწიფოს მხრიდან სოციალური დახმარებების აუცილებლობასა და მის ოდენობას.

ნათელია, რომ სახელმწიფოს მხრიდან სწორედ აღნიშნულ ეკონომიკურ მიზნებსა და ეკონომიკურ ფუნქციებს შორის პრიორიტეტების განსაზღვრაში, მათი ჯეროვანი შესრულების პროცესში თანმიმდევრული ეკონომიკური გადაწყვეტილებების მიღებასა და აღსრულებაში გამოიხატება ეკონომიკური პოლიტიკისა და, უპირველეს ყოვლისა, ფისკალური პოლიტიკის არსი. ხოლო ეკონომიკური მიზნების განხორციელებაში ვლინდება მთავრობის ეკონომიკური ფუნქციები, რომლებიც შეგვიძლია ჩამოვაყალიბოთ როგორც მიზნების განხორციელების პრაქტიკული საფუძველი.

2.2. ფისკალური სტიმულები და ეკონომიკური კრიზისები

ეკონომიკის ისტორიიდან ცნობილია არაერთი შემთხვევა, როდესაც ეკონომიკური ზრდის სტიმულირებისათვის ცალკეული ქვეყნის მთავრობა ფისკალური სტიმულების შემუშავებას და განხორციელებას იწყებს. ფისკალური სტიმულები, როგორც ეკონომიკური პოლიტიკის მაკროეკონომიკური ინსტრუმენტი, პირველად გამოყენებულ იქნა 1929-1933 წლების დიდი დეპრესიის შემდგომ პერიოდში და დღემდე აქტიურად გამოიყენება (Stone, 2020). 2008-2009 წლების ფინანსური კრიზისის დროს, ცალკეულ ქვეყნებში დაფიქსირებული ერთობლივი მოთხოვნის მნიშვნელოვანი შემცირების საპასუხოდ, მთავრობის მიერ მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება გადასახადების შემცირების, სუბსიდირებისა და სამთავრობო ხარჯების ზრდის თაობაზე (Padoan, 2009; IMF, 2009; Corsetti, Meier, Mueller, 2009 და სხვა).

მსოფლიოში ახალი კორონავირუსის (Covid19) პანდემიის დაწყების დღიდან ქვეყნების მიერ აქტიურად ტარდება ვირუსის გავრცელების შემზღვევლი სხვადასხვა ღონისძიებები, ხოლო ეკონომიკურ ზრდაზე Covid19 შოკის უარყოფითი გავლენის შესამცირებლად, წინა პლანზე წამოიწია ექსპანსიური ფისკალური პოლიტიკის სრულმასშტაბიანი ამოქმედების გზების ძიებამ. აღნიშნულის შედეგად, 2020 წელს ეკონომიკაზე Covid19 შოკის გავლენის შესამცირებლად მსოფლიოს მასშტაბით ფისკალური სტიმულების მოცულობამ 11,7 ტრილიონი აშშ დოლარი შეადგინა (IMF, 2020).

Covid19 შოკის წინააღმდეგ ფისკალური სტიმულების სამიზნე, გარდა ეკონომიკური კრიზისებისა, იყო საზოგადოების სოციალური მდგომარეობის გაუჯობესებაზე ზრუნვა და ეკონომიკის შოკური მდგომარეობიდან სწრაფი გამოყვანის გზების ძიება. Covid19 შოკმა 2020 წელს განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების პოტენციური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) მნიშვნელოვანი შემცირება გამოიწვია მოკლე დროში. აღნიშნული გარემოებების შედეგად სახეზეა მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) მკვეთრი შემცირება (დიაგრამა 2.2.1), რაც 2008-2009 წლების ფინანსური კრიზისის შედეგად გამოწვეული ვარდნის მაჩვენებელს (-1,67) აღემატება⁶. ამავე წლის საქართველოს მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) შემცირების დონემ (-6,2)⁷ გადააჭარბა 2009 წლის (-3.7%)⁸ ანალოგიურ მაჩვენებელს. მაკროეკონომიკური პოლიტიკის მთავარი მიზანი იყო V-ფორმის რეცესიის შედეგების შემცირება საგარეო მოთხოვნის ფაქტორებისა და ფინანსური შეზღუდვების შემსუბუქებით ასევე მონეტარული და ფისკალური ინსტრუმენტების გამოყენებით (Bernanke, 2020; Eichenbaum, Rebelo, Trabandt, 2021). რით იყო განსხვავებული Covid19 შოკი სხვა შოკებისგან? პირველი, ეს იყო მასიური და უაღრესად კორელაციური გლობალური შოკი; მეორე, ერთდროულად უარყოფითი მიწოდების და მოთხოვნის შოკი; მესამე, დაბალ და საშუალო შემოსავლის მქონე ქვეყნებზე მისი გავლენა განსხვავებულია⁹.

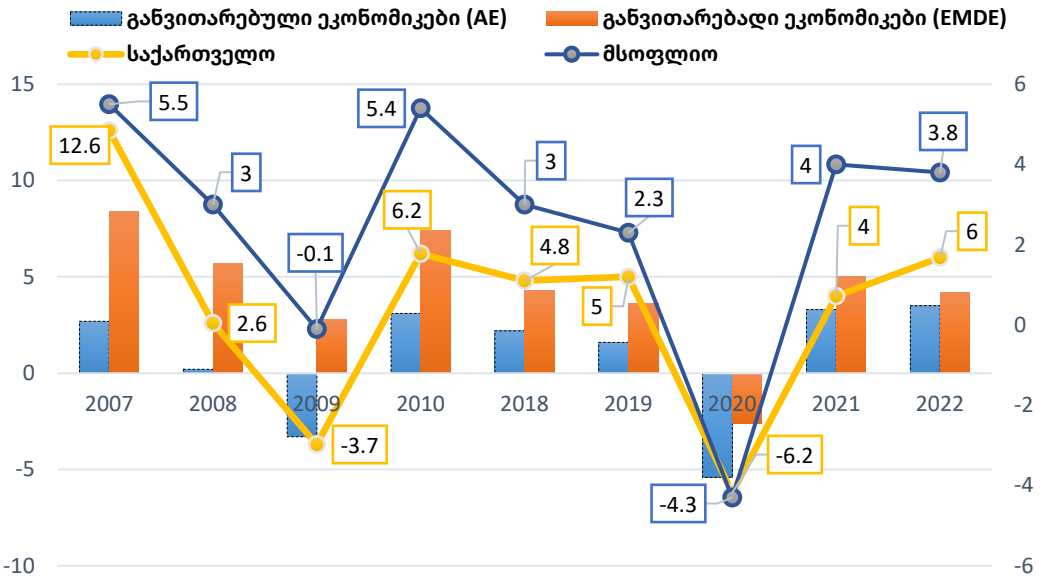
⁶იხილეთ: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2019&start=2002>

⁷1994 წლის მერე საქართველოს ეკონომიკას მსგავსი ვარდა არ განუცდია. იხილეთ: <https://www.imf.org/en/Countries/GEO#countrydatahttps://>

⁸იხილეთ: <https://www.geostat.ge/media/19445/Mtliani-shida-produqti-2018-cliuri-%28geo%29.pdf>

⁹რიზისის მნიშვნელოვნების ხაზგასასმელად ეკონომიკურ ლიტერატურაში გაჩნდა ახალი ტერმინები: „Coronanomics“ (Suborna, 2020; Eichengreen, 2020); „Coronomic Crisis“ (Papava, 2020).

დიაგრამა 2.2.1. რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდა (%)

წყარო: www.worldbank.org

როგორ მუშაობს ფისკალურ სტიმულები? მოკლევადიან პერიოდში ფისკალური სტიმულების ცვლილება ეკონომიკურ გარემოზე გავლენას ძირითადად ახდენს საქონელსა და მომსახურებაზე მიწოდების, ბიზნესისა და მთავრობის ერთობლივი მოთხოვნის ცვლილების არხით, რაც, თავის მხრივ, ზემოქმედებს ეკონომიკურ ზრდაზე. ექსპანსიური ფისკალური პოლიტიკა ზრდის ერთობლივ მოთხოვნას და ბიზნესისთვის ჰქმნის წარმოებისა და დასაქმების ზრდის სტიმულს. ერთობლივ მოთხოვნასა და გამოშვებაზე საპირისპირო ეფექტი აქვს მკაცრ ფისკალურ პოლიტიკას.

გრძელვადიან პერიოდში ფისკალური პოლიტიკის პოტენციურ მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) გავლენა შემდეგ არხებს უკავშირდება: სახელმწიფოს ვალის მოცულობის ცვლილება; შრომასთან მიმართებით ფიზიკური პირებისა და ბიზნესის სტიმულების ცვლილება; დანაზოგებისა და კერძო და სახელმწიფო ინვესტიციების ცვლილება, რომელსაც, თავის მხრივ, გავლენა აქვს შრომის და კერძო კაპიტალის მწარმოებლურობაზე.

მთლიან სამამულო პროდუქტთან (GDP) მიმართებით ფისკალური პოლიტიკის ცვლილებით წარმოქმნილი გრძელვადიანი და მოკლევადიანი პერიოდების ეფექტები გარკვეულ წინააღმდეგობაშია ერთმანეთთან. კერძოდ, ფისკალური პოლიტიკის ჩარჩოში განხორციელებული ცვლილებების უმეტესი ნაწილი, რომელსაც დადებითი ეკონომიკური გავლენა აქვს მოკლევადიანი პერიოდის

გამოშვებაზე, გრძელვადიან პერიოდში უარყოფით ასპექტში წარმოჩინდება. აღნიშნული ფენომენის მიზეზად მოიაზრება ის ფაქტი, რომ ექსპანსიური ფისკალური პოლიტიკა მოკლევადიან პერიოდში განაპირობებს ერთობლივი მოთხოვნის ზრდას, რომელიც, თავის მხრივ, გამოშვებასთან ერთად, გარკვეული ზომით, საგადასახადო შემოსავლებსაც ზრდის. მაგრამ, როგორც წესი, ამ უკანასკნელის მასშტაბი ისეთი არ არის, რომ განეიტრალებულ იქნას საბიუჯეტო დეფიციტის ზრდა. გაზრდილი დეფიციტის დასაფარავად სახელმწიფო იძულებულია დამატებითი ვალი აიღოს, ამიტომ ასეთი ქმედება ზოგადად ამცირებს დანაზოგებსა და კაპიტალის მარაგს და უარყოფითად ზემოქმედებს ერთობლივ გამოშვებაზე. ცხადია, გარკვეულ პირობებში, როდესაც ფისკალური პოლიტიკის ცვლილება იმდენად ეფექტიანია, რომ ანეიტრალებს სახელმწიფო ვალის ზრდის უარყოფითი ეფექტს, მაშინ მოკლე და გრძელვადიან პერიოდებს შორის არსებული წინააღმდეგობა შეიძლება თავიდან იქნას აცილებული. როგორც წესი, მიიჩნევა, რომ ანტიციკლურ დისკრეციულ ფისკალურ პოლიტიკას, რაც გულისხმობს ერთობლივი მოთხოვნის ზრდის ხელშეწყობას ეკონომიკური აქტიურობის შენელებისას და ერთობლივი მოთხოვნის შეზღუდვას ეკონომიკური ბუმის დროს, მნიშვნელოვანი როლი შეიძლება ჰქონდეს მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მიზნებისათვის. ამავე დროს, არსებობს გარკვეული შემთხვევები, როდესაც ანტიციკლური ფისკალური პოლიტიკის განხორციელება ეკონომიკური აქტიურობის შემცირებისას მიზანშეწონილად არ მიიჩნევა. ფისკალური პოლიტიკის შერბილება შესაძლებელია შეუსაბამო იყოს დიდი საგარეო დისბალანსის არსებობის დროს. ასეთ დროს, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ეკონომიკური აქტიურობა შენელებულია, შეიძლება აუცილებელი გახდეს ფისკალური კონსოლიდაცია მზარდი ინფლაციის შეზღუდვისა ან/და მიმდინარე ანგარიშის დისბალანსის შემცირების ან კაპიტალის არსებითი გაღივების დასაძლევად.

მოკლევადიან პერიოდში ფისკალური პოლიტიკის ცვლილების ეკონომიკურ აგრეგატებზე გავლენის შესაფასებლად მიზანშეწონილია შეფასდეს, ერთი მხრივ, აღნიშნული პოლიტიკის გავლენა ერთობლივ მოთხოვნაზე, მეორე მხრივ, მისი გავლენა სამუშაო ძალის მიწოდებაზე. ერთობლივ მოთხოვნაზე გავლენა მოიცავს პირდაპირ და არაპირდაპირ ეფექტებს, სადაც პირდაპირი ეფექტია მთავრობის მოთხოვნის, ასევე შინამეურნეობებისა და საწარმოების (რომლებიც იღებენ ტრანსფერებს ან იხდიან გადასახადებს) მოთხოვნის მოცულობის ცვლილება, ხოლო არაპირდაპირია „მულტიპლიკატორის“ ეფექტით მოთხოვნის ცვლილება. პირდაპირი ეფექტის გავლენის მასშტაბი დამოკიდებულია პოლიტიკის ცვლილების ხანგრძლივობაზე (ლაგზე), ასევე იმ სუბიექტების ფინანსურ მდგომარეობაზე, რომელთაც აღნიშნული პოლიტიკა ეხება. მაგალითად, შინამეურნეობების მოხმარებაზე გადასახადის დროებით შემცირებას

უფრო მცირე ეფექტი აქვს, ვიდრე გრძელვადიანს, ვინაიდან, ჩანაცვლების ეფექტიდან გამომდინარე, მოკლევადიან პერიოდში ფისკალური პოლიტიკის ცვლილება უმნიშვნელო გავლენას ახდენს შინამეურნეობის მოხმარებისადმი ზღვრულ მიდრეკილებაზე. ამასთან, განკარგვადი შემოსავლიების დონის ზრდამ მოსალოდნელია, უფრო მეტად გაზარდოს დაბალ შემოსავლიანი, ვიდრე მაღალ შემოსავლიანი შინამეურნეობების მოხმარება. რაც შეეხება დროით ფაქტორს, როგორც წესი, პირდაპირი ეფექტები ვლინდება იმ კვარტალში, რომელშიც პოლიტიკა იცვლება და გრძელდება რამდენიმე კვარტალის განმავლობაში, თუმცა პოლიტიკის მანასიათებლებიდან გამომდინარე, ზოგიერთი ფისკალური ცვლილება უფრო სწრაფად ზემოქმედებს ერთობლივ მოთხოვნაზე.

რაც შეეხება ფისკალური პოლიტიკის არაპირდაპირ ეფექტებს, აღნიშნული გავლენა უკავშირდება პირდაპირი ეფექტის გადაცემას და, როგორც უკვე აღინიშნა, აისახება „მოთხოვნის მულტიპლიკატორზე“, რომლის სიდიდე დამოკიდებულია არსებულ ეკონომიკურ გარემოზე და, შესაბამისად, ფისკალური პოლიტიკის ცვლილების პასუხად, მონეტარული პოლიტიკის ცვლილებაზე. იმ შემთხვევაში, როცა მონეტარული პოლიტიკის პასუხი შეზღუდულია, მოთხოვნის მულტიპლიკატორი, როგორც წესი, უფრო დიდი სიდიდეა, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როცა, ფისკალური პოლიტიკის პასუხად, მონეტარული პოლიტიკის ძლიერი საპასუხო რეაქცია აისახება საპროცენტო განაკვეთის მნიშვნელოვან ზრდაზე.

ფისკალური პოლიტიკის ცვლილების გავლენა შრომის მიწოდებაზე უკავშირდება შრომის მიმართ ადამიანთა სტიმულების ცვლილებას, რომლებზეც გავლენას ახდენს როგორც საშემოსავლო გადასახადი, ასევე სახელმწიფო შეღავათების ოდენობა. ამასთან, მოკლევადიან პერიოდში ფისკალური პოლიტიკით გამოწვეული სამუშაო ძალის მიწოდების ცვლილების ზომა დამოკიდებულია სამუშაო ძალის მობილობის ხარისხზე.

გრძელვადიან პერიოდში პოტენციური გამოშვება, კერძოდ, კი პოტენციური მთლიან სამამულო პროდუქტი (GDP), დამოკიდებულია სამუშაო ძალის ოდენობასა და ხარისხზე, პროდუქტიული კაპიტალის მარაგსა და წარმოების ფაქტორთა მწარმოებლურობაზე. შესაბამისად, გრძელვადიან პერიოდში ფისკალური პოლიტიკა პოტენციურ მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) გავლენას ახდენს სახელმწიფო ვალის მოცულობის, შრომისადმი სტიმულების, დანაზოგებისა და ინვესტიციების (მათ შორის სახელმწიფოს ინვესტიციების) დონის ცვლილებით. ეს ყველაფერი აისახება სამუშაო ძალისა და კაპიტალის მწარმოებლურობაზე.

ფისკალური პოლიტიკის, როგორც მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის ინსტრუმენტის გავლენა ეკონომიკაზე, თავის მხრივ, მოიცავს: ავტომატურ

ფისკალურ სტაბილიზატორებსა და დისკრეციულ ფისკალურ პოლიტიკას. ავტომატური ფისკალური სტაბილიზატორების ცვლილება გულისხმობს ფისკალური სისტემის ისეთ ბუნებრივ ცვლილებას, რომელიც ეკონომიკური აქტივობის ცვლილების შესაბამისად ყალიბდება. კერძოდ, ეკონომიკური დაცემისას მცირდება საგადასახადო შემოსავლები და იზრდება ტრანსფერების მოცულობა დაბალშემოსავლიანი ფენებისთვის. ამ კომპონენტის საზომად გამოიყენება ცვლილება საბიუჯეტო ბალანსის ციკლურ კომპონენტში. ემპირიული კვლევებით დასტურდება, რომ ავტომატური სტაბილიზატორების ეფექტიანობის ზომა დაკავშირებულია მთავრობის ზომასთან და გამოშვების დონის მერყეობასთან. რაც შეეხება დისკრეციულ ფისკალურ პოლიტიკას, მასში მოიაზრება მთავრობის მიერ მისი დისკრეციის ფარგლებში განხორციელებული აქტიური ფისკალური ღონისძიებები კონკრეტული მიზნობრიობით. ამ კომპონენტის საზომად, როგორც წესი, გამოიყენება ციკლურად კორექტირებული პირველადი ბალანსი, რომელიც ასახავს ფისკალური პოლიტიკის ცვლილებას.

უფრო კონკრეტულად, მაკროეკონომიკურ სტაბილურობაზე ფისკალური პოლიტიკის გავლენა რეალიზდება:

- ეროვნული ხარჯების შოკით -სახელმწიფო დანაზოგების ავტომატური შემცირება ეკონომიკური დაცემის და ავტომატური ზრდა – ეკონომიკური აღმავლობის პერიოდში;
- ხარჯებისა და გადასახადების ინსტრუმენტების მიზანმიმართული ცვლილებით;
- გადასახადებისა და ტრანსფერების სისტემით.

მაკროეკონომიკური სტაბილურობა, თავის მხრივ, არის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წინაპირობა ძლიერი და მდგრადი ეკონომიკური ზრდის მისაღწევად, რაც შემდეგი გარემოებების გათვალისწინებას მოითხოვს:

- საბიუჯეტო დეფიციტი ამცირებს დანაზოგებს ეკონომიკაში და შეიძლება გამოიწვიოს ინფლაციური პროცესები, საპროცენტო განაკვეთის ზრდა და უარყოფითი ცვლილება საგადასახადო ბალანსში. პოლიტიკურმა გაურკვევლობამ, სახელმწიფოს ვალისა და ინფლაციის მაღალმა დონემ შეიძლება შეამციროს კერძო ინვესტიციები;
- ფისკალური ჩარჩო ხელს უწყობს სიმეტრიულ ცვლილებას. ავტომატურ სტაბილიზატორს შეუძლია შეამციროს მაკროეკონომიკური რყევები და გაურკვევლობა საშუალოვადიანი ეკონომიკური ზრდის მისაღწევად;
- იმ ქვეყნებში, რომლებშიც ადგილი აქვს საბაზრო ძალების განვითარების მაღალ დონეს, მნიშვნელოვანია განხორციელდეს ფისკალური კონსოლიდაციის პროცესი;

- წინაპირობების შერჩევა მნიშვნელოვანია ეკონომიკური ზრდისათვის. ხარჯებზე დაფუძნებული კონსოლიდაცია არის გრძელვადიანი ეკონომიკური ზრდის მიღწევის უფრო მყარი გარანტია;
- ფისკალური პოლიტიკის გამკაცრება. დაბალშემოსავლიან ქვეყნებს შეიძლება ჰქონდეთ საბიუჯეტო დეფიციტი არაპროდუქტიული ფისკალური ხარჯებისა და დიდი რაოდენობით კრიტიკული მნიშვნელობის სოციალური მომსახურებების შედეგად.

იმ შემთხვევაში, თუ ანტიციკლური პოლიტიკის განხორციელება მიზანშეწონილად იქნა მიჩნეული, არსებობს გარკვეული წინაპირობები, რომელიც ეკონომიკური აქტივობის შენელებისას უზრუნველყოფს ანტიციკლური დისკრეციული ფისკალური პოლიტიკის ეფექტიანობას. ასეთ წინაპირობებად შეიძლება მივიჩნიოთ:

- სამუშაო ძალის შესაბამისი რესურსის არსებობა;
- ეკონომიკის სტიმულირებისათვის სხვა უფრო ეფექტიანი გზების არარსებობა, მონეტარული პოლიტიკის ჩათვლით;
- ექსპანსიურმა ფისკალურმა პოლიტიკამ არ უნდა გამოიწვიოს საპროცენტო განაკვეთის გაზრდა;
- ექსპანსიური ფისკალური პოლიტიკის ეფექტი არ უნდა იქნას განეიტრალებული (“გამოდევნის ეფექტი”);
- სხვადასხვა ექსტერნალიების კონტროლის შესაძლებლობა.

მიუხედავად იმისა, რომ ეკონომიკურ კრიზისებთან მიმართებაში ფისკალური სტიმულების ეფექტიანობა არაერთხელ დადასტურდა, არსებობს კითხვები დისკრეციული ფისკალური პოლიტიკის დროულობასა და თარგეთირებასთან დაკავშირებით. ცალკეულ მკვლევართა აზრით, ეკონომიკური აქტივობის შენელებისას ფისკალური სტიმულები, როგორც წესი, მონეტარულ პოლიტიკასთან შედარებით, ნაკლებად სწრაფად ხორციელდება. ეს შეიძლება უკავშირდებოდეს მთავრობის ნაკლებეფექტიან ხარჯებს. მაგრამ იმ შემთხვევაშიც კი, როცა ფისკალური სტიმულების პაკეტი დროულად ხორციელდება, შესაძლო შედეგების შესახებ ერთიანი მოსაზრება არ არსებობს.

ფისკალური სტიმულების ეფექტიანობის შეფასება კავშირშია ეკონომიკურ ზრდასა და მაკროეკონომიკური აგრეგატების ცვლილებასთან. ამ საკითხზე განხორციელებული კვლევები ადასტურებს, რომ ეკონომიკურ ზრდაზე ფისკალური სტიმულების გავლენა ერთმნიშვნელოვნად დადებითი არ არის (ცხრილი 2.2.1). ამის მიზეზად შეიძლება მივიჩნიოთ ის გარემოება, რომ ქვეყნები განსხვავდებიან ფისკალური და ინსტიტუციონალური მდგომარეობით, ხარჯების მიზნობრიობითა და მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის მიმართ მოსახლეობის ნდობის ხარისხით.

ცხრილი 2.2.1. ფისკალური სტიმულების ეფექტიანობის შეფასება

ავტორი	ქვეყნების რაოდენობა და საანალიზო პერიოდი	ფისკალური სტიმულების ზოგადი შეფასება	კვლევის შედეგები
Verick, Islam, 2010	60 ქვეყანა (2008-2009 წწ)	დადებითი	ფისკალური სტიმულები ეფექტიანია, როდესაც ის მიმართულია კაპიტალური ხარჯების ზრდისკენ
UNESCAP, 2010	37 ქვეყანა (1990-2009 წწ)	დადებითი	ფისკალური სტიმულების შედეგად 7-დან 11 მილიონამდე სამუშაო ადგილი შენარჩუნდა, “დიდი ოცეულის” ქვეყნებში. საპირისპირო მდგომარეობა იყო აზიის რეგიონში, სადაც არ იქნა გამოყენებული ფისკალური სტიმულები, რის შედეგად 2009 წელს ეკონომიკური ზრდა შემცირდა 4.2%-ით
IMF, 2010	186 ქვეყანა (1970-2010 წწ)	შერეული ¹⁰	ფისკალურმა სტიმულებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ფინანსური კრიზისის პერიოდში ეკონომიკის გაჯანსაღების საქმეში, როგორც განვითარებულ, ისე, განვითარებად ქვეყნებში
Arpaia, Curci, 2010	ევროკავშირის 27 ქვეყანა (1980-2009 წწ)	დადებითი	კრიზისის პერიოდში ბევრმა ქვეყანამ გაატარა რეფორმა სამუშაო ძალის სტიმულირებისა და სამუშაო ადგილების შესანარჩუნებლად, რომელთა შორის აღსანიშნავია სამუშაო დროის შემცირება
EEAG, 2010	27 ქვეყანა (1990-2009 წწ)	შერეული	ევროკავშირში, ფისკალური სტიმულირების პაკეტების წყალობით თავიდან იქნა აცილებული დეფლაციური პროცესები და მეორე დიდი დეპრესია

¹⁰ აქ და შემდგომშიც მიუთითებს ისეთი გავლენის ეფექტზე, რომელიც „დადებით“ ან „უარყოფით“ შეფასებების მიკუთვნებისათვის აუცილებელი პირობებით არ ხასიათდება.

Wyplosz, 2010	ევროზონის 16 ქვეყანა (1996-2009 წწ)	უარყოფითი	ფისკალურმა პოლიტიკამ ითამაშა უმნიშვნელო როლი ეკონომიკის სტიმულირების პროცესში, კრიზისის პერიოდში არსებული საბიუჯეტო დეფიციტის დადგენილი ნორმის არსებობის გამო
Kandil, Morsy, 2010	34 განვითარებული ქვეყანა (1970-2009 წწ)	დადებითი	საერთაშორისო რეზერვების არსებობამ ხელი შეუწყო აღნიშნულ ქვეყნებს ყოფილიყვნენ კარგ მდგომარეობაში კრიზისების დროს, ასევე, შეემცირებინათ გამოდევნის ეფექტის უარყოფითი შედეგები

2.3. გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკური თავისებურებები

საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური კეთილდღეობის ამაღლება ნებისმიერი ქვეყნის მთავრობის მთავარი ამოცანაა, რაც მხოლოდ წარმოებული საქონლისა და მომსახურეობის რაოდენობით არ განისაზღვრება. დამატებით საჭიროა მთელი რიგი ამოცანების გადაწყვეტა, და ეს მთავრობის მხრიდან ეფექტიანი ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებას მოითხოვს. შესაბამისად, მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის სწორად დაგეგმვა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებისათვის, სადაც საბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირებისთვის აუცილებელი ინსტიტუტები ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების სტადიაზეა. აღნიშნულის გათვალისწინებით, მთავრობის მიერ შემუშავებული ფისკალური სტიმულები მოითხოვს სიდრმისეულ ანალიზს, რადგან ისინი გავლენას ახდენს ეკონომიკის ყველა სექტორის მიმდინარე თუ სამომავლო მდგომარეობაზე და ასახვას ჰპოვებს ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაზე.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ წარმოქმნილი ქვეყნები საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის გზებისა თუ საშუალებების ძებნას შეუდგნენ. მათ წინაშე აღმოჩნდა ისეთი ამოცანების გადაჭრის აუცილებლობა, როგორცაა: ეკონომიკური თავისუფლება; ფასების ლიბერალიზაცია; ინფლაციური პროცესების შემცირება; სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის ტრანსფორმაცია; ეკონომიკური ზრდის ტემპების დაჩქარება და სხვა. მიუხედავად პრობლემათა მრავალფეროვნებისა, ეკონომიკური საკითხები ხშირად პოლიტიკოსთა გადაწყვეტილებებით ითრგუნებოდა, რაც რეფორმების საწყის პერიოდში და შემ-

დგომშიც, როდესაც სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო ყოველი შესაძლებლობების გამოყენება, მოსახლეობის იმედებს არ ამართლებდა და საზოგადოებაში უარყოფითი მოლოდინების ფორმირებას უწყობდა ხელს. შეიძლება ითქვას, რომ გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნები დადგნენ ადამ სმიტის მიერ დასმული ფუნდამენტური კითხვის – „როგორ ხდებიან ქვეყნები მდიდრები“? – პასუხისა და გზების უმოკლეს დროში მოძიების წინაშე.

მოძრაობა საბაზრო ეკონომიკისაკენ დაჩქარდა გასული საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, რამაც 80-იანი წლების ბოლოსათვის სწრაფი განვითარება პოვა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში მიმდინარე პოლიტიკური ცვლილებების წყალობით. 1989-1990 წლებში, როცა აღმოსავლეთ ევროპის შვიდმა ქვეყანამ განაცხადა საბჭოთა კავშირისაგან მათი გამოყოფისა და დამოუკიდებლობის მოპოვების შესახებ, „ცივი ომი“ აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის დასრულდა.

ისტორიაში პრეცედენტი არა აქვს ამ ქვეყნებში განხორციელებულ ცენტრალიზებულ მეურნეობრიობის გარდაქმნას საბაზრო ეკონომიკად, რომელიც უმთავრესად კერძო საკუთრებას ემყარება. ამ კუთხით ეკონომიკური რეფორმების ექსპერიმენტები დაიწყო იუგოსლავიაში, ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 50-იან წლებში. ხოლო, გასული საუკუნის 60-იანი წლების შუა ხანებში გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში (აღმოსავლეთ გერმანია) განხორციელდა ფასების რეფორმა საწარმოებისათვის მეტი დამოუკიდებლობის მინიჭების მიზნით. ამავე პერიოდის ბოლოს დაიწყო რეფორმების გატარება ჩეხოსლოვაკიასა და უნგრეთში. ამ კუთხით, კომუნისტურ სივრცეში, პირველი წარმატებული ეკონომიკური რეფორმა დაიწყო ჩინეთში 1978 წლიდან და დაჩქარდა გასული საუკუნის 80-იან წლებში, რის შედეგადაც ჩინეთმა მიაღწია ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთ ყველაზე მაღალ ტემპებს ბოლო ათწლეულში.

სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება რთული და ხანგრძლივი პროცესია. მასზე გავლენას ახდენს პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური, ტექნოლოგიური, ეკოლოგიური განვითარების ზოგადი კანონზომიერებები და საკუთრივ ქვეყნის სპეციფიკური პირობები. ამასთან, მან უნდა ასახოს კრიზისიდან გამოსვლის, ეკონომიკური სტაბილიზაციის ეტაპები და მისი მომავალი განვითარების მიმართულებები.

იდეა იმის შესახებ, რომ ინდივიდთა თავისუფლების შემცირება ეკონომიკაში მიგვიყვანს მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების გაუმჯობესებამდე, ფაქტობრივად არც ერთ ქვეყანაში არ დასტურდება. სიმართლე სწორედ საწინააღმდეგოს ამტკიცებს – რაც უფრო რადიკალურია სახელმწიფოს საქმიანობის „გაფართოება“, მით მეტად ზიანდება საზოგადოების ეკონომიკურ კეთილ-

დღეობა. ეს უნდა როგორც განვითარებად, ასევე პოსტკომუნისტურ სახელმწიფოებს, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ეკონომიკის რეგულირების მეთოდებით.

გარდამავალი პერიოდის თავისებურებების ანალიზისათვის მნიშვნელოვანია განვიხილოთ ის ძირითადი სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელიც ხაზს უსვამს მოცემულ პირობებში წარმატებული ეკონომიკური რეფორმებისათვის აუცილებელი ფაქტორების თუ გარემოებების არსებობას. კერძოდ, კორნაი აღწერს მნიშვნელოვან თავისებურებებს “ტრანსფორმაციის” რეცესიის საბაზრო ეკონომიკის რეცესიასთან მიმართებაში და ხაზს უსვამს ორი ძირითადი ცვლილების არსებობას (Kornai, 1994):

1. გამყიდველის ბაზრიდან მყიდველის ბაზარზე გადასვლა (ფასების ლიბერალიზაცია) და

2. ბიუჯეტის მდგრადი სისტემა (პრივატიზაცია, სახელმწიფო დახმარებებისა და ხარჯების მნიშვნელოვანი შემცირება). რაც საბაზრო ეკონომიკისკენ ორიენტირებული ქვევით ხელს უწყობს ყველა ეკონომიკური აგენტის სარგებლის მაქსიმიზაციას.

ამავე დროს, კორნაის მიერ შემოთავაზებული პოლიტიკის განსახორციელებლად აუცილებელია შემდეგი ეკონომიკური რეფორმების გატარება:

- მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია; ფასებისა და ბაზრის ლიბერალიზაცია;
- გაცვლითი და სავაჭრო სისტემის ლიბერალიზაცია;
- სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული საწარმოების პრივატიზაცია;
- კონკურენტული გარემოს ჩამოყალიბება, სადაც ფირმები მარტივად შეძლებენ ბაზარზე შესვლასა და გამოსვლას;
- მთავრობის როლის ახლებურად განსაზღვრა, მაკროეკონომიკური სტაბილურობის, სამართლებრივი ბაზის, კერძო საკუთრების დაცვის, ბაზრის ნაკლოვანებების შემცირების მიზნით.

მეცნიერ-ეკონომისტების უმრავლესობა თვლის, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ორი ძირითადი გზა არსებობს:

1. „შოკური თერაპია“¹¹ და

2. „გრადუალიზმი“ ანუ საბაზრო ეკონომიკაზე თანდათანობითი გადასვლა¹². ეკონომიკაში სისტემური ცვლილებისათვის და აუცილებელი რეფორმების წარმატებით განხორციელებისათვის აღნიშნული მიდგომები გარკვეული

¹¹რამდენიმე ქვეყანაში “შოკური თერაპია” სახელცვლილი ფორმით განხორციელდა: იუგოსლავიაში “მარკოვიჩის გეგმა”; უნგრეთში “კუპას გეგმა”; ჩეხოსლოვაკიაში “კლაუსის გეგმა”.

¹²ლ. ბალცეროვიჩის კლასიფიკაციით შეიძლება განხილულ იქნეს “გადასვლის” რამდენიმე ისტორიული პროცესი: 1. კლასიკური გადასვლა; 2. ნეოკლასიკური გადასვლა; 3. ბაზარზე ორიენტირებული რეფორმები; 4. აზიური პოსტკომუნისტური გადასვლა (ჰაპავა, 2005, გვ.15)

წინაპირობების არსებობას მოითხოვს. კერძოდ, „გრადუალიზმის“ წარმატებით განხორციელებისათვის აუცილებელია:

- მოსახლეობის მიერ მთავრობის და მისი ეკონომიკური გუნდის მხარდაჭერა (რაც, სამწუხაროდ, პოსტ-კომუნისტური ქვეყნების უმრავლესობას არ გააჩნდა);
- გარდაქმნისათვის საჭირო ფინანსური (საკუთარი თუ საერთაშორისო) რესურსი.
„შოკური თერაპია“ გულისხმობს შემდეგი რეფორმების გატარებას:
- შიდა ფასების გათანაბრება მსოფლიო საბაზრო ფასების დონესთან, ინფლაციის გათვალისწინებით;
- ინფლაციის დროს „შემოსავლის“ ზრდის შეზღუდვა;
- ფულის მასის შეზღუდვა და საპროცენტო განაკვეთის მნიშვნელოვანი ზრდა;
- პერსონალური დანაშოგების სტიმულირება დეპოზიტზე საპროცენტო განაკვეთის ზრდით;
- საბიუჯეტო ხარჯების შემცირება სამთავრობო ინვესტიციების შემცირებითა და არამომგებიანი ბიზნესწამოწყებებისთვის სუბსიდიების გაუქმებით;
- სამთავრობო ობლიგაციების გამოშვება საბიუჯეტო დეფიციტის დასაფინანსებლად;
- საგადასახადო კოდექსის დარეგულირება და ინტეგრირება;
- ეროვნულ ვალუტაზე ერთი გაცვლითი კურსი და საშინაო ბაზარზე მისი კონვერტირებადობა;
- საერთო საბაჟო ტარიფის დაწესება იმპორტის შეზღუდვისა და ექსპორტის სტიმულირების მიზნით;
- მოსახლეობისთვის სოციალური დახმარების პროგრამების დაწესება საბიუჯეტო შეზღუდვების გათვალისწინებით;
- მონოპოლიური საქმიანობების აღმოფხვრა, საწარმოებს შორის კონკურენტუნარიანობის ხელშეწყობა და ამ კონკურენციაში მთავრობის ინტერვენციის გაუქმება.

ბლანშარი, თავის მხრივ მიუთითებს შემდეგ ორ მნიშვნელოვან ცვლილებაზე:

1. რესურსების გადაადგილება ძველიდან ახალ აქტივობებზე და
2. რესტრუქტურისაციისას არსებული ფირმების გადარჩენა (Blanchard, 1997). ეკონომიკის ტრანსფორმაციის პირობებში, ასევე, მნიშვნელოვანია ქვეყნების საწყისი მდგომარეობის შეფასება. აღსანიშნავია, რომ, ცალკეული კვლევების მიხედვით, ამ ფაქტორის რაოდენობრივი გავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე

არის მცირე და დროთა განმავლობაში კიდევ უფრო მცირდება (De Melo, Denizer, Tenev, 1997).

განვლილი პერიოდი ცხადყოფს, რომ ცალკეული ქვეყნები საბაზრო ეკონომიკაზე გადასასვლელად სხვადასხვა მიმართულებით ატარებდნენ რეფორმებს, რომელთა თეორიული პოსტულატები მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისაგან (Havrylyshyn, 2007, გვ.6.). ზოგიერთ ქვეყანაში ეკონომიკური რეფორმები საერთაშორისო ორგანიზაციების მხრიდან ნაკარნახევ საყოველთაო ლიბერალიზაციის გზას დაადგა. მათ შორისაა „ვაშინგტონის კონსენსუსი“, რომელშიც გაწერილი იყო ქვეყნის შიგნით გასატარებელი რეფორმები (Williamson, 2009). მაგრამ 1990-იანი წლების შუა პერიოდში ნათელი გახდა, რომ „არავითარ ეკონომიკურ სასწაულს არ უნდა ველოდოთ“. ამასთან ერთად, დაიწყო ლიბერალური ეკონომიკური რეფორმების რეალობაში გატარების მომხრეთა რიცხვის შემცირება. ეკონომიკურ არენაზე გამოვიდა ისეთი კონცეფციები, რომლებიც რეფორმების გატარების სულ სხვა გზას ურჩევდნენ საზოგადოებას (პაპავა, 2002, გვ.39). აქვე, აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ეკონომიკურ მეცნიერებაში არ არსებობს შეთანხმებული პოზიცია საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის მოდელზე, ასევე, არაერთმნიშვნელოვანია გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკის, როგორც ტერმინის განსაზღვრება (პაპავა, 2005, გვ.13), ამასთან, არ არსებობს აღნიშნულ კატეგორიაში შემავალი ქვეყნების საერთო (შეთანხმებული) ჩამონათვალი. კერძოდ:

- გაეროს მიხედვით გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების კატეგორიაში შედის 17 ქვეყანა (UN, 2022);
- ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკი (EBRD) არ ახდენს გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების ცალკე გამოყოფას, თუმცა EBRD-ის კვლევებში “გარდამავალი ინდიკატორები” (transition indicators) 37 ქვეყანაა განხილული (EBRD, 2021-22);
- საერთაშორისო სავალუტო ფონდს გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკის ჯგუფში შეჰყავს 31 ქვეყანა (IMF, 2000).

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ქვეყნებში უკვე დიდი ხანია მიმდინარეობს საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისათვის შესაბამისი პოლიტიკის შემუშავება და განხორციელება, საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბების კუთხით მნიშვნელოვანია ამ ქვეყნებში დღეს არსებული მდგომარეობა. ამ მიზნით მიზანშეწონილია გავაანალიზოთ EBRD-ის კვლევა “გარდამავალი ინდიკატორი”, რომელის ფარგლებში ყოველწლიურად ხდება სხვადასხვა სექტორში, თუ ზოგადად ქვეყანაში,

მიმდინარე რეფორმების დასახულ მიზნებთან თავსებადობის შეფასება (დიაგრამა 2.3.1.)¹³. ქრონოლოგიური ანალიზისათვის განვიხილოთ ამ ორგანიზაციის მიერ გამოყენებული ძველი (1989-2014) და ახალი მეთოდოლოგია (2016-დღემდე).

შემუშავებული მეთოდოლოგიის მიხედვით ქვეყნები ფასდება “1-4+” სკალით, შემდეგ კომპონენტებზე:

- პრივატიზაცია დიდი მასშტაბით: 1-მცირეა კერძო საკუთრების წილი; 2-პრივატიზაციის ყოვლისმომცველი გეგმა მზად არის დასაანერგად, ცალკეული ობიექტების გაყიდვა დასრულებულია; 3-დიდი საწარმოების აქტივების 25 პროცენტზე მეტი კერძო სექტორის ხელშია ან პრივატიზაციის პროცესშია; 4-სახელმწიფო საწარმოებისა და ფირმების აქტივების 50% მეტი კერძო სექტორის ხელშია და ადგილი აქვს მნიშვნელოვან პროგრესს ამ საწარმოების კორპორატიული მართვის პროცესში; 4+ - სტანდარტები და ქმედებები არის განვითარებული ინდუსტრიული ეკონომიკების მსგავსი: სახელმწიფო საწარმოებისა და ფირმების აქტივების 75%-ზე მეტი კერძო სექტორის ხელშია, ადგილი აქვს ეფექტიან კორპორატიული მმართველობას;
- პრივატიზაცია მცირე მასშტაბით: 1-ადგილი აქვს უმნიშვნელო პროგრესს; 2-საწარმოების მნიშვნელოვანი ნაწილი პრივატიზებულია; 3-ყოვლისმომცველი გეგმა მზად არის დასაანერგად; 4-მცირე საწარმოები სრულად პრივატიზებულია სავაჭრო საკუთრების უფლებებით; 4+ – სტანდარტები და ქმედებები არის განვითარებული ინდუსტრიული ეკონომიკების მსგავსი: სახელმწიფოს საკუთრებაში არ არის მცირე საწარმოები. ეფექტიანად ხდება მიწის ნაკვეთებით ვაჭრობა;
- მმართველობისა და საწარმოების რესტრუქტურისაცია: 1-რბილი საბიუჯეტო შეზღუდვები (სუსტია საწარმოო დონეზე შეღავათიანი კრედიტებისა და სუბსიდირების პოლიტიკა). მიმდინარეობს ცალკეული რეფორმები კორპორატიული მმართველობის სტიმულირებისათვის; 2-ზომიერად მკაცრი საკრედიტო და სუბსიდირების პოლიტიკა, მაგრამ სუსტია კანონმდებლობის აღსრულების მექანიზმი და მცირეა ქმედებები კონკურენციისა და კორპორატიული მმართველობის გასაძლიერებლად; 3 -სახეზეა მნიშვნელოვანი და ზომიერი ქმედებები საბიუჯეტო შეზღუდვების კორპორატიული მმართველობის ეფექტიანობის ამაღლებისათვის; 4-არსებითია გაუმჯობესება კორპორატიულ მმართველობაში და მნიშვნელოვანია საწარმოო დონეზე ინვესტიციების წილი; 4+ -სტანდარტები და ქმედებები არის განვითარებული

---

¹³ინდიკატორების გაზომვის სკალა მერყეობდა 1-დან 4+-მდე, სადაც „1“ მიუთითებს არსებული მდგომარეობის უცვლელობაზე“, ხოლო „4+“ აღნიშნავს საბაზრო ან ინდუსტრიული ეკონომიკის არსებობას“.

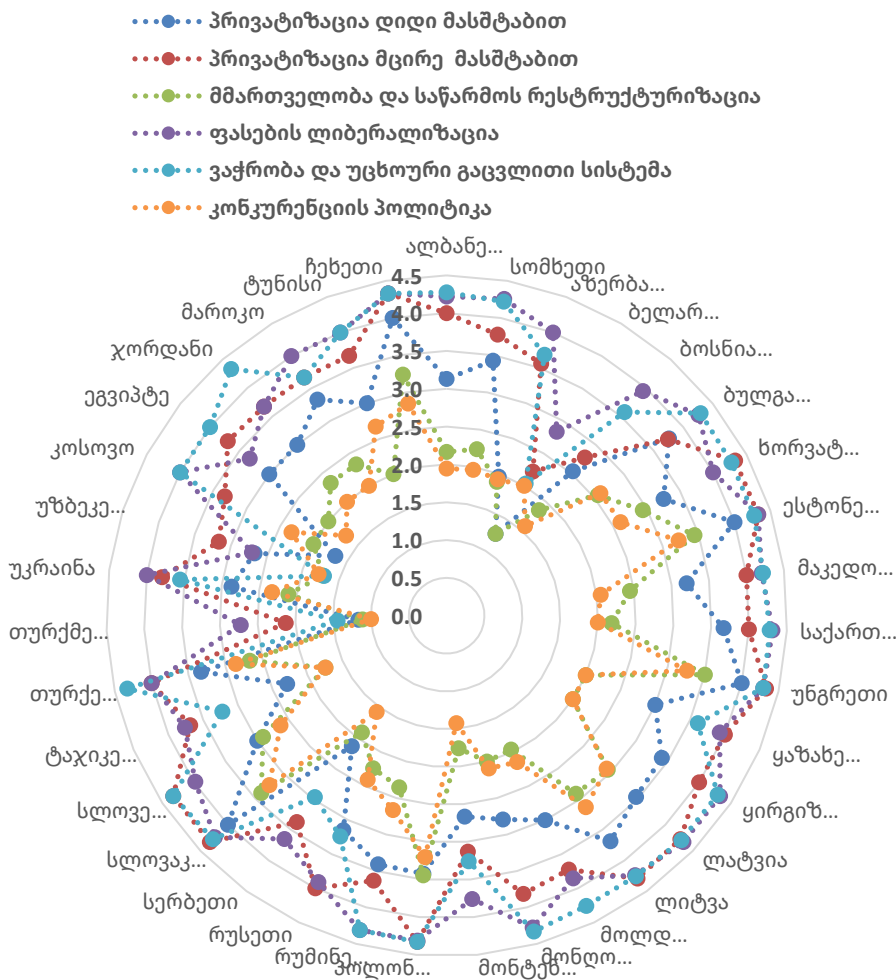
ინდუსტრიული ეკონომიკების მსგავსი: ეფექტიანი კორპორატიული კონტროლი შიდა ფინანსური ინსტიტუტებითა და ბაზრებით;

- ფასების ლიბერალიზაცია: 1-ფასების მნიშვნელოვანი ნაწილი კონტროლდება მთავრობის მიერ; 2-შეიმჩნევა ცალკეული ცვლილებები ფასების ადმინისტრირებაში. სახელმწიფოს მიერ პროდუქტების მნიშვნელოვანი ნაწილის შესყიდვა ხდება არასაბაზრო ფასებში; 3-მნიშვნელოვანი ცვლილებებია ფასების ლიბერალიზაციის პროცესში, მაგრამ კვლავ მოქმედებს სახელმწიფოს მიერ პროდუქტების მნიშვნელოვანი ნაწილის შესყიდვა არასაბაზრო ფასებში; 4-ფასების ყოვლისმომცველი ლიბერალიზაცია. სახელმწიფო შესყიდვები საბაზრო ფასებშია, მხოლოდ მცირე რაოდენობის პროდუქტებზე ხორციელდება ფასების კონტროლი; 4⁺-სტანდარტები და ქმედებები არის განვითარებული ინდუსტრიული ეკონომიკების მსგავსი: ფასების სრული ლიბერალიზაცია, მათ შორის სახლებზე, ტრანსპორტზე და ბუნებრივი მონოპოლიებზე ფასების კონტროლი არ არსებობს;
- ვაჭრობა და უცხოური ვალუტის გაცვლითი სისტემა: 1-ექსპორტისა და იმპორტის კონტროლი ან უცხოურ ვალუტაზე ხელმისაწვდომობის საკანონმდებლო დონეზე შეზღუდვა; 2-ცალკეული ლიბერალიზაცია იმპორტისა და ექსპორტის კონტროლის მიმართულებით. თითქმის ყველა მიმდინარე ანგარიში კონვერტირებადია, მაგრამ უცხოური გაცვლითი სისტემა არ არის სრულად ტრანსპარენტული; 3- მოხსნილია თითქმის ყველა რაოდენობრივი და ადმინისტრაციული შეზღუდვები იმპორტსა და ექსპორტზე. ასევე, თითქმის ყველა მიმდინარე ანგარიში კონვერტირებადია; 4-მოხსნილია თითქმის ყველა რაოდენობრივი და ადმინისტრაციული შეზღუდვები იმპორტსა და ექსპორტზე (გარდა სოფლის მეურნეობის პროდუქციისა). სამინისტროებისა და სახელმწიფო საკუთრებაში მყოფი საწარმოების მხრიდან ადგილი აქვს უმნიშვნელო რაოდენობის პირდაპირ ინვესტიციებს იმპორტსა და ექსპორტში; 4⁺ -სტანდარტები და ქმედებები არის განვითარებული ინდუსტრიული ეკონომიკების მსგავსი: სატარიფო ბარიერების უმრავლესობა მოხსნილია. ქვეყანა მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრია;
- კონკურენციის პოლიტიკა: 1-არ არსებობს კონკურენციის კანონმდებლობა და ინსტიტუტები; 2-კონკურენციის პოლიტიკა და შესაბამისი ინსტიტუტები ჩამოყალიბების პროცესშია; 3-ადგილი აქვს ცალკეულ ქმედებებს საბაზრო ძალაუფლების ბოროტად გამოყენების შემცირებისა და კონკურენტული გარემოს სტიმულირებისათვის; 4-მნიშვნელოვანი ქმედებები ხორციელდება საბაზრო ძალაუფლების ბოროტად გამოყენების შემცირებისა და კონკურენტული გარემოს სტიმულირებისათვის; 4⁺-სტანდარტები და ქმედებები არის განვითარებული ინდუსტრიული

ეკონომიკების მსგავსი: ეფექტიანია კონკურენციის პოლიტიკა, ბაზრების უმრავლესობაში შესვლა ხორციელდება შეზღუდვების გარეშე.

დიაგრამა 2.3.1. ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკის (EBRD) ინდიკატორი: გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების შეფასება¹⁴

მოცემული ინდექსის გათვალისწინებით გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების უმრავლესობაში არსებული მდგომარეობა და გატარებული რეფორმები ვერ იღებს უმაღლეს შეფასებას. წარმოდგენილ კომპონენტებს თუ დავალაგებთ ქულათა რეიტინგის მიხედვით შემდეგი მდგომარეობა გვექნება (დიაგრამა 2.3.2¹⁵):

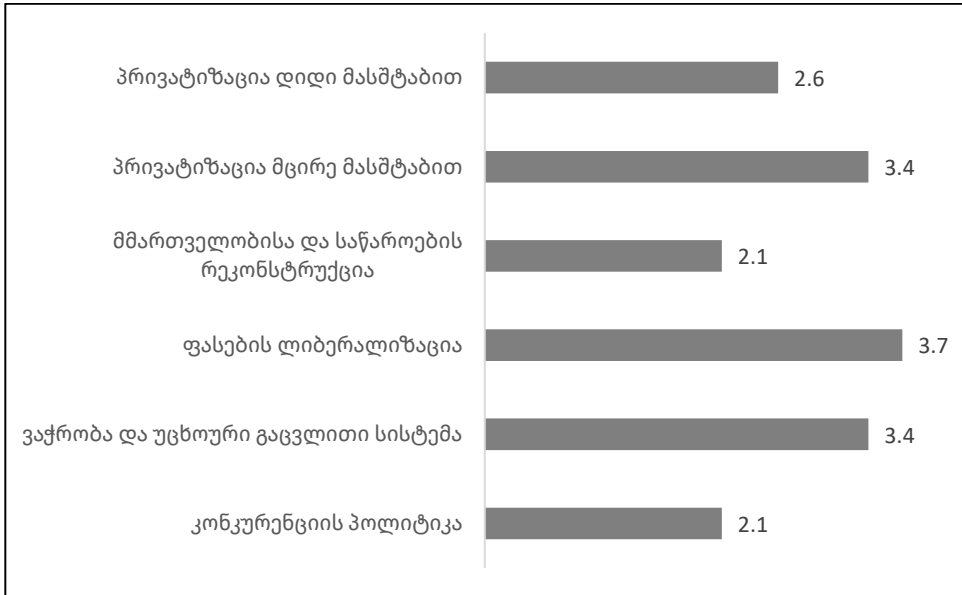
1. ფასების ლიბერალიზაცია;
2. ვაჭრობა და უცხოური გაცვლითი სისტემა;

¹⁴ გამოყენებულია 1989-2014 წლების მეთოდოლოგია.

¹⁵ საშუალო სიდიდე.

3. პრივატიზაცია მცირე მასშტაბით;
4. პრივატიზაცია დიდი მასშტაბით;
5. კონკურენციის პოლიტიკა;
6. მმართველობისა და საწარმოების რეკონსტრუქცია.

დიაგრამა 2.3.2. გარდამავალი პერიოდის ინდექსი

შენიშვნა: გაანგარიშებულია ავტორის მიერ.

EBRD-ის მეთოდოლოგიით აღნიშნული მაჩვენებლები გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში მიუთითებს შემდეგზე:

- კონკურენციის პოლიტიკა (მაჩვენებელი 2.1¹⁶) – შემუშავებულია და შესაბამისი ინსტიტუტი ფუნქციონირებს. არის ცალკეული შეზღუდვები ბაზარზე შესვლის/გამოსვლის, დომინანტი ადგილი უკავია ცალკეულ ფირმებს;
- ვაჭრობა და უცხოური გაცვლითი სისტემა (მაჩვენებელი 3.4) – თითქმის მოხსნილია ადმინისტრაციული და რაოდენობრივი შეზღუდვები იმპორტსა და ექსპორტზე. მინდინარე ანგარიში სრულად კონვერტირებადია;
- მთავრობისა და საწარმოების რეკონსტრუქცია (მაჩვენებელი 2.1) – ზომიერად მჭიდრო სუბსიდირების პოლიტიკა, გაკოტრების კანონმდებლობის სუსტი აღსრულება და მცირე ზომების მიღება კონკურენციისა და კორპორაციული მმართველობის განმტკიცებისათვის;
- პრივატიზაცია მცირე მასშტაბით (მაჩვენებელი 3.4) – ყოვლისმომცველი პროგრამა შემუშავებულია და მზად არის განსახორციელებლად;

¹⁶ აქ და შემდგომშიც მიუთითებს 1989-2014 წლების საშუალო სიდიდეზე.

- პრივატიზაცია დიდი მასშტაბით (მაჩვენებელი 2.6) – ყოვლისმომცველი პროგრამა შემუშავებულია და მზად არის განსახორციელებლად, რამდენიმე ობიექტი უკვე გაიყიდა.

როგორც ჩანს, მიუხედავად ცალკეულ წლებში მიღწეული წარმატებებისა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა პრივატიზაციის, ვაჭრობის, უცხოური გაცვლითი სისტემის, კონკურენციისა თუ სახელმწიფო საწარმოების კორპორატიული მმართველობის კუთხით, გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნები (2014 წლის მდგომარეობით) ჯერ კიდევ არ ხასიათდება საბაზრო ეკონომიკის პრინციპების სრული თავისებურებებით.

რაც შეეხება განახლებულ მეთოდოლოგიას, აღნიშნულის მიხედვით მდგრადი საბაზრო ეკონომიკა ფასდება შემდეგი კრიტერიუმების გამოყენებით: კონკურენტუნარიანობა, კარგი მმართველობა, მწვანე, ინკლუზიურობა, მედეგობა და ინტეგრირებულობა. თითოეულ პარამეტრში პროგრესი აისახება კომპოზიტური ინდექსების სიმრავლით (გარდამავალი თვისებების შეფასება, ATQ), რომელიც აერთიანებს ინფორმაციას დიდი რაოდენობის ინდიკატორებისა და შეფასებების შესახებ. ATQ ქულები აფასებს თითოეული ეკონომიკის ეფექტურობას განვითარებულ ეკონომიკებსა და EBRD რეგიონებში არსებულ სხვა ეკონომიკებთან შედარებით (ცხრილი 2.3.1). ქულები მერყეობს 1-დან 10-მდე, სადაც 10 წარმოადგენს სინთეზურ ზღვარს, რომელიც შეესაბამება მდგრადი საბაზრო ეკონომიკის სტანდარტებს.

ცხრილი 2.3.1. გარდამავალი ეკონომიკების შეფასება

ქვეყანა	კონკურენცია	კარგი მმართველობა	სიმწვანე	ინკლუზიურობა	მედეგობა	ინტეგრირებულობა
ცენტრალური ევროპა და ბალტიისპირეთის ქვეყნები						
ხორვატია	5.92	6.12	6.62	6.22	7.77	6.68
ჩეხეთის რესპუბლიკა	7.07	7.13	6.95	7.17	7.86	8.08
ესტონეთი	7.46	8.52	6.78	7.60	8.11	7.78
უნგრეთი	6.64	6.02	6.46	6.51	7.19	7.69
ლატვია	6.54	7.27	7.00	7.07	7.60	6.89
ლიტვა	6.44	7.77	6.96	6.78	7.68	7.35
პოლონეთი	6.72	6.83	6.79	6.92	7.98	6.95
სლოვაკეთი	6.63	6.32	7.07	6.45	7.98	7.25
სლოვენია	6.95	7.26	7.26	7.39	8.02	7.29
სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპა						
ალბანეთი	5.22	4.59	4.13	5.39	5.51	5.69
ბოსნია და ჰერცეგოვინა	4.78	4.12	4.95	5.32	6.14	5.30
ბულგარეთი	5.83	6.22	6.15	6.13	6.95	6.68

საბერძნეთი	5.88	5.89	6.36	6.29	7.27	6.75
კოსოვო	5.24	4.69	3.34	5.38	5.51	5.08
მონტენეგრო	5.76	6.19	5.66	6.26	6.90	6.26
ჩრდილოეთ						
მაკედონია	5.97	5.41	5.33	5.76	6.03	5.98
რუმინეთი	6.31	6.08	6.25	5.68	7.31	6.90
სერბეთი	6.01	5.88	5.25	5.96	6.09	6.31
თურქეთი	5.68	5.97	5.18	5.06	7.19	5.72
აღმოსავლეთ ევროპა და კავკასია						
სომხეთი	4.82	6.22	5.11	5.88	6.56	5.83
აზერბაიჯანი	4.30	5.61	4.83	4.92	4.34	5.70
ბელორუსია	5.03	5.25	5.53	6.82	4.18	5.91
საქართველო	5.18	6.53	4.90	4.94	6.04	6.47
მოლდოვა	4.75	4.88	3.81	5.64	5.74	5.12
უკრაინა	4.87	4.42	5.36	6.16	5.68	5.11
რუსეთი						
ფედერაცია	5.95	5.73	5.49	6.89	6.33	4.84
ცენტრალური აზია						
ყაზახეთი	5.32	6.02	5.02	6.11	6.21	5.03
ყირგიზეთის						
რესპუბლიკა	4.25	4.13	4.33	4.68	5.08	4.51
მონღოლეთი	4.20	4.92	4.75	5.27	5.47	4.88
ტაჯიკეთი	3.48	4.36	4.70	5.01	3.91	3.81
თურქმენეთი	2.99	2.52	3.94	5.32	3.60	4.09
უზბეკეთი	3.77	4.73	4.49	5.64	4.45	4.30
სამხრეთ და აღმოსავლეთ ხმელთაშუა						
ეგვიპტე	3.41	5.25	4.40	3.56	5.35	4.75
ქორდანია	4.52	5.60	4.73	4.78	6.28	5.52
ლიბანი	4.29	3.61	4.47	4.83	3.63	4.67
მაროკო	4.46	5.72	5.16	3.37	6.05	5.01
ტუნისი	4.34	4.79	4.26	3.93	5.38	4.60
მდინარე						
იორდანეს						
დასავლეთი	3.18	3.72	3.64	3.83	5.02	4.44
ნაპირი, დაზა						

ზემოაღნიშნული მეთოდოლოგიებით შეფასებულ ქვეყნებს ერთი საერთო ნიშანი აქვთ, რომელიც სხვა ნიშნებთან ერთად ამ ქვეყნებში კონკურენციის შედარებით დაბალ დონეზე მიუთითებს, რაც განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის მთავარ წინაპირობად გვევლინება.

2.4. ეკონომიკური ზრდის დეტერმინანტების შეფასება გარდამავალი ეკონომიკების მაგალითზე (გაფართოებული მოდელი)¹⁷

სხვა თანაბარ პირობებში, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მოცემულ საკითხზე კვლევის ჩატარება ნაკლებად აქტუალურია, ვინაიდან გარდამავალი პერიოდი ამ ჯგუფში შემავალი ქვეყნებისათვის დაახლოებით 30 წლის წინ დაიწყო (IMF, 2000, გვ. 890) და ამ საკითხის გარშემო არაერთი ნაშრომია გამოქვეყნებული (Svejnár, 2002; Kornai, 1994; Brada, King, Kutan, 2000; Campos, Coricelli, 2002; Gerard, 2000 და სხვა). მაგრამ საქმე ისაა, რომ ამ ქვეყნებში საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალი პერიოდი დასრულებული არ არის და ეკონომიკის ტრანსფორმაცია და საბაზრო სისტემის ჩამოყალიბება, ასევე ეკონომიკური თავისუფლების ხელშეწყობა ეკონომიკური პოლიტიკის მთავარ სამიზნედ რჩება. გასული პერიოდი ცხადყოფს, რომ გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისათვის, მიუხედავად საერთო საწყისისა: განსხვავებულია ეკონომიკური ზრდის დეტერმინანტები, საყურადღებოა მათი ვარიაცია დროითი ლაგის გათვალისწინებით; დისკუსიის საგანია „გარდამავალი ეკონომიკის“ ჯგუფში შემავალი ქვეყნების რაოდენობა და ეკონომიკური რეფორმების ეფექტიანობის შეფასების ინდიკატორები; მნიშვნელოვანია რეფორმების საწყისი პერიოდის მნიშვნელოვნების ანალიზი და ა.შ. მოცემული არასრული ჩამონათვალი ხაზს უსვამს წინამდებარე კვლევის აქტუალობას, რომელიც მიზნად ისახავს გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში ეკონომიკური ზრდის დეტერმინანტების შეფასებას გაფართოებული მოდელის საფუძველზე. კვლევის ფარგლებში შეფასებულია 25 ქვეყანა, 1996-2014 წლების მონაცემებზე დაყრდნობით¹⁸.

ეკონომიკური ზრდის თეორიების ევოლუცია დაკავშირებულია მოდელის ფარგლებში შესაფასებელი დეტერმინანტების გაფართოებასთან (Piętak, 2014; Kawalec, 2020; Shachmurove, Zilberfarb, 2020; Joffe, 2017 და სხვა). კერძოდ, 1950-60-იან წლებში ჩამოყალიბებული საბაზისო მოდელები ეკონომიკური ზრდის მთავარ ფაქტორად განიხილავს შრომას, კაპიტალსა და ტექნოლოგიურ პროგრესს (Solow, 1956; Swan, 1956, Mankiw, Romer, Weil, 1992). 1980-იან წლებში ამ ჩამონათვალს დაემატა სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკა (Romer, 1990; Barro, Sella-i-Martin, 1995; Olson, Sarna, Swamy, 2000). განვითარების შემდეგი ეტაპი უკავშირდება ფაქტორების რანგში კერძო საკუთრების, კანონის ძალის,

¹⁷გამოქვეყნდა, ტაბალუა (2023).

¹⁸აღნიშნული პერიოდით შემოვიფარგლეთ კვლევის მიზნებისთვის საჭირო მონაცემების ხელმისაწვდომობის გათვალისწინებით. იხილეთ, EBRD „გარდამავალი ინდიკატორები 1989-2014“, ვებგვერდი: <https://www.ebrd.com/economic-research-and-data/transition-qualities-asses.html>.

ინსტიტუციებისა და კორუფციის განხილვას (North, 1989; Acemoglu, Johnson, Robinson, 2005). ეკონომიკური ზრდის დეტერმინანტებად ასევე წარმოდგენილია ინვესტიციები, ადამიანის უფლებები, კაპიტალი, მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკა, კერძო საკუთრების დაცვის ინდიკატორები, საგადასახადო ტვირთი, ტრანსფერენტულობა, პოლიტიკური სტაბილურობა, სტრუქტურული რეფორმები, მაკროეკონომიკური სტაბილურობა, ვაჭრობის დიაობა (Havrylyshyn, Wolf, 1999; Campos, Coricelli, 2002; Workie, 2005; Mervar, 2003; Havrylyshyn, Izvorski, Rooden, 1998; Horowitz, 2004 და სხვა). ნათელია, რომ ეკონომიკური ზრდა არის კომპლექსური პროცესი, რომელსაც აქვს მრავალი დეტერმინანტი (ბედიანაშვილი, 2022). ამასთან, ეკონომიკური თეორია არ გვაძლევს შეთანხმებულ პოზიციას მოდელის “სწორი” სპეციფიკაციების შესახებ (Havrylyshyn, Izvorski, Rooden, 1998, გვ.13).

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისათვის ეკონომიკური ზრდის დეტერმინანტების ანალიზი, რომელიც გულისხმობს ეკონომიკურად და სტატისტიკურად ზრდისათვის მნიშვნელოვანი ფაქტორების გამოვლენას, განსაკუთრებით აქტუალური საკითხია. ამ მიმართულებით ჩატარებულ კვლევებში ეკონომიკური ზრდის განხილულ ფაქტორთა სიმრავლე შეიძლება დაჯგუფდეს შემდეგი ნიშნების მიხედვით:

- სტრუქტურული რეფორმები და ლიბერალიზაცია (de Melo, Denizer, Gelb, 1996; De Melo, Denizer, Tenev, 1997; Fischer, Sahay, Végh, 1996a, 1996b; Hernández-Catá, 1997; Berg, Borensztein, Sahay, 1999);
- მაკროეკონომიკური სტაბილურობა (Fischer, Sahay, Végh, 1996a, 1996b; Hernández-Catá, 1997; Loungani, Sheets, 1997; Christoffersen, Doyle, 1998; Berg, Borensztein, Sahay, 1999);
- საბიუჯეტო დეფიციტი (Berg, Sahay, Zettelmeyer, 1999; Fischer, Sahay, Végh, 1996a, 1996b);
- საწყისი მდგომარეობა (de Melo, Denizer, Gelb 1996; De Melo, Denizer, Tenev, 1997; Heybey, Murrell, 1998; Berg, Borensztein, Sahay, 1999).

კვლევის ავტორები, ერთი მხრივ, ხაზს უსვამენ ქვეყნებს შორის განსხვავებულ გარემო პირობებს, მეორე მხრივ, ავლენენ საერთო ფაქტორებს, რომლებიც ყველა ქვეყანაში გავლენას ახდენს ეკონომიკურ ზრდაზე. ასეთი (დამოუკიდებელი) ფაქტორებია: სტრუქტურული რეფორმები, საწყისი მდგომარეობა, ინფლაცია (მიმდინარე და ლაგით), საბიუჯეტო ხარჯები/დეფიციტი (მიმდინარე და ლაგით), ომი (ფიქტიური ცვლადი), რუბლის ზონა, გაცვლითი კური (ფიქტიური ცვლადი), საბჭოთა კავშირის დაშლა (ფიქტიური ცვლადი) და სხვა ფაქტორები. ამასთან, გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებისათვის დასაბუთებული და ახსნილია ეკონომიკური ზრდის განმსაზღვრელი ფაქტორების

სიმრავლე, რომლებზეც მეცნიერთა დიდი ნაწილი შეთანხმებულია, თუმცა, დღემდე სადავოდ რჩება ამ ფაქტორების ფარდობითი მნიშვნელოვნების საკითხი (Mervar, 2003).

ეკონომიკური ზრდის თეორიებში კონსენსუსი მიღწეულია ინვესტიციების, როგორც ეკონომიკური ზრდის სტიმულირების მნიშვნელოვანი ფაქტორის შესახებ. თუმცა, განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით, გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში, რომლებიც ხასიათდებიან, მემკვიდრეობით მიღებული არაეფექტიანი სისტემით, ინვესტიციების როლი მოკლევადიან პერიოდში შეიძლება ნაკლებად მნიშვნელოვანი იყოს ეკონომიკის სტიმულირებისათვის. აღნიშნული თავისებურების გათვალისწინებით, ამ ქვეყნებში ეკონომიკური ზრდის შეფასებისას ინვესტიციებს უფრო ნაკლები როლი ენიჭება, ვიდრე სტრუქტურულ რეფორმებსა და კერძო საკუთრების დაცვაზე ორიენტირებულ მაკროეკონომიკურ პოლიტიკას (Havrylyshyn, Izvorski, Rooden, 1998, გვ.24).

ეკონომიკურ მეცნიერებაში არ არის შეთანხმებული პოზიცია საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის მოდელზე, ასევე არაერთმნიშვნელოვანია გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკის კატეგორიაში შემავალი ქვეყნების ჩამონათვალი. ეკონომიკის ისტორიაში გარდამავალი ეკონომიკის ყველაზე ცნობილ მაგალითად გვევლინება ყოფილი საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ წარმოქმნილი ქვეყნების ეკონომიკები, რომლებიც ცენტრალიზებული დაგეგმვის მქონედან გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებად იქცნენ უმოკლეს დროში. ეს ქვეყნები ახორციელებენ მაკროეკონომიკურ რეფორმებს, რათა შეცვალონ ეკონომიკის მართვის გზები. ტრადიციულად, ეს გულისხმობს, სტრუქტურულ რეფორმებს სახელმწიფოს მიერ მართული ეკონომიკიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასასვლელად (Round, 2009). გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში ეკონომიკური რეფორმების გატარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვან მიზეზად იქცა არაეფექტიანი ეკონომიკის არსებობა, სადაც ეკონომიკური ზრდის 90% მიღწეული იყო რესურსების (მიწა, სამუშაო ძალა, კაპიტალი) მოცულობის ზრდის ხარჯზე. ეკონომიკური მოდელის ტრანსფორმაცია და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა აღნიშნულ ქვეყნებში განსხვავებული გზებით მიმდინარეობდა (Havrylyshyn, 2007, გვ.6), თუმცა, ყველა მათგანში ტრანსფორმაციის საწყისი პერიოდი ეკონომიკური ზრდის ტემპის მკვეთრი შემცირებით დაიწყო (ცხრილი 2.4.1). ეკონომიკის შემცირების ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი დაფიქსირდა 1992 წელს (-44.9%), ზრდის მაღალი მაჩვენებელი კი – 1990 წელს (35.4%). 2000 წელს გარდამავალი ეკონომიკის ყველა განხილულ ქვეყანაში პირველად დაფიქსირდა ეკონომიკური ზრდა – ამ წლისათვის გამოყენებული ზრდის ყველა სტატისტიკური მაჩვენებელი დადებითია.

ცალკეული ავტორი ეკონომიკური ზრდის მკვეთრი შემცირების მიზეზად “ტრანსფორმაციის” რეცესიას ასახელებს და მიუთითებს შემდეგი ცვლილებების არსებობაზე: გამყიდველის ბაზრიდან მყიდველის ბაზარზე გადასვლა (ფასების ლიბერალიზაცია), ბიუჯეტის მდგრადი სისტემა (პრივატიზაცია, სახელმწიფო დახმარებებისა და ხარჯების მნიშვნელოვანი შემცირება), რომელიც საბაზრო ეკონომიკისკენ ორიენტირებული ქვევით ხელს უწყობს ყველა ეკონომიკური აგენტის სარგებლის მაქსიმიზაციას (Kornai, 1994); რესურსების გადაადგილება ძველიდან ახალ აქტივობებზე და რესტრუქტურისაციისას არსებული ფირმების გადარჩენა (Blanchard, 1997); ეკონომიკური რეფორმების ეფექტიანობისათვის, ასევე, მნიშვნელოვანია რეფორმების საწყისი მდგომარეობა (De Melo, Denizer, Tenev, 1997; Fischer, Sahay, Carols, 1998).

ცხრილი 2.4.1. ეკონომიკური ზრდა გარდამავალ ეკონომიკებში (1989-2000 წწ)

ქვეყნები	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ალბანეთი	9.8	-9.6	-28.0	-7.2	9.6	8.3	13.3	9.1	-10.9	8.8	12.9	6.9
სომხეთი			-11.7	-41.8	-8.8	5.4	6.9	5.9	3.3	7.3	3.3	5.9
აზერბაიჯანი			-0.7	-22.6	-23.1	-19.7	-11.8	1.3	5.8	10.0	7.4	11.1
ბულგარეთი	-3.3	-9.1	-8.4	-7.3	-1.5	1.8	2.9	5.2	-14.1	3.8	-8.4	4.6
ბელორუსია			-1.2	-9.6	-7.6	-11.7	-10.4	2.8	11.4	8.4	3.4	5.8
ჩეხეთი			-11.6	-0.5	0.1	2.9	6.5	4.3	-0.5	-0.4	1.4	4.0
ესტონეთი								4.9	13.1	4.3	-0.4	10.1
საქართველო	-7.2	-14.8	-21.1	-44.9	-29.3	-10.4	2.6	11.2	10.5	3.1	2.9	1.8
ხორვატია								6.3	6.2	2.3	-0.7	2.9
უნგრეთი				-3.1	-0.6	2.9	1.5	0.1	3.1	3.9	3.1	4.5
ყაზახეთი			-11.0	-5.3	-9.2	-12.6	-8.2	0.5	1.7	-1.9	2.7	9.8
ყირგიზეთი	2.8	5.7	-7.9	-13.8	-15.5	-20.1	-5.4	7.1	9.9	2.1	3.7	5.4
ლიტვა								5.2	8.3	7.5	-1.1	3.7
ლატვია								2.6	8.8	6.3	2.8	5.7
მოდლოვა								-5.9	1.6	-6.5	-3.4	2.1
ჩრდილოეთ მაკედონია			-6.2	-6.6	-7.5	-1.8	-1.1	1.2	1.4	3.4	4.3	4.5
პოლონეთი			-7.0	2.5	3.7	5.3	7.1	6.1	6.4	4.6	4.7	4.6
რუმინეთი			-12.9	-8.8	1.5	3.9	6.2	3.9	-4.8	-2.0	-0.4	2.5
რუსეთი		-3.0	-5.0	-14.5	-8.7	-12.6	-4.1	-3.8	1.4	-5.3	6.4	10.0
სლოვაკეთი					1.9	6.2	5.8	6.6	5.9	4.1	-0.1	1.2
სლოვენია								3.2	5.0	3.3	5.3	3.7
ტაჯიკეთი	-6.5	-0.6	-7.1	-29.0	-16.4	-21.3	-12.4	-16.7	1.7	5.3	3.7	8.3
თურქმენეთი	-4.3	35.4	-4.6	-15.0	1.5	-17.3	-7.2	6.7	-11.4	7.1	16.5	5.5

უკრაინა	3.9	-6.3	-8.7	-9.9	-14.2	-22.9	-12.2	-10.0	-3.0	-1.9	-0.2	5.9
უზბეკეთი	3.1	1.6	-0.5	-11.2	-2.3	-5.2	-0.9	1.7	5.2	4.3	4.3	3.8
<i>ყველა ქვეყანა</i>												
საშუალო	-0.2	-0.1	-9.0	-13.8	-6.6	-6.2	-1.1	2.4	2.6	3.3	3.0	5.4
მედიანური	-0.3	-3.0	-7.9	-9.8	-7.5	-5.2	-0.9	3.9	3.3	3.9	3.1	4.6
ყველაზე მაღალი	9.8	35.4	-0.5	2.5	9.6	8.3	13.3	11.2	11.4	10.0	16.5	11.1
ყველაზე დაბალი	-7.2	-14.8	-28.0	-44.9	-29.3	-22.9	-12.4	-16.7	-14.1	-6.5	-8.4	1.2

წყარო: www.worldbank.org.

შენიშვნა: ქვეყნები შერჩეულია EBRD-ის „გარდამავალი ინდიკატორების 1989-2014“ საფუძველზე.

გარდამავალი პერიოდის ქვეყნებში განხორციელებული რეფორმები მოიცავს საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროს. შესაბამისად, რეფორმებსა და საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკურ კეთილდღეობას შორის კავშირის შეფასებისათვის უპირატესია პანელური მოდელის გამოყენება, რომელიც გვადლევს შესაძლებლობას დროის მოცემული პერიოდის განმავლობაში ერთი და იგივე ჯვარედინი ერთეულები შევაფასოთ. როგორც ცნობილია, პანელური მონაცემების სიმრავლე შედგება თითოეული განსახილველი ჯვარედინი წევრის დროითი მწკრივისაგან (ასეთი მოდელი უფრო მოქნილია და ქვეყნების მიხედვით განსხვავებული ქვეყნების მოდელირების შესაძლებლობას იძლევა). პანელური მოდელის შეფასებისათვის შემდეგი ორი ძირითადი მეთოდი გამოიყენება: ფიქსირებული ეფექტი – აღნიშნული მეთოდის გამოყენება მიზანშეწონილია, როდესაც საქმე გვაქვს შესაფასებელი ქვეყნების დიდ რაოდენობასთან, რომელთა მახასიათებლების ნაწილი განსხვავებულია ქვეყნების მიხედვით, მაგრამ უცვლელია დროში (Greene, 2017); შემთხვევითი ეფექტი – ამ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ პანელური მონაცემების მოდელში შემავალი დროში მუდმივი დაუკვირვებადი ფაქტორები არაკორელირებულია მოდელის ამხსნელ ცვლადებთან დროის თითოეულ პერიოდში. რეგრესიულ ანალიზს არ შეუძლია “ახსნას” ეკონომიკური ზრდა, მაგრამ მას საუკეთესოდ შეუძლია მოახდინოს მისი ბუნების შეფასება (Harberger, 1998).

ეკონომიკური ზრდის პანელური მოდელი (Mankiw, Romer, Weil, 1992; Islam, 1995; Barro, 1997; Barro, Sala, 2004) შემდეგი სახისაა:

$$g_{it} = \beta Z_{it} + \lambda X_{it} + \nu_t + \mu_i + \varepsilon_{it}, \quad (2.4.1)$$

სადაც, g_{it} – დამოკიდებული ცვლადია – (i) ქვეყნის მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდა მოცემულ (t) პერიოდში; Z, X ძირითადი ამხსნელი ცვლადები, რომლებსაც მნიშვნელოვანი გავლენა აქვთ დამოკიდებულ ცვლად-

ზე; μ_t – ქვეყნის არადაკვირვებადი ფაქტორები, რომლებიც დროში არ იცვლება (თითქმის არ იცვლება); v_t – სპეციფიკური დროის ფაქტორი (ფიქტიური ცვლადი); ε_{it} – შეცდომების (ინოვაციების) ცვლადი.

გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების ეკონომიკური ზრდის დეტერმინანტების შეფასებისათვის წინამდებარე კვლევა ეყრდნობა ჰავრილიშან, იზვორსკისა და როდენის ნაშრომს (1998), რომელიც თავის მხრივ მოიცავს (2.4.1) მოდელის მახასიათებლებს. აღნიშნულის გათვალისწინებით შესაფასებელი საბაზისო მოდელია:

$$Y_{i,t} = a_i + b_0LNP_{i,t} + b_1LNP_{i,t-1} + b_2LNP_{i,t-2} + c_0RI_{i,t} + c_1RI_{i,t-1} + c_2RI_{i,t-2} + d_0g_{i,t} + d_1g_{i,t-1} + d_2g_{i,t-2} + \varepsilon_{i,t}. \quad (2.4.2)$$

სადაც, Y არის მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) რეალური ზრდა (%-ში); LNP-ინფლაციის მაჩვენებელი; RI – სტრუქტურული რეფორმების ინდექსი¹⁹; g - მთავრობის ხარჯები (პროცენტული წილი მთლიან სამამულო პროდუქტში (GDP)).

შეიძლება ითქვას, რომ (2.4.2) მოდელის ვერიფიცირებული ვარიანტების მიხედვით სტრუქტურულ რეფორმებს დადებითი გავლენა აქვს მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP), ხოლო ინფლაციას უარყოფითი (Ari, Pula, Sun, 2022, 2021; Egert, 2017). რაც შეეხება მთავრობის ხარჯების გავლენას მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP), ცალკეული კვლევით დასტურდება მთავრობის ხარჯებსა და მთლიან სამამულო პროდუქტს (GDP) შორის პოზიტიური კავშირი გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში. ამ ქვეყნებში ჩატარებული რეფორმებიც ცხადყოფს, რომ კეინზიანურ პოლიტიკას დადებითი ეფექტი აქვს სწორი საბიუჯეტო პოლიტიკის პირობებში, ხოლო მთავრობის ხარჯების ეფექტიანობა მცირდება მის მიერ “სოციალური” პროექტების დაფინანსების ზრდისას (Havrylyshyn, Izvorski, Rooden, 1998, გვ.13-15). ამასთან, ფისკალური პოლიტიკამ, კერძოდ საშუალო საგადასახადო განაკვეთის ზრდამ ერთობლივ მოთხოვნაზე შეიძლება იმოქმედოს როგორც დადებითად, ასევე უარყოფითად. აღნიშნული ზემოქმედების ხასიათს განსაზღვრავს შინამეურნეობის მოხმარებისადმი ზღვრული მიდრეკილებასა და მთავრობის შესყიდვისადმი ზღვრულ მიდრეკილებას შორის არსებული თანაფარდობა. ქვეყნებისა და დროის პერიოდის მიხედვით ეს თანაფარდობა, როგორც წესი, განსხვავებულია (ანანიამვილი, ბარდაველიძე, 2018).

(2.4.2) მოდელი მოიცავს ეკონომიკური ზრდის დეტერმინანტების აუცილებელ, მაგრამ არასაკმარის რაოდენობას. გარდამავალი ეკონომიკის

¹⁹EBRD-ის მიერ შეფასებული ინდიკატორების საშუალო სიდიდე, გაანგარიშებულია ავტორის მიერ.

ქვეყნების მიერ განხორციელებული რეფორმები და მაკროეკონომიკური გამოწვევები მიგვიჩვენებს ეკონომიკურ ზრდაზე გავლენის მქონე სხვა ფაქტორების დეტალური შეფასების მნიშვნელოვნებაზე (ტაბაღუა, 2019, გვ.60-89). ასეთ ფაქტორებს შორისაა: ინვესტიციები; ფასების ლიბერალიზაცია; სავაჭრო და გაცვლითი რეჟიმი; ბაზარზე შესვლის მაჩვენებელი (კონკურენციის პოლიტიკა) და პრივატიზაცია. მოცემული გარემოებები გვიბიძგებს, (2.4.2) მოდელის გაფართოებისკენ²⁰, რომელსაც შემდეგი სახე აქვს:

(2.4.3)

$$Y_{i,t} = a_i + b_0LNP_{i,t} + b_1LNP_{i,t-1} + b_2LNP_{i,t-2} + c_0RI_{i,t} + c_1RI_{i,t-1} + c_2RI_{i,t-2} + d_0g_{i,t} + d_1g_{i,t-1} + d_2g_{i,t-2} + e_0LIP_{i,t} + e_1LIP_{i,t-1} + e_2LIP_{i,t-2} + f_0LEN_{i,t} + f_1LEN_{i,t-1} + f_2LEN_{i,t-2} + C_0LEX_{i,t} + C_1LEX_{i,t-1} + C_2LEX_{i,t-2} + g_0LSP_{i,t} + g_1LSP_{i,t-1} + g_2LSP_{i,t-2} + d_0IN_{i,t} + d_1IN_{i,t-1} + d_2IN_{i,t-2} + \epsilon_{i,t}$$

სადაც, LIP არის ფასების ლიბერალიზაციის ინდექსი; LEN – ბაზარზე შესვლის მაჩვენებელი (კონკურენციის პოლიტიკა); LEX – სავაჭრო და გაცვლითი რეჟიმი; LSP – პრივატიზაციის ინდექსი (დიდი და მცირე მასშტაბის პრივატიზაციის ინდიკატორების საშუალო სიდიდე); IN-ინვესტიციები (%-ლი წილი მთლიან სამამულო პროდუქტში (GDP)).

თეორიულ დონეზე შეგვიძლია დავუშვათ, რომ ამ ფაქტორების შესაფასებელი კოეფიციენტები ($e_0, e_1, e_2; f_0, f_1, f_2; c_0, c_1, c_2; g_0, g_1, g_2; d, d_1, d_2$) დადებითია, თუმცა გარდამავალი ეკონომიკებისთვის დამახასიათებელი თავისებურებების გამო, ფაქტორების დროითი ლაგით ანალიზისას, შესაძლებელია ზოგიერთი მათგანი უარყოფითი ადმოჩნდეს. კვლევის ფარგლებში გამოყენებულია EBRD-ის, მსოფლიო ბანკისა და IMF-ი შესაბამისი მონაცემები.

(2.4.3) მოდელი გავაანალიზეთ გარდამავალი ეკონომიკის ჯგუფში შემავალი 25 ქვეყნის მაგალითზე (ცხრილი 2.4.1), 1996-2014 წლების მონაცემების გამოყენებით (ტაბაღუა, 2019, გვ. 60-89). მოდელში დამოკიდებული ცვლადია Y , ხოლო დამოუკიდებელი ცვლადებია: LNP; RI; g ; LIP; LEN; LEX; LSP; IN. მოდელის ფარგლებში განხილული ფაქტორების ეფექტის დროში განსხვავებულობის შესაფასებლად საანალიზო პერიოდი დაყვავით ორ ნაწილად 1999-2007 და 2007-2014 წლები – და თითოეული მათგანისათვის შევაფასეთ (2.4.3).

აღსანიშნავია, რომ ანალიზის გაფართოების მიზნით არ შემოვიფარგლეთ (2.4.3) მოდელის ერთი სპეციფიკაციით და განვიხილეთ მისი რამდენიმე ვარიანტი, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ფაქტორთა მოცვის

²⁰ აღნიშნული მიდგომა აპრობირებულია სხვადასხვა კვლევებშიც (Bassanini, Scarpetta, Hemmings, 2001; Zinnes, Eilat., Sachs, 2001 და სხვა).

ხარისხით. გარდა ამისა, სხვადასხვა ვარიანტისთვის გამოვიყენეთ ფიქსირებული და შემთხვევითი ეფექტის მეთოდები.

შეფასებული მოდელების მონაცემებთან მორგების ხარისხისა და ვერიფიკაციის სისწორის შესამოწმებლად დავყრდენით ისეთ სტატისტიკურ მახასიათებლებსა და ტესტებს, როგორცაა დეტერმინაციის ჩვეულებრივი R^2 და კორექტირებული $\bar{R}^2$ კოეფიციენტები, დარბინ-უოტსონის სტატისტიკა (DW), F-სტატისტიკა და ჰაუსმანის (Hausman) ტესტი (ფიქსირებული და შემთხვევითი ეფექტების არჩევისას).

მოკლედ დავახასიათოთ (2.4.3) მოდელის სხვადასხვა ვარიანტის შეფასებები და მიღებული შედეგები.

შემთხვევითი ეფექტების მოდელი. სულ გაანალიზებულია 9 მოდელი (ცხრილი 2.4.2)²¹, რომელთა შორის კარგი სტატისტიკური შეფასებებით ხასიათდება (A6) მოდელი, სადაც ამხსნელ ფაქტორებად განხილულია ინფლაცია (LNP), მთავრობის ხარჯები (g), ფასების ლიბერალიზაციის ინდექსი (LIP), კონკურენციის პოლიტიკა (LEN), ვაჭრობა და უცხოური გაცვლითი სისტემა (LEX), პრივატიზაციის ინდექსი (LSP), ინვესტიციები (IN). ამ ფაქტორებიდან სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა: მთავრობის ხარჯები (g), კონკურენციის პოლიტიკა (LEN) და ინვესტიცია (IN). ამასთან, მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) მთავრობის ხარჯების გავლენა სტატისტიკურად მნიშვნელოვანია პირველ პერიოდში, ხოლო მომდევნო პერიოდში ნაკლებად მნიშვნელოვანი ხდება; კონკურენციის პოლიტიკა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) მხოლოდ ერთი ლაგის დაგვიანებით ახდენს სტატისტიკურად მნიშვნელოვან გავლენას; რაც შეეხება ინვესტიციებს, შეიძლება ითქვას, რომ ეს ფაქტორი ყველა სხვა დანარჩენთან შედარებით სტაბილური ზემოქმედებით გამოირჩევა და სამივე ლაგისთვის მნიშვნელოვანია. აუცილებელია აღინიშნოს, რომ, როგორც (A6) მოდელში, ასევე სხვა მოდელებშიც, ზოგიერთი ფაქტორის შეფასებული კოეფიციენტის ნიშანი არ არის თანხვედრაში ზოგად თეორიულ საფუძვლებთან²².

2.4.2 ცხრილში წარმოდგენილი სხვა მოდელებისა და ცვლადების ზოგადი შეფასება შემდეგ თავისებურებებზე მიგვითითებს:

- ინფლაციის (LNP) უარყოფითი გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) დასტურდება ყველა მოდელში;

---

²¹ამ მეთოდით პანელური მოდელის გაანალიზება განპირობებულია “ჰაუსმანის ტესტით”.

²²მაგალითად, (A6) მოდელის მიხედვით მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) მთავრობის ხარჯების და ინვესტიციების გრძელვადიანი გავლენა უარყოფითია.

- სტრუქტურული რეფორმების ინდექსი (RI) ჩართული იყო მხოლოდ ერთ მოდელში და შეფასების მიხედვით მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) ეს ფაქტორი დადებითად ზემოქმედებს, როგორც საწყის პერიოდში, ასევე გრძელვადიან პერიოდში;
- მოდელების უმრავლესობის თანახმად მთავრობის ხარჯების (g) გრძელვადიანი გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) უარყოფითია;
- მოდელებში მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) ზემოქმედების თვალსაზრისით არაერთგვაროვან სურათს ვაწყდებით ფასების ლიბერალიზაციის ინდექსა (LIP) და გაცვლით რეჟიმთან (LEX) მიმართებაში;
- მოდელების უმრავლესობაში ბაზარზე შესვლის მაჩვენებელი (LEN) სტატისტიკურად მნიშვნელოვან ეფექტს ერთი ლაგის დაგვიანებით იძლევა და ეს ეფექტი მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) ძირითადად უარყოფითია;
- პრივატიზაციის ინდექსი (LSP) ჩართული იყო მხოლოდ ორ მოდელში. ორივე მათგანის მიხედვით LSP მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) დადებით გავლენას ახდენს საწყის პერიოდში, გრძელვადიანი ეფექტი კი უარყოფითია;
- ყველა მოდელში ინვესტიციების დადებითი გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) ძირითადად გრძელვადიან პერიოდში ვლინდება.

საწყისი მდგომარეობა. ცალკეულ კვლევებში გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში განხორციელებული ეკონომიკური რეფორმების წარმატების თუ წარუმატებლობის განმაპირობებელ ფაქტორად ქვეყნის საწყისი მდგომარეობაც განიხილება (Fischer, Sahay, 2004). საწყისი მდგომარეობის პირველი სტრუქტურული ანალიზი დე მელოს, დენიზერის და ტენევის (1997) მიერ განხორციელდა შემდეგი 11 კრიტერიუმის გამოყენებით: 1. ქვეყნის მდებარეობა²³; 2. გასული პერიოდის ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებელი; 3. განსხვავება ქვეყნებს შორის 1989 წლამდე ან მის მერე მიღებული დამოუკიდებლობით; 4. ბუნებრივი რესურსების რაოდენობა; 5. ინდუსტრიალიზაციის დონე; 6. ურბანიზაცია; 7. მთლიანი სამამულო პროდუქტი (GDP) ერთ სულზე 1989 წლის მაჩვენებლით; 8. ინფლაცია; 9. სავაჭრო დამოკიდებულება კომუნისტურ ქვეყნებს შორის; 10. ჩრდილოვანი ბაზარი და გაცვლითი კურსი; 11. კომუნისტურ სისტემაში გატარებული წლების რაოდენობა. როგორც მოყვანილი ჩამონათვალი გვიჩვენებს, საწყისი მდგომარეობის შეფასებისა-

²³იგულისხმება ცენტრალური ევროპის ქვეყნებიდან დაშორება.

თვის როგორც ეკონომიკური ასევე არაეკონომიკური ინდიკატორები გამოიყენება, რომლებიც ცალკეულ კვლევებში განსხვავებული კომბინაციითა და შინაარსით გვხვდება (Godoy, Stiglitz, 1992, გვ.6-9).

ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით გადამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში საწყისი მდგომარეობის შეფასებისათვის გამოვიყენეთ ფაქტორები, რომლებიც საბაზრო ეკონომიკის ტრანსფორმაციის პერიოდში მნიშვნელოვან მაკროეკონომიკურ ინდიკატორად შეიძლება მივიჩნიოთ. ასეთებია: ფასების ლიბერალიზაციის ინდექსი (LIP); კონკურენციის პოლიტიკა (LEN); ვაჭრობა და გაცვლითი სისტემა (LEX); პრივატიზაციის ინდექსი (დიდი და მცირე მასშტაბის პრივატიზაციის ინდიკატორების საშუალო სიდიდე) (LSP); ინვესტიციები (IN). ამ ფაქტორების განსხვავებული კომბინაციით შევაფასეთ 11 მოდელი ფიქსირებული ეფექტების მეთოდის გამოყენებით, რომელიც ამ საკითხთან მიმართებაში ერთ-ერთი კარგად აპრობირებული მეთოდია (De Melo, Denizer, Tenev, 1997; Heybey, Murrell 1998; Berg, Borensztein, Sahay, 1999). შედარებით მაღალი საწყისი მდგომარეობის მაჩვენებლით ხასიათდება აზერბაიჯანი, უნგრეთი, ყაზახეთი, ხოლო მინიმალურით – ბულგარეთი, უნგრეთი, ლატვია, ლიტვა, საქართველო, მოლდოვა, პოლონეთი, რუმინეთი, რუსეთი. ქვეყნების უმრავლესობაში აღნიშნული საწყისი მდგომარეობა აღარ წარმოადგენს მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) გავლენის მქონე დეტერმინანტს (ცხრილი 2.4.3). ამასთან, ნათელია, რომ აღნიშნული ფაქტორის გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) საკმაოდ მაღალია რეფორმების საწყის პერიოდში.

ცხრილი 2.4.2. მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) შერჩეული დეტერმინანტების შეფასება (შემთხვევითი ეფექტის მეთოდი, 1998-2014 წწ)

დამოკიდებული ცვლადი: მთლიანი სამამულო პროდუქტი (GDP)	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9
LNP	-0.008 (-0.62)	-0.01 (-0.85)	-0.002 (0.13)	-0.26 (-1.79)	-0.003 (-0.21)	-0.02 (-1.55)	-0.01 (-0.65)	-0.009 (-0.56)	-0.007 (0.63)
LNP-1	-0.0005 (-0.12)	-0.002 (-0.50)	-0.005 (-0.03)	-0.001 (-0.23)	-0.004 (-0.78)	-0.001 (0.25)	-0.009 (-0.20)	-0.003 (-0.61)	-0.001 (-0.53)
LNP-2	-0.005 (-1.66)	-0.006 (-2.16)	-0.005 (-1.18)	-0.006 (-2.15)	-0.005 (-1.71)	-0.003 (-1.30)	-0.004 (-1.61)	-0.004 (-1.54)	-0.004 (-1.48)
RI	7.11 (1.64)								
RI-1	-12.83 (-2.12)								
RI-2	3.37 (0.91)								
g	-0.31 (-3.79)				-0.32 (-3.85)	-0.27 (-3.56)	-0.28 (-3.60)	-0.32 (-3.88)	
g-1	0.03 (0.32)				0.03 (0.34)	0.09 (0.93)	0.07 (-0.77)	0.05 (0.50)	
g-2	0.06 (0.85)				0.05 (0.65)	-0.02 (-0.29)	-0.007 (-0.09)	0.04 (0.57)	
LIP		0.98 (0.70)	-0.76 (-0.34)		-0.96 (-0.39)	-0.30 (-0.14)	-1.90 (-0.86)	-0.35 (-0.14)	
LIP-1		0.79 (0.79)	1.31 (0.43)		1.08 (0.37)	-0.13 (-0.05)	0.70 (0.27)	0.69 (0.24)	
LIP-2		-1.08 (0.65)	-3.59 (-1.52)		-1.83 (-0.08)	1.16 (0.56)	0.37 (0.17)	-1.19 (-0.51)	
LEN		2.25 (0.15)		2.36 (1.62)	2.33 (1.55)	1.23 (0.93)	1.49 (1.10)	2.12 (1.42)	

LEN-1		-4.92 (0.01)		-4.94 (-2.57)	-4.36 (-2.35)	-4.18 (-2.48)	-3.70 (-2.23)	-4.57 (-2.46)	
LEN-2		1.15 (0.38)		0.47 (0.38)	1.81 (1.41)	1.78 (1.54)	1.45 (1.25)	2.06 (1.58)	
LEX		0.21 (0.90)			0.83 (0.45)	0.88 (0.55)	0.29 (0.17)	1.006 (0.55)	
LEX-1		-1.90 (0.42)			-1.07 (-0.46)	-1.03 (-0.50)	-1.11 (-0.54)	-0.94 (-0.41)	
LEX-2		-0.64 (0.70)			-0.44 (-0.27)	0.30 (0.21)	0.02 (0.01)	-0.20 (-0.12)	
LSP						0.61 (0.31)		2.96 (1.36)	
LSP-1						-3.77 (1.55)		-3.84 (-1.42)	
LSP-2						1.67 (1.11)		-0.05 (-0.03)	
IN		0.13 (1.76)				0.47 (9.50)	0.48 (9.48)		0.51 (9.92)
IN-1		-0.03 (-0.31)				-0.19 (-2.99)	-0.21 (-3.24)		-0.25 (-3.90)
IN-2		-0.12 (-1.16)				-0.19 (-3.83)	-0.18 (-3.53)		-0.25 (-4.92)
R ²		0.20	0.04	0.08	0.22	0.43	0.36	0.25	0.23
$\bar{R}^2$		0.18	0.02	0.06	0.19	0.40	0.33	0.22	0.22
F-									
სტატისტიკა		11.41	2.99	5.93	7.49	14.14	12.48	7.45	20.23
DW		1.23	1.19	1.86	1.22	1.35	1.41	1.21	1.29
ჰესტონ-ლენდონის ტესტი		0.61	0.11	0.03	0.12	0.01	0.49	0.48	0.00

ცხრილი 2.4.3. საწყისი მდგომარეობის შვება (ფიქტიური ეკონომიკა, 1998-2014 წწ)

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11
აღბანეთი	-0.90	0.31	-0.30	0.71	0.83	-0.62	-1.98	-0.65	-1.81	-2.25	-0.43
სომხეთი	-1.88	2.05	1.43	2.65	2.42	0.99	-3.21	2.10	-1.36	-3.73	2.05
აზერბაიჯანი	2.07	4.11	4.63	5.60	5.32	4.69	2.20	4.32	3.03	3.55	5.69
ბელარუსი	2.17	-1.19	-0.32	-0.53	-0.03	0.86	3.24	-3.56	-0.38	4.87	0.13
ბულგარეთი	0.51	-0.05	-0.04	-0.55	-0.45	-0.38	0.56	-7.18	0.30	-0.31	-1.33
ხორვატია	0.45	-2.53	-2.79	-3.33	-3.00	-3.01	0.20	-2.33	-0.33	0.12	-3.12
ესტონეთი	2.30	0.78	0.60	-0.78	-0.97	0.38	2.81	0.19	1.54	2.16	-1.57
მაკედონია	-1.83	-1.89	-2.60	-1.65	-1.64	-2.90	-2.78	0.33	0.12	-2.91	-0.50
საქართველო	-2.27	1.08	0.28	1.09	1.12	-0.20	-3.50	0.54	-2.42	-4.28	0.01
უნგრეთი	4.63	-0.19	-0.28	-2.00	-2.10	-0.60	5.51	-0.33	3.52	4.89	-2.47
ყირგიზეთი	-0.75	0.08	-0.56	0.33	0.28	-1.02	-1.61	-0.21	-1.04	-2.10	-0.68
ლატვია	1.86	0.42	0.46	-0.28	-0.45	0.17	2.27	-0.08	1.26	2.05	-1.27
ლიტვა	0.99	0.37	0.62	-0.69	-0.69	0.47	1.57	1.10	1.72	1.08	-0.65
მოლდოვა	-0.23	-1.43	-1.34	-1.37	-0.56	-1.56	-0.73	-1.17	-0.84	-0.59	-1.35
პოლონეთი	0.59	0.68	0.81	-0.68	-0.69	0.59	1.11	0.99	1.36	1.14	-0.85
რუმინეთი	-1.09	-1.20	-0.87	-1.38	-1.12	-1.31	-0.74	-0.76	-0.61	-1.127	-2.04
რუსეთი	-0.37	-0.77	-0.80	-0.84	-1.07	-0.51	0.23	-0.78	-0.08	0.22	-0.44
სლოვაკეთი	2.95	1.12	1.04	-0.69	-0.62	0.90	3.46	1.44	2.73	2.88	-0.64
სლოვენია	1.36	-1.69	-1.81	-2.62	-2.08	-2.02	1.27	-1.64	0.55	1.66	-2.43
ტაივანი	-2.77	0.83	1.10	2.28	2.09	1.44	-3.05	1.34	-1.22	-2.45	2.91
თურქეთი	-2.56	2.88	3.90	6.37	5.83	5.40	-2.20	4.33	0.35	-0.48	9.41
უკრაინა	-0.32	-2.94	-2.61	-2.43	-2.7	-2.43	0.46	-2.28	-0.07	0.63	-1.91
უზბეკეთი	-0.96	-1.17	-0.57	0.035	-0.25	0.70	-0.34	-2.35	-2.50	-0.35	1.26
ყაზახეთი	-3.94	0.36	0.02	0.80	0.59	-0.01	-4.74	-0.52	-3.82	-4.70	0.27

ცხრილი 2.4.4. მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის პანელური მოდელი (1999-2007 წწ)

ცვლადები	A1	A2	A3	A4	A5	A6
LNP	-0.02 (-1.87)	-0.02 (-1.93)	-0.01 (-1.18)	-0.02 (-2.41)	-0.02 (-2.31)	-0.02 (-2.23)
RI	-1.11 (-0.66)			-3.55 (-2.26)	-3.08 (-3.37)	
G	-0.19 (-4.15)	-0.20 (-4.40)	-0.21 (-4.69)			-0.23 (-5.25)
LIP						-2.89 (-1.66)
LEN	-0.73 (-2.60)	-1.31 (-2.35)				1.13 (0.15)
LEX			-0.40 (-0.47)			0.85 (0.97)
LSP				0.23 (0.22)		-0.61 (-0.76)
IN	0.24 (5.83)	0.23 (5.68)	0.21 (5.07)	0.23 (5.68)	0.23 (5.68)	0.20 (5.17)
R ²	0.18	0.18	0.16	0.12	0.12	0.21
$\bar{R}^2$	0.16	0.16	0.15	0.11	0.11	0.19
F-სტატისტიკა	9.53	11.93	10.55	7.80	10.27	8.08
DW	1.48	1.47	1.44	1.36	1.38	1.40

ცხრილი 2.4.5. მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის პანელური მოდელი (2007-2014 წწ)

ცვლადი	A1	A2	A3	A4	A5	A6
LNP	-0.001 (-0.02)	-0.001 (-0.03)	-0.038 (-0.78)	-0.05 (-0.92)	-0.05 (-0.95)	-0.003 (-0.69)
RI	0.04 (0.03)			-4.72 (-3.07)	-4.31 (-6.01)	
G	-0.33 (-7.05)	-0.33 (-8.36)	-0.36 (-7.07)			-0.35 (-7.11)
LIP						0.36 (0.86)
LEN	-1.35 (-1.55)	-1.33 (-2.88)				-1.03 (-0.80)
LEX			-0.38 (-0.63)			1.02 (1.34)
LSP				0.33 (0.30)		-1.27 (-1.68)
IN	0.20	0.21	0.22	0.23	0.23	0.22

	(5.32)	(5.33)	(5.34)	(4.90)	(4.92)	(5.62)
R^2	0.38	0.38	0.35	0.22	0.22	0.38
$\bar{R}^2$	0.36	0.37	0.33	0.20	0.21	0.36
DW	1.65	1.65	1.60	1.63	1.63	1.65
F-სტატისტიკა	23.17	29.20	25.38	13.48	18.12	16.69

განსხვავებულ პერიოდთა შეფასება. ორლაგიაანმა მოდელმა გარკვეული წარმოდგენა შეგვიქმნა ეკონომიკური ზრდის განხილული დეტერმინანტების როლზე. ამავე დროს, შეფასებულ ლაგურ მოდელში ცვლადთა საკმარისად დიდი რაოდენობა სტატისტიკურად არამნიშვნელოვანი აღმოჩნდა. მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ შეგვეფასებინა პანელური მოდელი ლაგური ცვლადების გათვალისწინების გარეშე. ასეთი მიდგომა ფორმალური ანალიზის თვალსაზრისით გამართლებულია და უფრო დამაჯერებელ წარმოდგენას იძლევა ამა თუ იმ ფაქტორის როლისა და მნიშვნელობის შესახებ. გარდა ამისა, იმის დასადგენად, შეიცვალა თუ არა წლების განმავლობაში დეტერმინანტების როლი განხილულ ქვეყნების ეკონომიკური ზრდის პროცესში, მთელი საანალიზო პერიოდი გავყავით ორ ნაწილად (1999-2007; 2007-2014 წლები) და თითოეული მათგანისათვის შევაფასეთ პანელური მოდელის ერთნაირი ვარიანტები (ცხრილი 2.4.4, ცხრილი 2.4.5).

წარმოდგენილმა გაფართოებული მოდელმა მთლიანობაში გაამართლა. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში ეკონომიკური ზრდის მოცემული დეტერმინანტების უმრავლესობა სტატისტიკურად მნიშვნელოვანია. ამასთან გვინდა გამოვყოთ რამდენიმე მნიშვნელოვანი გარემოება: ინფლაციისა და მთავრობის ხარჯების გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) უარყოფითია; სტრუქტურული რეფორმებისა და ფასების ლიბერალიზაციის გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) უარყოფითია 1999-2007 წლებში და დადებითია 2007-2014 წლებში; გაცვლითი რეჟიმის გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) უარყოფითია (A3), მოდელში და დადებითია (A6) მოდელში; ანალოგიური მდგომარეობაა პრივატიზაციის ინდექსის შემთხვევაში (A4 და A6 მოდელები); ინვესტიციების გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) მნიშვნელოვანია ორივე პერიოდში, შეფასებული კოეფიციენტი 0.20-0.24 შუალედშია. ინვესტიციების მაქსიმალური ეფექტი დაფიქსირდა პირველ პერიოდის (A1) მოდელში და მეორე პერიოდის (A4) მოდელში; რაც შეეხება ზოგად სურათს, 2007-2014 წლების მოდელებში, 1999-2007 წლების მოდელებთან შედარებით, ეკონომიკის ზრდის დეტერმინანტების უმრავლესობის შეფასებები გაუმჯობესებულია.

თავი III. მთავრობის როლი ეკონომიკური ზრდის მოდელაში

3.1. მოკლე მიმოხილვა

ერთ-ერთი ნიშანი, რომლითაც ეკონომიკური ზრდის მოდელები ერთმანეთისგან განსხვავდება არის ზრდის განმსაზღვრელი ფაქტორების შემადგენლობა და კომბინაცია. კერძოდ, ეკონომიკური ზრდის საწყისი ნეოკლასიკური მოდელი ზრდას განიხილავს, როგორც კაპიტალისა და სამუშაო ძალის შედეგს. მასში მთავრობის, როგორც ზრდის ხელშემწყობი ფაქტორის როლი თითქმის ნულზეა დაყვანილი, ვინაიდან მთავრობის გადაწყვეტილებები ხშირად გრძელვადიან ეკონომიკურ ზრდაზე უარყოფით გავლენას ახდენს.

ეკონომიკური ზრდის მოდელების შემდგომი განვითარება უკავშირდება რომერის, ბაროსა და სალა-მარტინის კვლევებს, რომლებმაც არსებულ მოდელებს დაუმატეს ტექნოლოგიური პროგრესი, როგორც შემდეგი ფაქტორების ერთობლიობა: კონკურენცია, მზარდი ხარჯები კვლევებსა და განვითარებაზე, ადამიანისუფლი კაპიტალი. ამ თეორიის ფარგლებში, ბარომ მოახდინა მთავრობის როლის გაფართოებული ანალიზი, საწარმოო ფუნქციაში მთავრობის მწარმოებლური ხარჯების ჩართვით. დადებითი კავშირი ადამიანისუფლი კაპიტალში ინვესტიციებსა და ეკონომიკურ ზრდას შორის დადასტურდა სხვა კვლევაშიც (Teixeira, Fortuna, 2003). თუმცა იმ ქვეყნებში, სადაც მთავრობა ეფექტიანად ფუნქციონირებს, მისი როლი არაერთმნიშვნელოვანია. ზოგადად, შეიძლება ითქვას, რომ მთავრობის (სამთავრობო ინსტიტუტები) ეფექტიანობა ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი განმსაზღვრელი ფაქტორია (Butkiewicz, Yanikkaya, 2011). ოლსონმა ყურადღება გაამახვილა ეკონომიკურ პოლიტიკაზე, რომელიც ითვალისწინებს კერძო საკუთრების, კანონების, ინსტიტუტებისა და კორუფციის დონის შეფასებას. ავტორი, ასევე, მიუთითებს იმაზე, რომ ცალკეული ქვეყნები დარიბები არიან არსებული რესურსების არაეფექტიანი გამოყენების გამო. ოლსონმა ემპირიულად დაადასტურა, რომ კარგი სამთავრობო ინსტიტუტები არის ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი დეტერმინანტი (Olson, 1982). ცნობილი ეკონომისტების, რომერისა (Romer, 1986) და ლუკასის (Lucas, 1990) კვლევებში განხილულია ტექნოლოგიური პროგრესის როლი მდგრადი ეკონომიკური ზრდის სტიმულირების პროცესში, მაშინ როცა ნორტონი და ტომასი მიუთითებენ იმაზე, რომ ზემოთ აღნიშნული ფაქტორი მნიშვნელოვანია ეკონომიკური ზრდისთვის, მაგრამ მოდელში მისი ჩართვა აუცილებელი არ არის.

ცალკეული კვლევებში ხაზგასმულია ეკონომიკურ ზრდის განმაპირობებელი ინსტიტუციონალური გარემოს ფუნდამენტურ განსხვავება ქვეყნების მი-

ხედვით. ინსტიტუციონალური ტრანსფერენტულობა პრაქტიკაში ქმნის მოთხოვნას კონკრეტული ტიპის სამთავრობო სისტემაზე (Folscher, Krafchik, Shapiro, 2000). ამასთან ტრანსფერენტულ სამთავრობო სისტემას შესაძლებლობა აქვს შეამციროს ეკონომიკური დაცემის სოციალური ხარჯები. გარდა ამისა, ტრანსფერენტულობა და მარტივი წვდომა კაპიტალის ბაზარზე ქვეყანას ეხმარება ეკონომიკური კრიზისების პრევენციაში (IMF, 2007).

ბოლო პერიოდში ეკონომიკური ზრდის შესახებ არსებულ კვლევებში განსაკუთრებით გააქტიურდა მთავრობის ეკონომიკური როლის, როგორც წარმოების ფაქტორის განხილვის საკითხი. ეს განაპირობა მთავრობის შესაბამისი ინსტიტუტების განსაკუთრებულმა როლმა, კერძოდ, კი იმან, რომ მათ შეუძლიათ ეკონომიკაში ისეთი პირობების შექმნა, სადაც ეკონომიკური სუბიექტები მოქმედებენ კონკურენტულ გარემოში და ხელს უწყობენ საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას.

მთავრობის დაბალი ეკონომიკური უნარი აფერხებს ეკონომიკური ზრდის ტემპს და ამახინჯებს საბაზრო სტიმულებს. იმაზე დამოკიდებულებით, რამდენად სრულყოფილია ინსტიტუციური გარემო, ერთი და იგივე საწარმოო-ტექნოლოგიური შესაძლებლობების პირობებში გამოშვების მოცულობა განსხვავებული იქნება ნებისმიერი ორი ეკონომიკისათვის ან დროის ნებისმიერი ორი პერიოდისათვის. საუკეთესო, ანუ იდეალური ინსტიტუციური გარემოს შემთხვევაში ფაქტობრივი და პოტენციური გამოშვებები ერთმანეთის ტოლია. მაგრამ, როგორც წესი, უმეტეს შემთხვევაში, ფაქტობრივად არსებული ინსტიტუციური გარემო განსხვავდება მისი იდეალური ვარიანტისაგან, ამიტომ ეკონომიკის ფაქტობრივი ერთობლივი გამოშვების დონე პოტენციურს ჩამოუვარდება (ანანიშვილი, ჰაპავა, 2011, გვ. 18).

გარდა ინსტიტუციონალური გარემოს შექმნისა, მთავრობა ქვეყნის შიგნით ფუნქციონირებს როგორც მყიდველი და მწარმოებელი, დამსაქმებელი და ინვესტორი, ასევე, ახდენს რესურსების გადანაწილებას სხვადასხვა მიმართულებით. მთავრობას აქვს ეკონომიკაზე მნიშვნელოვანი გავლენის მოხდენის შესაძლებლობა შესაბამისი რეგულაციების შემუშავებითა და რეალიზებით. ამავე დროს, ყველა ქვეყანაში მთავრობის მწარმოებლური როლი ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შემადგენელია (კვარაცხელია, 2012, გვ. 53-77).

მთავრობის როლის მაკროეკონომიკური ეფექტის შეფასებისას მნიშვნელოვანია ასევე, გავითვალისწინოთ ხარჯების პერიოდულობა, რომელიც განსხვავებულ გავლენას ახდენს ერთობლივი მოთხოვნისა და მიწოდების სიდიდეზე. თუ მთავრობის ხარჯების ზრდა ერთჯერად ხასიათს ატარებს, მაშინ მოსახლეობის განკარგავდი შემოსავალი ერთჯერადად მცირდება, რომლის კომპენსირება დანაზოგებიდან ხდება, ხოლო მოხმარების სიდიდე პრაქტიკულად არ იცვლება. სამომხმარებლო დანაზოგები იზრდება საზოგადოებრივი

საქონლის ზრდის შედეგად. ამ ეფექტების გათვალისწინებით ერთობლივი მოთხოვნა იზრდება $\Delta Y^D = \Delta G - \alpha \Delta G$ სიდიდით, ერთობლივი მიწოდება კი $\Delta Y^S = \beta \Delta G$ სიდიდით. მთავრობის ხარჯების მუდმივი ზრდისას მცირდება განკარგვადი შემოსავალი არამართო მიმდინარე, არამედ მომავალ პერიოდშიც, ვინაიდან აღნიშნული ამცირებს მოსახლეობის მოხმარებას და დანაზოგებს. მთავრობის ხარჯების ერთჯერადი ზრდა მოხმარებას ზრდის ამავე სიდიდით, შედეგად კი $\Delta Y^S = \beta \Delta G = \Delta Y^D$. მთავრობის ხარჯების მუდმივი ზრდის შედეგად წარმოება იზრდება, $\Delta Y = \beta \Delta G$, მოხმარება კი მცირდება $\Delta C = (1 - \beta) \Delta G$, ვინაიდან მთავრობის ხარჯების ზრდა გამოდევნის კერძო მოხმარებასა და ინვესტიციებს (Tarasevich, Grebenikov, Leusky, 2006, გვ.359-361).

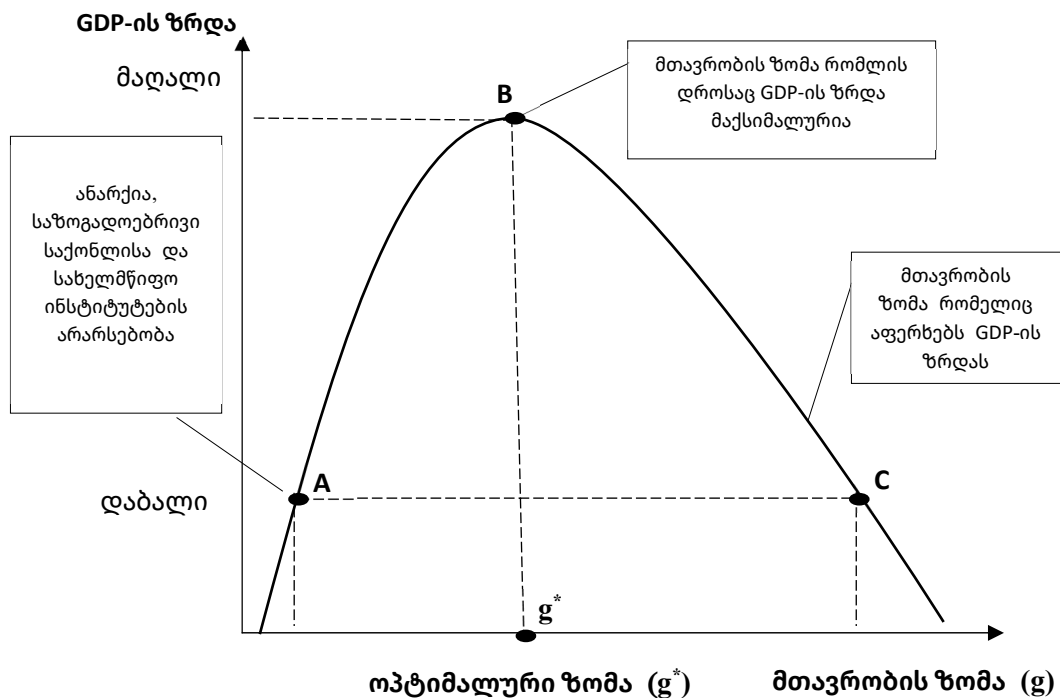
მიუხედავად კვლევების სიმრავლისა, მთავრობის ხარჯების რეალური გავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე როგორც თეორიულ, ისე ემპირიულ დონეზე საკამათოა. ტრადიციულად, საბაზრო ჩავარდნების თეორიამ გაამართლა მთავრობის ინტერვენცია ეკონომიკაში, მაშინ როცა მთავრობის ჩავარდნების თეორია ყურადღებას ამახვილებდა მისი საქმიანობის შესაძლო საზიანო ეფექტზე. თეორიულმა დებატებმა წარმოშვა დიდი რაოდენობის ემპირიული ლიტერატურა და ურთიერთსაწინააღმდეგო მიგნებები, რომლებიც ეხებოდა მთავრობის ზომასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის კავშირის შეფასებას (Nijkamp, Poot, 2004).

3.2. მთავრობის ზომის თეორიული მოდელები

ეკონომიკურ ზრდაზე მთავრობის ხარჯების გავლენამ დიდი ხნის უკან მიპყრო მეცნიერების ყურადღება (Peacock, Wiseman, 1961; Musgrave, 1969; Bird, 1970, 1971). მთავრობის ზომასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის კავშირის ანალიზის საწყისები დაკავშირებულია ვაგნერის (1983) და არმეის (1995) კვლევასთან, რომელიც დღესაც აქტიურად გამოიყენება მთავრობის ოპტიმალური ზომის ანალიზისათვის. დიაგრამა 3.2.1. გამოსახავს მთავრობის ზომასა (მთავრობის ხარჯები/GDP) და მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტემპს შორის არსებულ დამოკიდებულებას. მრუდის თანახმად, მცირე ზომის მთავრობის პირობებში მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტემპი მცირეა (თეორიულ დონეზე ის შეიძლება ნულიც იყოს). მთავრობის ხარჯების ზრდა გარკვეულ დონემდე ხელს უწყობს GDP-ის სტიმულირებას, რაც აისახება მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდაში უფრო და უფრო მაღალი ტემპით. გარკვეულ წერტილში მთავრობის ზომა აღწევს იმ მნიშვნელობას, რომელიც გამოსახავს მთავრობის ოპტიმალურ ზომას (g^* წერტილი), სადაც მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტემპი აღწევს მაქსიმუმს (B წერტილი). ამ წერტილის შემდეგ მთავრობის ზომის ზრდა ამცირებს მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის მაჩვენებელს, ვინაიდან ზედმეტად

გაზრდილი სამთავრობო ხარჯები თანდათანობით ზრდის საგადასახადო ტვირთს, როგორც მწარმოებლებისთვის, ასევე მომხმარებლებისთვის. აქვე მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ მთავრობის არ არსებობის ან ქაოსური ინსტიტუციონალური გარემოს პირობებში მთავრობის ზომა ნულის ტოლი არ არის, ვინაიდან ადგილი აქვს გარკვეული ავტონომიური ხარჯების გაწევს, რასაც შეესაბამება GDP-ის გარკვეული სიდიდე.

დიაგრამა 3.2.1. არმეის მრუდი

არმეის მრუდის თეორიულ მიდგომას თუ გავაფართოებთ, მივიღებთ მაკროეკონომიკური წონასწორობის მოდელს, სადაც მთავრობის ზომა ეკონომიკურ კონიუნქტურაზე ზემოქმედებს შემდეგი სახით:

- მცირდება მოსახლეობის განკარგვადი შემოსავალი (ხარჯების დაფინანსების წყაროა გადასახადები);
- მცირდება სამომხმარებლო ხარჯები (მოთხოვნის ნაწილი კმაყოფილდება მთავრობის მიერ);
- იზრდება კერძო სექტორის მწარმოებლურობა (მთავრობა აფინანსებს ფუნდამენტურ კვლევებს, ხელს უწყობს კადრების კვალიფიკაციის ამაღლებას და ა.შ.).

ეკონომიკურ ლიტერატურაში მთავრობის ზომის ზრდის მთავარ მხარდამჭერ დასაბუთებად ორი არგუმენტი გამოიყენება: პირველი, „ვაგნერის

კანონის” სახელწოდებით არის ცნობილი, რომლის მიხედვითაც შემოსავლების ზრდის კვალდაკვალ შინამეურნეობების მოთხოვნის ელასტიკურობა საზოგადოებრივი საქონელის და, შესაბამისად, მთავრობის ხარჯებისადმი 1-ზე მეტია, რაც იწვევს მთავრობის ზომის ზრდას (Sachs, Larrain, 1993, გვ. 192-193); მეორე, „ღირებულებით დაავადება“ მიგვითითებს იმაზე, რომ მთავრობის ზომის მაჩვენებელი იზრდება, გამომდინარე იქიდან, რომ საჯარო მოხელეების ხელფასები უფრო მეტად იზრდება, ვიდრე მათი პროდუქტიულობა (Mutascu, Milos, 2009, გვ. 447).

ფისკალურ პოლიტიკაში ცნობილი არმეის და ლაფერის მრუდების ანალიზი, ასევე ზემოაღნიშნული “ვაგნერის კანონის” ძირითადი პრინციპების ფართოებული ანალიზი, გვიჩვენებს ამ მიდგომებს შორის გარკვეულ ლოგიკურ კავშირს. საქმე ისაა, რომ “ვაგნერის კანონის” მიხედვით, მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდას თან სდევს საბიუჯეტო ხარჯების ზრდა, რასაც მიყვართ მთლიან სამამულო პროდუქტში (GDP) მთავრობის ხარჯების წილის ზრდასთან. ამასთან, არმეის მრუდის მიხედვით, მთავრობის ხარჯების ზრდა გარკვეული დონის მერე ამცირებს მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდას.

არმეისა და ლაფერის მრუდებს შორის არსებული კავშირზე ეკონომეტრიკული მოდელების გამოყენებით ბალაცკისა და ეკიმოვას (Balatsky, Ekimova, 2010; 2011) მიერ მაკროდონეზე გაანალიზებულია შესაბამისი თეორიული მიდგომები ცალკეული ქვეყნების (აშშ, დიდი ბრიტანეთი, შვედეთი და რუსეთი) მაგალითზე. ავტორები ხაზს უსვამენ შემდეგ გარემოებებს:

- არ არსებობს არავითარი ნათელი და ლოგიკური ურთიერთკავშირი ლაფერისა და არმეის მრუდების მდებარეობას შორის;
- მიმდინარე პერიოდში ყველა ქვეყანა ცდილობს გაატაროს პროფიტული საბიუჯეტო პოლიტიკა, რომელიც იქნება “უსაფრთხოების ბალიში” მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) 1-3% ოდენობით.

შესაძლებელია თუ არა აღნიშნულ გარემოებას მივცეთ უფრო ფართო შინაარსობრივი ინტერპრეტაცია?. ბალაცკისა და ეკიმოვას აზრით საგადასახადო ტვირთის ზრდა ამცირებს საქმიან და საინვესტიციო აქტივობას. მთავრობის ხარჯების ზრდა, თავის მხრივ, ნიშნავს ეკონომიკის ცალკეული სექტორის მხარდაჭერას. გარდა ამისა, კერძო ინვესტიციები გამოიღვენება სამთავრობო ინვესტიციების მიერ, რაც ასევე ამცირებს ბიზნესის საინვესტიციო აქტივობას, ხოლო, მთავრობის სუბსიდირების შედეგად ადგილი აქვს ეკონომიკური ეფექტიანობისა და ეკონომიკური ზრდის ტემპის შემცირებას. ასე რომ, საგადასახადო ტვირთისა და მთავრობის ხარჯების ზრდას, განსხვავებული არხების მიუხედავად, მივყავართ ერთიდაიგივე შედეგამდე. ჩნდება სხვა კითხვებიც, კერძოდ, რატომ ხდება რეჟიმების ცვლილება და რეკომინაცია არმეისა და ლაფერის მრუდების ორმხრივი გადაადგილებით? ავტორების

აზრით, აღნიშნულ კითხვაზე პასუხს აქვს ევოლუციური ხასიათი. კერძოდ, საგადასახადო ტვირთის ზრდისას ბიზნესი ადაპტირებას აკეთებს მასზე და ავლენს დიდ მოთმინებას. ფისკალური ტოლერანტობის ზრდა იწვევს ლაფერის საწარმოო მრუდის დეფორმაციას და ლაფერის წერტილების მუდმივ ცვლილებას. აღნიშნულთან ერთად ეკონომიკაში მთავრობის მონაწილეობის მასშტაბის ზრდას თავდაპირველ ეტაპზე აქვს დიდი ძალა საზოგადოებრივი საქონლის შექმნის კუთხით. მთავრობის ხარჯებიდან მიღებული სარგებლიანობის შემცირებისას კი ადგილი ექნება არმიის მრუდის დეფორმაციას და მის მარცხნივ გადაადგილებას.

რაც შეეხება პრაქტიკულ დასკვნებს, ავტორები მიუთითებენ შემდეგზე: როგორც ჩანს, ეკონომიკური ზრდის შემზღუდველი ფაქტორი არის შკალის წერტილი. საბიუჯეტო პოლიტიკის შემუშავებისას, პირველ რიგში, ორიენტაცია სწორედ აღნიშნულზე უნდა გაკეთდეს. ეს ნიშნავს, იმას, რომ მთავრობის ხარჯების ფაქტიური წილი (g) უნდა იყოს $g^* \leq g \leq g^{**}$ ინტერვალში. აღნიშნული პრინციპი უნდა იყოს გამყარებული საგადასახადო ტვირთის უფრო მსუბუქი შეზღუდვით $q^* \leq q \leq q^{**}$, სადაც g^*, g^{**} არის არმიის, ხოლო q^*, q^{**} ლაფერის წერტილებია, რომლის დროსაც მთლიან სამამულო პროდუქტი (GDP) ან საგადასახადო შემოსავლები აღწევს მაქსიმალურ მნიშვნელობას.

თანამედროვე ეკონომიკურ ლიტერატურაში მთავრობის ზომის შეფასებისა და მთლიან სამამულო პროდუქტთან მისი კავშირის შესახებ კამათი ჩანაცვლდა მთავრობის ოპტიმალური ზომის განსაზღვრის მცდელობით.

ამ მიმართულებით არსებული კვლევები განსხვავებულია ერთმანეთისაგან, როგორც შეფასების მეთოდოლოგიით ისე მიღებული შედეგებით (ცხრილი 3.3.1.). კერძოდ, ჩვენს მიერ გაანალიზებულ კვლევებსა და მასალებში, რომლებშიც მთავრობის ზომასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის ძირითადად არაწრფივი დამოკიდებულებაა განხილული, მთავრობის ოპტიმალური ზომა ვარირებს GDP-ს 17-44%-ის ფარგლებში.

ცხრილი 3.3.1. არაწრფივი მოდელები

ავტორი	პერიოდი	პანელი	ოპტიმალური ზომა
Grossman, 1988	1929-1982	აშშ	19%
Scully, 1994	1929-1989	აშშ	21.5-22.9%
Karras, 1996	1960-1985	118 ქვეყანა	23%
Vedder, Gallaway, 1998	1947-1997	აშშ	17%
Chao, Gruber, 1998	1929-1996	კანადა	27%
Mavrov, 2007	1990-2004	ბულგარეთი	21.42 %
Pevcin, 2004	1950-1996	ევროკავშირის	36-42%

		12 ქვეყანა	
Davis, 2009	-	დაბალ შემოსავლიანი ქვეყნები	40%
Chobanov, Mladenova, 2009	1970-2009	ევროკავშირის 28 ქვეყანა	25%
Forte, Magazzino, 2010	1970-2009	ევროკავშირის 27 ქვეყანა	35.39 – 43.50%

სხვა კვლევებით მთავრობის ოპტიმალური ზომის მაჩვენებელი საშუალოდ შეადგენს მთლიანი სამამულო პროდუქტის 35%-ს ღარიბი ქვეყნებისათვის, 46%-ს განვითარებულ ქვეყნებისთვის, 75%-ს მაღალ განვითარებულ ქვეყნებისათვის. იმ ქვეყნებში, სადაც მთავრობის ზომასა და ეკონომიკური ზრდის ტემპს შორის კავშირი სტატისტიკურად მნიშვნელოვანია, მთავრობის ოპტიმალური ზომა, 1991-2000 წლებში, შეადგენდა GDP-ის დაახლოებით 15%-ს დაბალგანვითარებული ქვეყნებისათვის, 17%-ს საშუალოდ განვითარებული ქვეყნებისათვის და 24%-ს – მაღალ განვითარებული ქვეყნებისათვის (Illarionov, Pivovarova, 2002).

განსხვავებული დაკვირვების პერიოდებიდან გამომდინარე, ეს ერთი შეხედვით კონტრასტული მიგნებები შესაძარებლად რთულია. მართლაც, როგორც ჩანს, მთავრობის ზომის ოპტიმალური განაკვეთი დაკვირვების პერიოდზეა დამოკიდებული (Mavrov, 2007, გვ.59). ამგვარად, იმისათვის, რომ ვიცოდეთ მთავრობის ოპტიმალური ზომა (არსებობის შემთხვევაში) უახლოვდება თუ არა ერთ კონკრეტულ განაკვეთს ან არსებობს თუ არა განსხვავებები ეროვნულ დონეზე, აუცილებელია უფრო ხანგრძლივ პერიოდზე ჩატარებული კვლევები, როგორც აშშ-ის ისე სხვა ქვეყნების მაგილითზე.

აღსანიშნავია, რომ დღისთვის არსებული ცალკეული კვლევის თანახმად, მთავრობის ოპტიმალური ზომის სიდიდე, ზოგადად, ქვეყნების მიხედვით განსხვავებულია. ამას მრავალ ფაქტორი და წინაპირობა განსაზღვრავს. ასეთებია ეკონომიკური განვითარების დონე, საბაზრო ინსტიტუტების ეფექტიანობა, საზოგადოებრივი სექტორის ეფექტიანობა, სახელმწიფო ადმინისტრირება და მოსახლეობის უპირატესობები. გარდა ამისა, მთავრობის ზომის ოპტიმალური მაჩვენებლის გაანგარიშება სხვადასხვა მიდგომის საფუძველზე ხდება და მიღებული შედეგი მნიშვნელოვანი ზომით დამოკიდებულია შესაბამისი მოდელის თეორიულ-ეკონომეტრიკულ თვისებებზე.

თავი IV. ფისკალური სტიმულების თავისებურებები საქართველოში

4.1. მულტიპლიკატორის შეფასება

ეკონომიკაში მთავრობის მონაწილეობის ეფექტიანობის ანალიზისათვის არაერთი ეკონომიკური თუ არაეკონომიკური ინდიკატორი გამოიყენება, რომლებიც მის საქმიანობას განსხვავებული მეთოდოლოგიით აფასებს. მთავრობის ეკონომიკური როლის გარშემო არსებული თეორიების მრავალფეროვნების მიუხედავად, მეცნიერთა მნიშვნელოვანი ნაწილი თანხმდება, იმაზე, რომ მთავრობის პირველად მიზანს ქვეყნის შიგნით ეკონომიკური ზრდის ტემპის სტიმულირება ან/და შესაბამისი გარემოს შექმნა წარმოადგენს.

მაკროეკონომიკურ დონეზე მთავრობის ეკონომიკური როლის შეფასებისათვის მნიშვნელოვანია ფისკალური პოლიტიკის ანალიზი, რომელიც ემსახურება ეკონომიკური ზრდის ტემპების ამაღლებას ქვეყნის შიგნით ეკონომიკური ციკლების შერბილებისა და მაკროეკონომიკური სტაბილურობის გზით. ეკონომიკურ თეორიაში ცნობილი სხვადასხვა მიდგომა აღიარებს ფისკალური პოლიტიკის, კერძოდ ფისკალური სტიმულების გავლენას ეკონომიკურ ზრდაზე. თუმცა, დღემდე ჯერ კიდევ ნაწილობრივ ან სრულად გადასაჭრელი პრობლემების ჩამონათვალში ხვდება ფისკალურ სტიმულებთან დაკავშირებული მულტიპლიკატორის, მთავრობის ხარჯების ეფექტიანობისა და მიზანმიმართულობის, ეკონომიკური ციკლების პერიოდში მთავრობის ხარჯების დროთაშორისი გადანაწილების, “გამოდევნის ეფექტის”, შინამეურნეობების მოხმარებაზე, მოლოდინებზე და დანაზოგებზე მთავრობის ხარჯების შესაძლო უარყოფითი გავლენისა და ა.შ. საკითხები.

როგორც ცნობილია, მთავრობის ხარჯების ეკონომიკურ ზრდაზე გავლენის პირველი მაკროეკონომიკური შეფასება განხორციელდა კეინზის მიერ, რომელმაც შემოგვთავაზა ხარჯების მულტიპლიკატორის იდეა. შესაბამისად, მულტიპლიკატორის მნიშვნელობის შეფასებამდე მიზანშეწონილია მცირედით შევხვით აღნიშნულის თეორიული საფუძვლებს, კერძოდ, კეინზიანურ ჯვარს, რომელიც ამ მიდგომის ყველაზე მარტივ ინტერპრეტაციას წარმოადგენს.

კეინზის ამ თეორიულ კონსტრუქციაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს დაგეგმილი ხარჯების ცნება. ამ უკანასკნელში იგულისხმება თანხა, რომლის დახარჯვასაც მოცემულ პერიოდში გეგმავენ საოჯახო მეურნეობები, ფირმები და მთავრობა საქონელსა და მომსახურების შესაძენად. ფაქტობრივი ხარჯები განსხვავდება დაგეგმილისაგან იმ შემთხვევაში, თუ ფირმები იძულებულები არიან განახორციელონ დაუგეგმავი ინვესტიციები.

თუ დავუშვებთ, რომ ეკონომიკა დახურული ტიპისაა (წმინდა ექსპორტი ნულის ტოლია), მაშინ დაგეგმილი ხარჯები (E), შეგვიძლია განვსაზღვროთ

როგორც მოხმარების (C), დაგეგმილი ინვესტიციებისა (I) და მთავრობის ხარჯების (G) ჯამი:

$$E = C + I + G \quad (4.1.1)$$

ამ ტოლობაში C გამოვსახოთ მოხმარების კეინზიანურ ფუნქციის სახით:

$$C = C(Y - T) \quad (4.1.2)$$

მოხმარების ფუნქცია მიუთითებს იმაზე, რომ მოხმარება დამოკიდებულია განკარგვად შემოსავლებზე (Y - T). გარდა ამისა, ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ დაგეგმილი ინვესტიციების დონე ფიქსირებულია ($I = \bar{I}$), ფიქსირებულია ასევე ხოლო საბიუჯეტო-საგადასახადო პოლიტიკის ცვლადები: $G = \bar{G}$; $T = \bar{T}$. აღნიშნულ დაშვებათა გათვალისწინებით ვღებულობთ:

$$E = C(Y - \bar{T}) + \bar{I} + \bar{G} \quad (4.1.3)$$

სადაც, დაგეგმილი ხარჯები წარმოადგენს შემოსავლების (Y), დაგეგმილი ინვესტიციების (I) ეგზოგენური დონისა და საბიუჯეტო-საგადასახადო პოლიტიკის ეგზოგენური ცვლადების (G და T) ფუნქციას.

ეკონომიკა იმყოფება წონასწორულ მდგომარეობაში, როდესაც ფაქტობრივი ხარჯები დაგეგმილი ხარჯების ტოლია:

$$Y = E. \quad (4.1.4)$$

კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, ზემოაღნიშნული მოდელი გავათავისუფლოთ “მთავრობის ხარჯების უცვლელობის” დაშვებისაგან²⁴. შესაბამისად, თუ მთავრობის ხარჯები იზრდება ΔG სიდიდით, მაშინ ეკონომიკაში წონასწორობა დამყარდება (Y) გამოშვების უფრო მაღალი დონის

პირობებში. მთავრობის ხარჯების ზრდა შემოსავლების ზრდას, თავდაპირველ იმპულსთან შედარებით გაცილებით მეტი ოდენობით იწვევს ე.ი. ΔY მეტია ΔG -ზე. $\Delta Y/\Delta G$ შეფარდებას ეწოდება მთავრობის ხარჯების მულტიპლიკატორი – ის გვიჩვენებს თუ რამდენად გაიზარდა ერთობლივი შემოსავალი მთავრობის ხარჯების ერთი ერთეულით ზრდისას.

კეინზიანური ჯვარის მოდელიდან გამომდინარე, მთავრობის ხარჯების მულტიპლიკატორი ერთზე მეტია. აღნიშნულის მიზეზი მდგომარეობს იმაში, რომ მოხმარების ფუნქციის შესაბამისად, უფრო მაღალი შემოსავალი

²⁴მთავრობის ხარჯები წარმოადგენს ერთობლივი ხარჯების ერთ-ერთ კომპონენტს, რომლის ზრდა ნიშნავს, შემოსავლების მოცემული დონის პირობებში დაგეგმილი ხარჯები გაზრდას.

განაპირობებს მოხმარების უფრო მაღალ დონეს²⁵. რადგანაც მთავრობის ხარჯების ზრდა იწვევს შემოსავლების ზრდას, ის აგრეთვე ამაღლებს მოხმარების დონეს, რაც, თავის მხრივ ზრდის შემოსავალს, რომელიც განაპირობებს მოხმარების ზრდას და ა. შ.

რამდენად მაღალია მულტიპლიკატორი?. იმისათვის, რომ პასუხი გავცეთ ამ კითხვას, გავანალიზოთ შემოსავლების ცვლილების ჯაჭვი. კერძოდ, პირველ იმპულსს ადგილი აქვს მაშინ როდესაც ხარჯები იზრდება ΔG სიდიდით, რომელიც შემოსავლებსაც ზრდის $\Delta Y = \Delta G$ სიდიდით. აღნიშნული ზრდა თავის მხრივ აფართოებს მოხმარებას $b \times \Delta G$ სიდიდით, სადაც b მოხმარებისადმი ზღვრული მიდრეკილებაა. შემოსავლის ზრდა კვლავ ზრდის ხარჯებსა და შემოსავლებს ეკონომიკაში, რის შედეგაც მეორე იმპულსი მომდევნო ეტაპზე მოხმარებას ადიდებს $b \times (b \times \Delta G)$ სიდიდით. აღნიშნული ურთიერთდამოკიდებულება შემოსავალსა და მოხმარებას შორის გრძელდება უსასრულოდ. საბოლოოდ, ერთობლივი ეფექტი ტოლია:

$$\Delta Y = (1 + b + b^2 + b^3 + \dots)\Delta G. \quad (4.1.5)$$

ამგვარად, მთავრობის ხარჯების მულტიპლიკატორი შეგვიძლია ჩავწეროთ შემდეგი სახით:

$$\frac{\Delta Y}{\Delta G} = \frac{1}{1-b}. \quad (4.1.6)$$

მულტიპლიკატორის სიდიდე მარტივი კეინზიანური მოდელის პირობებში ერთზე მეტი სიდიდეა. მთავრობის ხარჯების მულტიპლიკატორის გარშემო არსებული კვლევები გვიჩვენებს, რომ სხვადასხვა პირობებისა და კონტექსტის შემთხვევაში ფისკალური მულტიპლიკატორის მნიშვნელობა შეიძლება იყოს, როგორც ერთზე მეტი, ასევე ერთზე ნაკლები სიდიდე (Charles, Dallery, Marie, 2018; Barrell, 2005; Blanchard, Perotti, 2002; Cogan, et al., 2009; Coronado, Lupton, Sheiner, 2005; Perotti, 2005, 2007).

მაკროეკონომიკურ აგრეგატების ცვლილებაზე ფისკალური შოკების გავლენის ზომა და მულტიპლიკატორის ნიშანი დამოკიდებულია ქვეყანის მაკროეკონომიკურ გარემოსა და შეფასების მეთოდზე. ხარჯების მულტიპლიკატორის სიდიდეზე გავლენას არაერთი ფაქტორი ახდენს, რომელთა შორის აღსანიშნავია:

- *ფინანსური ბაზრის დამოკიდებულება შუამავალ ინსტიტუტებზე*. ფინანსური შუამავლების განვითარების დაბალი დონე გავლენას ახდენს

²⁵იხილეთ, ოსტაპენკო, ტაბაღუა, 2013; 2014.

ფინანსურ რესურსზე შინამეურნეობებისა და ბიზნესის ხელმისაწვდომობაზე, რაც აისახება მოხმარებისა და ინვესტიციების დონეზე. ასეთ პირობებში ფისკალური სტიმულები, შეიძლება ითქვას, მულტიპლიკატორის მაჩვენებელს ზრდის შინამეურნეობების მოხმარების ზრდის შედეგად;

- *ზოგადი მაკროეკონომიკური, ფინანსური წინაპირობები ეკონომიკაში და ექსტერნალიები.* გაურკვევლობის მაღალი დონე ეკონომიკური კრიზისების პერიოდში მოსახლეობას უბიძგებს გაზარდოს დანაზოგები და შეამციროს ზღვრული მიდრეკილება მოხმარებისადმი.

ამასთან, ფისკალური მულტიპლიკატორის შეფასებისას მნიშვნელოვანია გავითვალისწინოთ მისი რამდენიმე სახეობა:

- *ზემოქმედების მულტიპლიკატორი.* განსაზღვრავს გამოშვების ცვლილებას იმავე, მაგალითად, t_0 პერიოდში, როდესაც მოხდა ფისკალურ ბალანსში ეგზოგენური ცვლილებები დისკრეტული შემთხვევისთვის ზემოქმედების მულტიპლიკატორი შემდეგი ფორმულით გამოითვლება: $\frac{\Delta Y(t_0)}{\Delta G(t_0)}$, სადაც, $\Delta Y(t_0)$ არის გამოშვების ნაზრდი t_0 პერიოდში, ხოლო $\Delta G(t_0)$ აღნიშნავს მთავრობის მიერ t_0 პერიოდში განხორციელებული ხარჯების ნაზრდს;
- *ფისკალური ბალანსის დროებითი ცვლილების მულტიპლიკატორი.* გამოსახავს გამოშვების ცვლილებას რაიმე $t_0 + N$ პერიოდში ($N > 0$), რომელიც წარმოიქმნება იმის გამო, რომ t_0 პერიოდში მთავრობის მიერ ერთჯერადად ეგზოგენურად განხორციელდა ცვლილება ფისკალურ ბალანსში. ეს მულტიპლიკატორი შემდეგი სახით ჩაიწერება: $\frac{\Delta Y(t_0 + N)}{\Delta G(t_0)}$;
- *კუმულაციური მულტიპლიკატორი.* განისაზღვრება, როგორც გამოშვების კუმულაციური ცვლილება დროის N პერიოდის მანძილზე, გამოწვეული ფისკალურ ბალანსში ეგზოგენური ცვლილებებით. კუმულაციური მულტიპლიკატორის ფორმულას შემდეგი სახე აქვს: $\frac{\sum_{i=0}^N \Delta Y(t_0 + i)}{\Delta G(t_0)}$;
- *მულტიპლიკატორის პიკური (მაქსიმალური) მნიშვნელობა.* ფისკალური ბალანსის დროებითი ცვლილების მულტიპლიკატორებს შორის მაქსიმალური სიდიდე განისაზღვრება შემდეგი სახით: $\max \left(\frac{\Delta Y(t_0 + i)}{\Delta G(t_0)}, i = 0, 1, \dots, N \right)$.

გადამცემი არხების სიმრავლის მიუხედავად, ფისკალური პოლიტიკის ეფექტიანობა თავის რაოდენობრივ გამოხატულებას საბოლოოდ პოულობს მთავრობის ხარჯების მულტიპლიკატორში. მულტიპლიკატორის მცირე მნიშვნელობა ფისკალური პოლიტიკის დაბალ ეფექტიანობაზე მიუთითებს,

ხოლო მულტიპლიკატორის მაღალი მნიშვნელობა გულისხმობს, რომ ეკონომიკური ზრდის სტიმულირება მთავრობის შედარებით ნაკლები ძალისხმევით არის შესაძლებელი. ფისკალური მულტიპლიკატორის პოტენციური სიდიდის განმსაზღვრელ ფაქტორებს მიეკუთვნება:

- *ღია სავაჭრო რეჟიმი.* ქვეყნები, სადაც ადგილი აქვს იმპორტისადმი მიდრეკილების დაბალ დონეს, მულტიპლიკატორის მნიშვნელობა მაღალია;
- *სამუშაო ძალის სიხისტე.* განვითარებული პროფკავშირები ან/და შიდა საკანონმდებლო რეგულაციები იწვევს მულტიპლიკატორის მნიშვნელობის ზრდას;
- *ავტომატური სტაბილიზატორის დონე.* ძლიერი ავტომატური სტაბილიზატორი ამცირებს მულტიპლიკატორის მნიშვნელობას;
- *სავალუტო რეჟიმი.* ქვეყანაში სადაც ადგილი აქვს მცურავი გაცვლითი რეჟიმის არსებობას, მულტიპლიკატორის მნიშვნელობა შედარებით დაბალია;
- *ვალის სიდიდე.* მაღალი ვალის მქონე ქვეყნებში მულტიპლიკატორის მნიშვნელობა მცირეა;
- *მონეტარული წინაპირობები.* მონეტარული ინსტიტუტების კოორდინირების ხარისხი ფისკალურ პოლიტიკასთან;
- *ქვეყნის ფისკალური მდგრადობა;*
- *მომხმარებელთა ქცევა.* ფისკალური პოლიტიკის ეფზოგენური შოკები, მომავალში გადასახადების შესაძლო ზრდის შიშით, იწვევს გადაწყვეტილების ცვლილებას დანაზოგებთან მიმართებაში;
- *ფისკალური სტიმულების შემადგენლობაში მთავრობის ხარჯების წილი.*

გარდა ზემოაღნიშნულისა მნიშვნელოვან ფაქტორად გვევლინება ხარჯების თავისებურებები და სტრუქტურა. ეკონომიკურ ლიტერატურაში, ხშირ შემთხვევაში, ფისკალური სტიმულების ანალიზი ტარდება საბიუჯეტო ხარჯების ან შემოსავლების აგრეგირებული მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების გამოყენებით. ამავე დროს ნათელია, რომ თითოეული მათგანი (საბიუჯეტო შემოსავლები და ხარჯები) მოიცავს ქვეყნის ეკონომიკაზე გავლენის მქონე სხვადასხვა არხს, რომლებიც განსხვავებულ მაკროეკონომიკურ ცვლადებზე ახდენენ პირველი რიგის გავლენას. ამ გარემოების გათვალისწინებით, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, საქართველოსთვის შევაფასოთ საბიუჯეტო ხარჯების კომპონენტის მულტიპლიკატორების მნიშვნელობები. საბიუჯეტო ხარჯების კომპონენტებია²⁶:

---

²⁶დეტალური ინფორმაციისათვის იხილეთ „საქართველოს საბიუჯეტო კლასიფიკაციის დამტკიცების თაობაზე“, საქართველოს ფინანსთა მინისტრის ბრძანება (№99 05/04/2019)

- შრომის ანაზღაურება;
- საქონელი და მომსახურება;
- ძირითადი კაპიტალის მოხმარება;
- პროცენტი;
- სუბსიდიები;
- გრანტები;
- სოციალური უზრუნველყოფა;
- სხვა ხარჯები.

მთლიან სამამულო პროდუქციაზე გავლენის შეფასებისათვის ბიუჯეტის ხარჯების ზემოაღნიშნული კომპონენტები წინასწარ გავაერთიანოთ თვისებრივი სიახლოვის პრინციპის გათვალისწინებით. შემოვიღოთ შემდეგი აღნიშვნები:

- G_{exp} – მთავრობის მოხმარება (დაქირავებულთა შრომის ანაზღაურებისა და საქონელსა და მომსახურებაზე ხარჯების ჯამი);
- TR – ტრანსფერები (სუბსიდიებისა და სოციალური უზრუნველყოფის ხარჯების ჯამი);
- RDG -პროცენტი;
- GG -გრანტები;
- GO - სხვა ხარჯები.

კვლევის შედეგ ეტაპზე, ხარჯების მულტიპლიკატორის შეფასებისათვის განვიხილოთ ვექტორული ავტორეგრესიის (VAR) მოდელი²⁷, რომელიც სტანდარტული რეგრესიული მოდელისგან განსხვავებით ითვალისწინებს შესაბამის ცვლადებს შორის არსებულ სტრუქტურულ დამოკიდებულებას და ურთიერთგავლენას. უფრო დეტალურად, ვექტორული ავტორეგრესია არის n -განტოლებიანი და n -ცვლადიანი მოდელი, რომელშიც თითოეული ცვლადი შესაძლოა აიხსნას მისი და დანარჩენი $n-1$ ცვლადის წარსული მნიშვნელობებით. ზოგადად, VAR მოდელს შემდეგი სახე აქვს:

$$Y_t = C + \Pi_1 Y_{t-1} + \Pi_2 Y_{t-2} + \dots + \Pi_p Y_{t-p} + u_t, T = 1, \dots, T, (4.1.7)$$

სადაც, Π_1 არის კოეფიციენტის ($N \times N$) მატრიცა და u_t არის ნულოვანი საშუალოსა და დროში უცვლელი კოვარიაციის მატრიცის მქონე შემთხვევით წევრთა ($N \times 1$) მატრიცა.

²⁷საერთაშორისო პრაქტიკამ აჩვენა, რომ ვექტორული ავტორეგრესია განსაკუთრებით ეფექტურია ეკონომიკური და ფინანსური დროითი მწკრივების ანალიზისას. ამ მოდელის ძირითადი მახასიათებელია იმის დაშვება, რომ კონკრეტულ დამოკიდებულ ცვლადზე ზეგავლენას შესაძლოა ახდენდეს არამხოლოდ დამოუკიდებელი ცვლადების მიმდინარე ან გასული პერიოდების მაჩვენებლები, არამედ საკუთარი გასული პერიოდის მაჩვენებლებიც.

ძვრის ოპერატორის გამოყენებით მოყვანილი VAR მოდელი შემდეგი სახით შეიძლება ჩავწეროთ²⁸:

$$X_t = A(L)X_{t-1} + U_t \quad (4.1.8)$$

სადაც,

$X_t \equiv (GDP_t; Gexp_t; TR_t; RDG_t; GG_t; GO_t)$ – არის ენდოგენური მაჩვენებლების ვექტორი;

$A(L)$ – მატრიცული ლაგური პოლინომი;

$U_t \equiv (U_t^{GDP}; U_t^{Gexp}; U_t^{TR}; U_t^{RDG}; U_t^{GG}; U_t^{GO})$ – შეცდომების (ინოვაციების) ვექტორი, რომლის ელემენტები კერძო შემთხვევაში შეიძლება წარმოადგენდნენ “თეთრ ხმაურს”.

მოყვანილ შესაფასებელ მოდელში (ცხრილი 4.1.1) ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებლად ვიხილავთ რეალურ მთლიან სამამულო პროდუქტს (Y), ხოლო მთავრობის ხარჯების კომპონენტებად ზემოთ მოცემულ გაერთიანებულ ცვლადებს: (მთავრობის მოხმარება (Gexp); ტრანსფერები (TR); პროცენტი (RDG); გრანტები (GG); სხვა ხარჯები (GO)), რომლებიც გაანგარიშებულია კვარტალური მონაცემებით (2005-ის II კვარტალიდან 2017-ის IV კვარტალის ჩათვლით), 2010 წლის ფასებში, მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) დეფლატორზე დაყრდნობით.

ცხრილი 4.1.1. (4.1.8) მოდელის შეფასებული ვარიანტი

Vector Autoregression Estimates
 Sample (adjusted): 2005Q2 2017Q4
 Included observations: 51 after adjustments
 Standard errors in ( ) & t-statistics in [ ]

	Y	GEXP	GG	GO	RDG	TR
Y(-1)	1.019861 (0.04562) [22.3565]	0.047070 (0.04997) [0.94199]	0.002130 (0.00260) [0.81866]	0.051859 (0.02246) [2.30885]	-2.90E-05 (0.00588) [-0.00494]	0.029600 (0.02544) [1.16334]
GEXP(-1)	-0.217783 (0.13259) [-1.64251]	0.318832 (0.14524) [2.19524]	0.010301 (0.00756) [1.36244]	0.227486 (0.06528) [3.48458]	0.006277 (0.01708) [0.36752]	0.133965 (0.07395) [1.81145]
GG(-1)	1.071658 (2.34955) [0.45611]	4.853018 (2.57364) [1.88566]	0.425231 (0.13398) [3.17389]	-1.142053 (1.15684) [-0.98722]	-0.033949 (0.30264) [-0.11218]	0.157779 (1.31049) [0.12040]
GO(-1)	-0.513651 (0.26219)	0.372688 (0.28719)	-0.019894 (0.01495)	0.169031 (0.12909)	-0.037716 (0.03377)	-0.227234 (0.14624)

²⁸მოდელი ეყრდნობა ბლანშარი, პეროტის (2002), პეროტის (2004) კვლევებს.

	[-1.95912]	[1.29770]	[-1.33067]	[1.30939]	[-1.11682]	[-1.55388]
RDG(-1)	0.429496	1.683085	-0.057020	-0.164876	0.860063	-0.571422
	(0.97955)	(1.07298)	(0.05586)	(0.48230)	(0.12617)	(0.54636)
	[0.43846]	[1.56861]	[-1.02082]	[-0.34185]	[6.81655]	[-1.04588]
TR-1)	0.069023	-0.237198	0.003730	-0.031747	0.028079	0.940504
	(0.19953)	(0.21856)	(0.01138)	(0.09824)	(0.02570)	(0.11129)
	[0.34593]	[-1.08527]	[0.32781]	[-0.32315]	[1.09254]	[8.45092]
C	122.4815	74.23617	-7.929028	-155.0378	-2.607526	-98.71519
	(137.398)	(150.502)	(7.83482)	(67.6501)	(17.6978)	(76.6351)
	[0.89144]	[0.49326]	[-1.01202]	[-2.29176]	[-0.14734]	[-1.28812]
<hr/>						
R-squared	0.989843	0.439219	0.433031	0.708226	0.746843	0.947311
Adj. R-squared	0.988458	0.362748	0.355717	0.668439	0.712322	0.940126
Sum sq. resids	318685.9	382376.8	1036.245	77257.61	5287.403	99142.58
S.E. equation	85.10500	93.22221	4.852941	41.90292	10.96213	47.46831
F-statistic	714.6691	5.743656	5.600941	17.80032	21.63424	131.8484
Log likelihood	-295.2393	-299.8854	-149.1600	-259.1043	-190.7179	-265.4643
Akaike AIC	11.85252	12.03472	6.123920	10.43546	7.753644	10.68488
Schwarz SC	12.11768	12.29988	6.389073	10.70061	8.018796	10.95003
Mean dependent	4876.391	506.1891	5.280463	216.1923	37.70392	515.0796
S.D. dependent	792.1639	116.7788	6.045979	72.77173	20.43815	193.9928
<hr/>						
Determinant resid covariance						
(dof adj.)		1.79E+17				
Determinant resid covariance		7.36E+16				
Log likelihood		-1424.564				
Akaike information criterion		57.51230				
Schwarz criterion		59.10322				
<hr/>						

მოდელში გამოყენებული მონაცემები სეზონურად შესწორებულია, ხოლო ერთეულოვანი ფესვის ADF და PP ტესტების შესაბამისად ეს მონაცემები სტაციონალურია პირველი რიგის სხვაობის მიმართ 5%-იანი კრიტიკული წერტილების მნიშვნელოვნების დონისათვის. მოდელში გამოყენებული ლაგის ხანგრძლივობის გამოვლენისათვის შეფასება მოხდა 0-4 ინტერვალში. SC და HQ კრიტერიუმების მიხედვით კი გამოვლინდა პირველი ლაგის უპირატესობა (ცხრილი 4.1.2.).

ცხრილი 4.1.2. ინფორმაციული კრიტერიუმების მნიშვნელობები ვექტორული ავტორეგრესიის სხვადასხვა ლაგის მოდელისათვის

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: Y GEXP GG GO RDG TR

Exogenous variables: C

Sample: 2002Q1 2017Q4

Included observations: 48

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1545.477	NA	4.79e+20	64.64489	64.87879	64.73328
1	-1344.250	343.7627	4.96e+17*	57.76043	59.39774*	58.37917*
2	-1315.405	42.06643	7.17e+17	58.05854	61.09924	59.20762
3	-1289.831	30.90168	1.34e+18	58.49296	62.93706	60.17239
4	-1235.350	52.21059*	9.31e+17	59.72294*	63.57044	59.93272

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

შეფასებული მოდელის სტატისტიკები მიუთითებს, იმაზე, რომ მიღებული შედეგები და შეფასებები, საკმარისი სტატისტიკური სანდოობით ხასიათდება. ეს საშუალებას გვაძლევს გადავიდეთ შემდეგ ეტაპზე და გავაანალიზოთ მოდელში ჩართული ფაქტორების გავლენა მთლიან სამამულო პრროდუქტზე.

იმპულსზე რეაქცია. გვიჩვენებს ენდოგენური ცვლადების რეაქციას შემთხვევითი სიდიდის ერთჯერად შოკზე და მოულოდნელი შოკური ზემოქმედების შემდეგ სისტემის რეაქციის კვლევის საშუალებას გვაძლევს. პრობლემას ამ ტიპის მოდელში წარმოდგენს ის, რომ სისტემის განტოლებების შოკები კორელირებულია და ერთმანეთზე ახდენენ გავლენას. თუ შემთხვევითი წევრების ვარიაციები მსგავსი თვისებით ხასიათდება, მაშინ უნდა მოხდეს მათი გარდაქმნა ისე, რომ ისინი არ იყვნენ კორელირებული, რათა შესაძლებელი იყოს ცვლადებს შორის იმპულსის პირდაპირი ინტერპრეტაცია. აღნიშნულთან დაკავშირებით, სიმსმა (1980) შემოგვთავაზა შოკების თანწყობის სქემით ამ პრობლემის გადაწყვეტა. კერძოდ, იმის დაშვებით, რომ ერთი შოკის გავლენა წარმოადგენს ნულოვანს, იმპულსზე რეაქციის ფუნქცია აჩვენებს შოკის ერთი სტანდარტული ერთეულით ცვლილების დროს როგორი იქნება სისტემის ენდოგენური ცვლადების რეაქცია. თუ დავუშვებთ შოკების თანმიმდევრობის ცვლილებას, მაშინ ფუნქცია შეიცვლის სახეს. თუ ფუნქცია მნიშვნელოვნად

იცვლება, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ადგილი აქვს ინოვაციების მნიშვნელოვან ჯვარედინ კორელაციას.

VAR მოდელიდან მიღებულ იმპულსზე რეაგირების ფუნქციების შეფასებისათვის მოვალდინოთ დროითი ლაგების გაფართოება და გავაანალიზოთ ის 10 ლაგის პირობებში. მოდელში გამოყენებული ტრანსმისიის მექანიზმი აგებულია კინზიანურ თეორიაზე დაყრდნობით, რომლის მიხედვით მთავრობის ხარჯების ზრდა მოკლევადიან პერიოდში ზრდის ერთობლივ მოთხოვნას. ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს დასაქმების დონესა და მაკროეკონომიკურ წონასწორობაზე. ტრანსმისიის მექანიზმის დეტალური შეფასება განხორციელდა დამოუკიდებელი ცვლადების განსხვავებული კომბინაციის პირობებში, კერძოდ:

$$\uparrow Gexp \rightarrow +\uparrow TR \rightarrow +\uparrow RDG \rightarrow +GG \uparrow \rightarrow +GO \uparrow \rightarrow GDP \quad (4.1.9)$$

$$\uparrow Gexp \rightarrow +\uparrow TR \rightarrow +\uparrow RDG \rightarrow +\uparrow GDP \quad (4.1.10)$$

$$\uparrow (Gexp + TR + RDG) \rightarrow GDP \quad (4.1.11)$$

$$\uparrow Gexp \rightarrow \uparrow TR \rightarrow \uparrow GO \rightarrow GDP \quad (4.1.12)$$

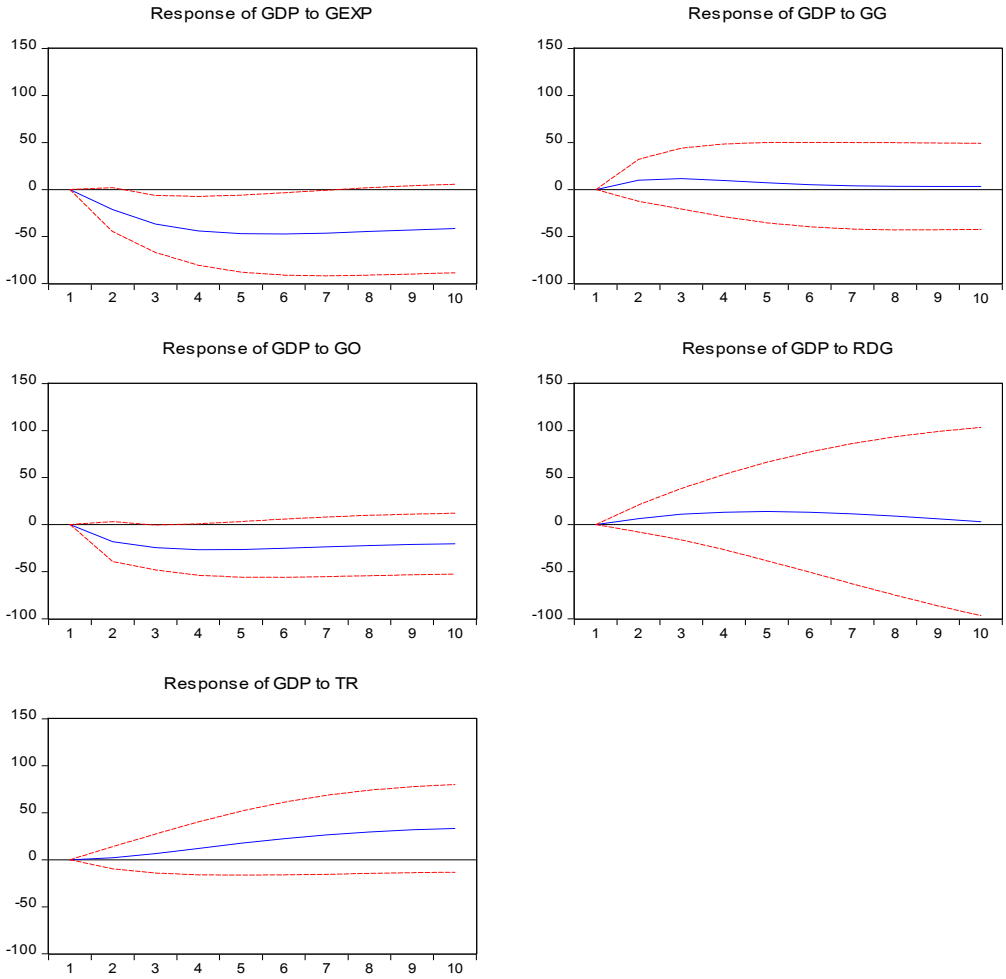
$$\uparrow Gtotal \rightarrow GDP \quad (4.1.13)$$

სადაც,

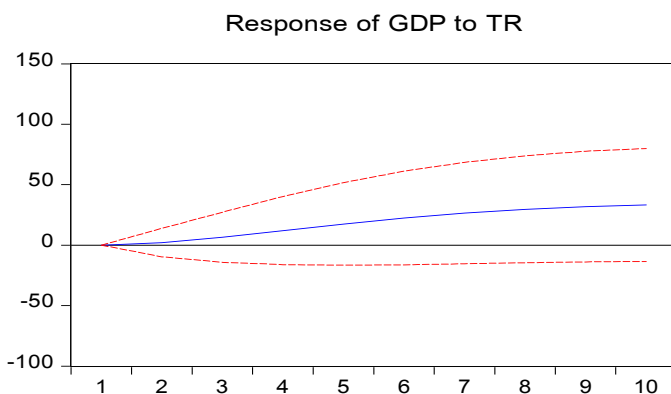
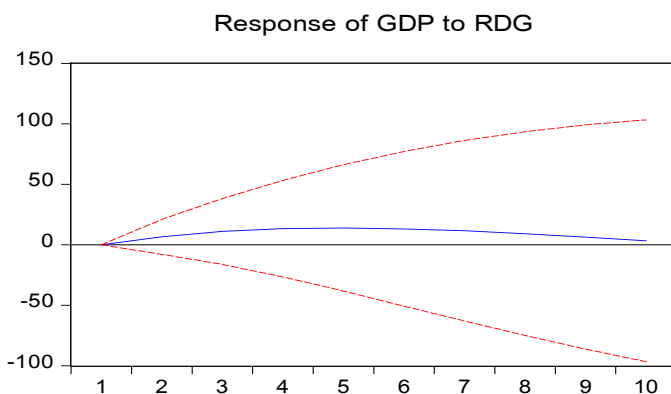
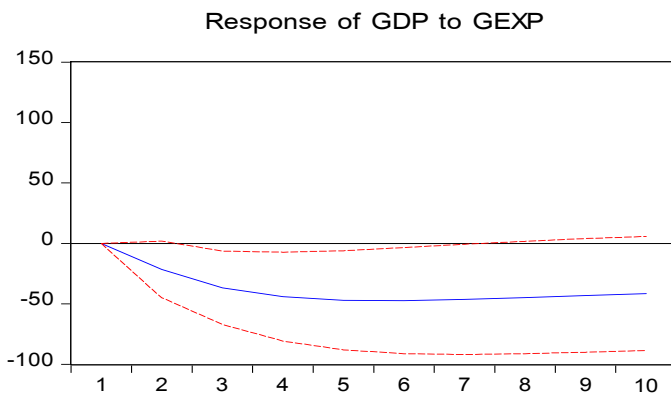
- (4.1.9) მოდელი გვიჩვენებს მთავრობის ხარჯების ყველა კომპონენტის ნაზრდის გავლენას მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) (დიაგრამა 4.1.1.);
- (4.1.10) მოდელი აფასებს მთავრობის მოხმარების, ტრანსფერებისა და პროცენტის გავლენას მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) (დიაგრამა 4.1.2.);
- (4.1.11) მოდელი გვიჩვენებს მთავრობის მოხმარების, ტრანსფერებისა და პროცენტის ერთობლივ გავლენას მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) (დიაგრამა 4.1.3.);
- (4.1.12) მოდელი გვიჩვენებს მთავრობის ხარჯების სამი კომპონენტის (მთავრობის მოხმარება, ტრანსფერებისა და სხვა ხარჯების) გავლენას მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) (დიაგრამა 4.1.4.);
- (4.1.13) მოდელის ფარგლებში გაანალიზებულია მთავრობის ნაერთი ხარჯების გავლენა მთლიანი სამამულო პროდუქტზე (GDP) (დიაგრამა 4.1.5.).

დიაგრამა 4.1.1. ხარჯების კომპონენტების იმპულსზე რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP რეაქციის ფუნქციები

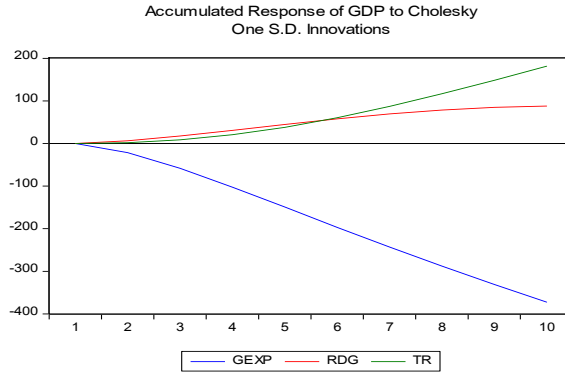
Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

დიაგრამა 4.1.2. მოხმარების, ტრანსფერებისა და პროცენტის შოკის გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP)
 Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

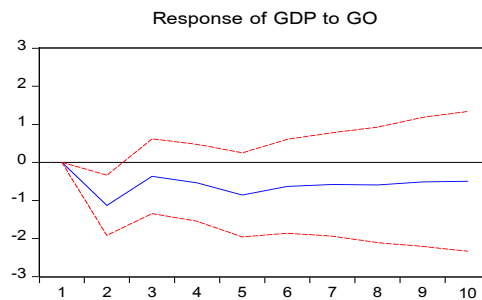
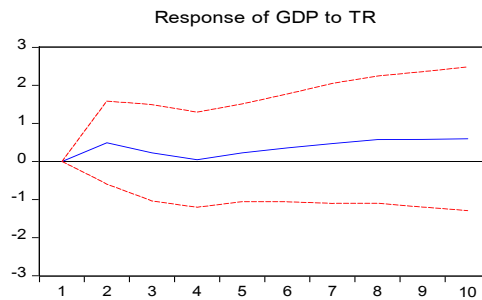
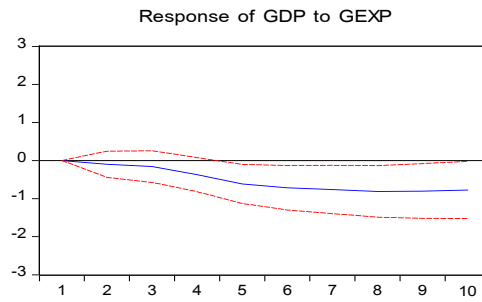

დიაგრამა 4.1.3. მოხმარების, ტრანსფერებისა და პროცენტის შოკის ერთობლივი გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP)

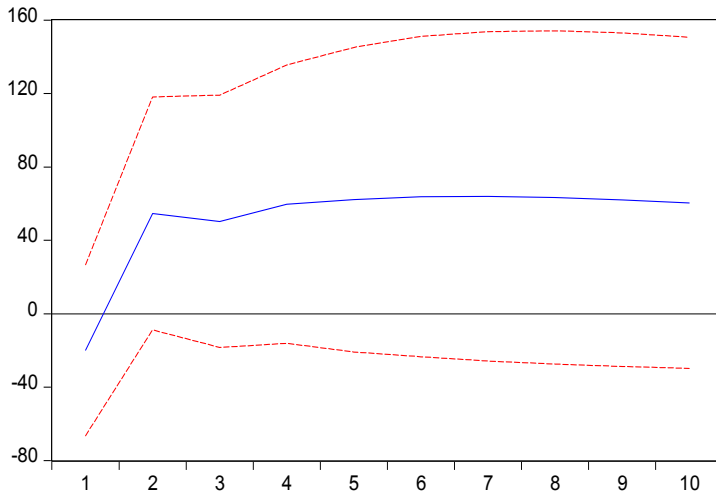

დიაგრამა 4.1.4. მოხმარების, ტრანსფერებისა და სხვა ხარჯების შოკის გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP)

Response to Nonfactorized One Unit Innovations ± 2 S.E.

დიაგრამა 4.1.5. ნაერთი ხარჯების შოკის გავლენა მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP)
 Response of GDP to Cholesky
 One S.D. ALLEXP Innovation

ჩვენს მიერ შეფასებული იმპულსზე რეაქციის ფუნქციები გვიჩვენებს, რომ:

- ყველა მოდელში, მთავრობის მოხმარების (ხარჯების სხვა განსხვავებულ კომპონენტებთან როგორ კომბინაციაშიც არ უნდა იყოს ის) შოკის გავლენა GDP-ზე უარყოფითია ყველა ლაგის პირობებში; გრანტების გავლენა მთლიანი სამამულო პროდუქტზე (GDP) საწყისი პერიოდიდან მეოთხე კვარტალის ჩათვლით დადებითია, ხოლო შემდგომში უარყოფითი ხდება;
- პროცენტის გავლენა მთლიანი სამამულო პროდუქტზე (GDP) დადებითია ყველა მოდელის ფარგლებში, ტრენდიც სტაბილურია;
- რაც შეეხება ტრანსფერებს მისი გავლენა მთლიანი სამამულო პროდუქტზე (GDP) არაერთმნიშვნელოვანია, კერძოდ, მოდელში სადაც ტრანსფერები განხილულია ხარჯების სხვა ყველა კომპონენტთან ერთად, მისი მნიშვნელობა დადებითია, თუმცა მეოთხე კვარტალში აღწევს ნულს, ხოლო მოდელში, სადაც ტრანსფერებია განხილული მთავრობის მოხმარებასა და პროცენტთან ერთად, მისი მნიშვნელობა დაბალია, უფრო მეტიც პირველიდან მეშვიდე კვარტალის ჩათვლით უარყოფითია, მეშვიდე კვარტალის შემდეგ უმნიშვნელოდ იზრდება;
- მთავრობის მოხმარების, ტრანსფერებისა და პროცენტის კუმულაციური გავლენა მთლიანი სამამულო პროდუქტზე (GDP) უარყოფითია;

- რაც შეეხება მთავრობის ხარჯების ნაერთი მაჩვენებლის შოკის გავლენას GDP-ზე, აღნიშნული მაჩვენებელი უარყოფითია პირველ კვარტალში, ხოლო პირველი კვარტლიდან ტრენდი მნიშვნელოვანი ზრდით ხასიათდება მეორე კვარტალის ჩათვლით, ხოლო მესამე კვარტალში შედარებით მცირეა, მეოთხე კვარტლიდან ტრენდი სტაბილური და ზრდადია.

იმისათვის რომ გავანალიზოთ გრძელვადიან პერიოდში მთავრობის ხარჯების მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) გავლენის თავისებურება, VAR მოდელი შევაფასოთ 4 ლაგის გათვალისწინებით. ამ გზით მიღებული შედეგი ცხადყოფს, რომ მთავრობის ხარჯების ცალკეული კომპონენტების გავლენა რეალურ მთლიან სამამულო პროდუქტზე (GDP) გრძელვადიან პერიოდშიც უმნიშვნელოა. გავლენის ეფექტი არ ვლინდება პირველი კვარტალის განმავლობაში, შემდგომ კვარტლებშიც მცირეა და ცალკეულ შემთხვევებში უარყოფით მნიშვნელობასაც ღებულობს. კერძოდ, მთლიანი სამამულო პროდუქტზე (GDP) მთავრობის ხარჯების გავლენა მაქსიმუმს აღწევს მესამე კვარტალში, ტრანსფერების და გრანტების – მეორე კვარტალში, პროცენტი – მეორე კვარტალში; სხვა ხარჯების გავლენის ეფექტი ყველა კვარტალში უარყოფითია. რაც შეეხება მულტიპლიკატორის კუმულაციური მნიშვნელობას, მისი სიდიდე ყველაზე მაღალია მთავრობის მოხმარების პირობებში, რომლის შემდეგ მოდის გრანტებისა და პროცენტის მაჩვენებელი; სხვა ხარჯებისა და ტრანსფერების მულტიპლიკატორის მნიშვნელობა უარყოფითია (ცხრილი 4.1.3.). მთლიანობაში მიღებული შეფასებები გვიჩვენებს, რომ საქართველოსთვის კეინზიანური მულტიპლიკატორის მნიშვნელობა ერთზე ნაკლებია.

ცხრილი 4.1.3. რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) იმპულსზე რეაქციის ფუნქციები ხარჯების კომპონენტის პირობებში

პერიოდი	მთავრობის ხარჯების კომპონენტები				
	GEXP	GG	GO	RDG	TR
I	0.000000 (0.000000)	0.000000 (0.000000)	0.000000 (0.000000)	0.000000 (0.000000)	0.000000 (0.000000)
II	1.117022 (16.1536)	18.21689 (15.1906)	-37.64736 (11.6722)	20.28376 (12.6281)	9.960948 (10.1152)
III	14.15964 (19.0608)	3.166799 (19.8103)	-35.55738 (15.0592)	20.71964 (19.1340)	-3.653131 (12.6938)
IV	-5.993439 (26.5240)	-5.631467 (23.1510)	-17.59626 (19.4934)	21.98856 (27.1724)	-15.14995 (14.8433)
კუმულაციური გავლენა					
I	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000

	(0.00000)	(0.00000)	(0.00000)	(0.00000)	(0.00000)
II	1.117022 (15.5121)	18.21689 (15.5148)	-37.64736 (13.4235)	20.28376 (14.0678)	9.960948 (10.3489)
III	15.27667 (31.0950)	21.38369 (31.0758)	-73.20474 (25.3095)	41.00340 (27.6377)	6.307817 (17.3191)
IV	9.283228 (53.5494)	15.75223 (49.5107)	-90.80100 (39.5662)	62.99196 (51.0736)	-8.842137 (27.4778)
მულტიპლიკატორის მაქსიმალური მნიშვნელობა					
კვარტალი	(III-III)	(II-III)	(-)	(IV-IV)	(II-III)
კუმულაციური მულტიპლიკატორი					
წლიური	0.45	0.23	-0.009	0.08	-0.12

მონაცემთა ვარიაცია. ვექტორული ავტორეგრესიის მოდელებში მნიშვნელოვანია იმპულსების ორთოგონალიზაცია. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თუ დავუშვებთ, რომ ერთი რომელიმე შოკის გავლენა ნულოვანია, მაშინ იმპულსზე რეაქციის ფუნქცია აჩვენებს შოკის ერთი სტანდარტული ერთეულით ცვლილების დროს როგორი იქნება სისტემის ენდოგენური ცვლადების რეაქცია. ამ თავისებურებების გათვალისწინებით მნიშვნელოვანია ქოლესკის დეკომპოზიციის შესწავლა. დეკომპოზიციის ამ სქემის გამოყენებამ გვიჩვენ, რომ მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ვარიაციის დეკომპოზიციაში ძირითადი ნაწილი ახსნილია საკუთარი ვარიაციით წარსულ პერიოდში. ამასთან, მეხუთე კვარტალის შემდეგ მთლიანი სამამულო პროდუქტის ვარიაციაში შესამჩნევად იზრდება მთავრობის მოხმარების ვარიაციის წილი, რომელიც, დინამიკური წონასწორობის აღდგენის პროცესში მონოტონურ ხასიათს ატარებს და მაქსიმუმს აღწევს მე-10 კვარტალში. აღნიშნულიდან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ საქართველოსთვის ჰიპოთეზა მთლიან სამამულო პროდუქტზე მთავრობის მოხმარების გავლენის ნეიტრალობის შესახებ უარყოფილია (იხილეთ დანართი, ცხრილი 1);

მიზეზ-შედეგობრიობის ტესტი. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს ის გარემოება, რომ VAR მოდელში განხილულ მთლიან სამამულო პროდუქტსა (GDP) და მთავრობის ხარჯებს შორის შეიძლება არსებობდეს როგორც პირდაპირი, ასევე უკუკავშირი. ამის შესამოწმებლად შეიძლება გამოვიყენოთ გრეინჯერის მიზეზ-შედეგობრიობის ტესტი. მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში გრეინჯერის მიხედვით მთავრობის ხარჯები მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის მიზეზია თუკი ხარჯების ლაგური მნიშვნელობების გაუთვალისწინებლობა გავლენას მოახდენს GDP-ს ზრდის პროგნოზის ხარისხზე. ანალოგიურად, მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდა მთავრობის ხარჯების

გრეინჯერის მიზეზია, თუკი ზრდის წინა ისტორიის გაუთვალისწინებლობა აისახება მთავრობის ხარჯების საპროგნოზო მნიშვნელობაზე.

VAR მოდელი გვიჩვენებს, რომ საანალიზო პერიოდში (2002-2017 წწ) ერთობლივი მთავრობის ხარჯები თითქმის 1%-იანი მნიშვნელოვნების დონით წარმოადგენდა GDP-ის ზრდისათვის გრეინჯერის მიზეზს, და ეს მაშინ, როცა მიზეზობრიობის შებრუნებული მიმართება მართებულია მხოლოდ 10%-იანი მნიშვნელოვნების დონით (ცხრილი 4.1.4.).

ცხრილი 4.1.4. გრეინჯერის მიზეზობრიობის ტესტი

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Sample: 2002Q1 2017Q4

Included observations: 62

Dependent variable: ALLEXP			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
Y	4.624439	2	0.0990
All	4.624439	2	0.0990

Dependent variable: Y			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
ALLEXP	9.010183	2	0.0111
All	9.010183	2	0.0111

4.2. ფისკალური პოლიტიკის მაკრო-სამართლებრივი ჩარჩო

დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან დღემდე საქართველოში არაერთი ეკონომიკური პროგრამა (რომლის მთავარი შემადგენელი ნაწილი სწორედ ფისკალური სტიმულები იყო) იქნა შემუშავებული და განხორციელებული.

მთავრობის მიერ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე გავლენის ერთ-ერთ ჩარჩო დოკუმენტად სამთავრობო პროგრამები გვევლინება, რომელშიც განსაკუთრებული ადგილი ფისკალურ საკითხებს უკავია, რომელიც დამოუკიდებლობის მოპოვების პერიოდიდან დღემდე აქტუალობას არ კარგავს²⁹. შეიძლება ითქვას, რომ საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების გზაზე „მოკური თერაპია“ იყო პირველი სამთავრობო პროგრამა, რომელიც მოიცავდა

²⁹დეტალური ინფორმაციისათვის იხილეთ: <https://www.gov.ge/272410-2>

მაკროეკონომიკური რეფორმების მთელ სპექტრს და მიზნად ისახავდა საქართველოში საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბებას, პოლონეთის გამოცდილების ე.წ. „ბალცეროვიჩის გეგმის“ გათვალისწინებით. შემდგომ წლებში განხორციელებულმა მნიშვნელოვანმა ეკონომიკურმა რეფორმებმა, კერძოდ, დამოუკიდებელი ეროვნული ბანკის ჩამოყალიბებამ, ეროვნული ვალუტის შემოღებამ, ინფლაციური პროცესების შემცირებამ, საგადასახადო კანონმდებლობის დახვეწამ დადებითი როლი ითამაშა ქვეყნის მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების გაუმჯობესებაში. მიუხედავად აღნიშნულისა, საქართველოს ეკონომიკა კვალავ იდგა რიგი მაკროეკონომიკური გამოწვევების წინაშე, რომელთა შორის აღსანიშნავია: ინფლაცია; სახელმწიფო საბიუჯეტო დეფიციტი; 1998 წლის ფინანსური კრიზისი. საქართველოში ეკონომიკური რეფორმები ძირითადად მიმართული იყო ლიბერალიზაციის, სტაბილიზაციისა და სტრუქტურულ ტრანსფორმაციის განხორციელებისაკენ, თუმცა ქვეყნის შიგნით არსებული ეკონომიკური თუ პოლიტიკური რეალობიდან გამომდინარე ე.წ. „ბალცეროვიჩის გეგმის“ მხოლოდ სამი პუნქტი (1;2;7) განხორციელდა წარმატებით (Papava, 1996).

მთავრობის მიერ შემუშავებული ყველა პროგრამა (განსაკუთრებით ეკონომიკური გარდაქმნების საწყის ეტაპზე) საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემის სრულყოფას ისახავდა მიზნად, რაც განსაზღვრას მაკროეკონომიკურ სტაბილურობას და ეკონომიკური ზრდის სტიმულირებისთვის ჰქმნის მნიშვნელოვან გარემოს. გარდა ქვეყნის განვითარების ჩარჩო დოკუმენტებისა, განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში წინა პლანზე წამოიწია ფისკალური პოლიტიკის სამართლებრივი რეგულირების საკითხებმა. ეკონომიკური თავისუფლების დონის ამაღლებისა და შენარჩუნებისათვის აღნიშნული აქტიურად განიხილება სამეცნიერო ლიტერატურაშიც (Gwartney, Lawson, 2003, 2007; Gwartney, Holcombe, Lawson, 2006; Hausmann, Pritchett, Rodrik, 2005; Heckelman, 2000; Hibbs, 1983; Hutton, 1992; Knack, Keefer, 1995; Krickhaus, 2004; Aleshchenko, Archvadze, Ariefiew, Averchev, Azmaiparashvili, Bedianashvili, Tabaghua, et al. 2020; Tabaghua, 2023 და სხვა), სადაც, ქვეყნის ეკონომიკური თავისუფლების შეფასებისათვის შემდეგი ძირითადი კომპონენტები განიხილება:

- მთავრობის ზომა:სამთავრობო ხარჯები, გადასახადები და მთავრობის საკუთრებაში არსებული საწარმოები;
- საკუთრების უფლება და სამართლებრივი სტრუქტურა;
- მყარი ვალუტა: სავალუტო და ინფლაციური პოლიტიკა;
- საერთაშორისო ვაჭრობა და სავაჭრო პოლიტიკა;
- ბიზნესის, სამუშაო ძალის, საკრედიტო ბაზრის რეგულირება.

ეკონომიკური თავისუფლების ამაღლება, ეკონომიკაში მთავრობის მონაწილეობის შემცირებით, საბიუჯეტო საგადასახადო პოლიტიკის სრულყოფას-

თან ერთად, ქვეყნის ფისკალური პოლიტიკის მთავარი ორიენტირია. მიუხედავად იმისა, რომ მთავრობის ზომის შემცირება ყველა წლის ბიუჯეტის მთავარი მიზანია, საკანონმდებლო დონეზე 2011 წლამდე არ იყო ფიქსირებული/დადგენილი საბიუჯეტო ხარჯების მთლიან სამამულო პროდუქტთან (GDP) თანაფარდობის მაჩვენებელი. 2011 წელს მიღებული კანონით “ეკონომიკური თავისუფლების შესახებ” მოხდა მნიშვნელოვანი მაკროეკონომიკური პარამეტრების განსაზღვრა, ეკონომიკური თავისუფლების ხელშეწყობის, მთავრობის ზომის შემცირების, პასუხისმგებლიანი მაკროეკონომიკური პოლიტიკის არსებობის მიზნით³⁰.

აღნიშნული კანონის პირველი რედაქციის მიხედვით განისაზღვრა შემდეგი მაკროეკონომიკური პარამეტრების მაქსიმალური ზღვრები:

- ნაერთი ბიუჯეტის ხარჯებისა და არაფინანსური აქტივების ზრდის მთლიანი მოცულობის შეფარდება GDP-თან არა უმეტეს 30%;
- ნაერთი ბიუჯეტის დეფიციტის შეფარდება GDP-თან არა უმეტეს 3%;
- სახელმწიფო ვალის შეფარდება GDP-თან არა უმეტეს 60%-სა.

ასევე, დაწესდა მნიშვნელოვანი შეზღუდვები ახალი გადასახადების შემოღებისა და გადასახადების განაკვეთის გაზრდის შესახებ, კერძოდ:

- საერთო-სახელმწიფოებრივი გადასახადის ახალი სახის შემოღება, გარდა აქციზისა, ან არსებული საერთო-სახელმწიფოებრივი გადასახადის განაკვეთის ზედა ზღვრის გაზრდა, გარდა აქციზისა, შესაძლებელია მხოლოდ რეფერენდუმის გზით, ხოლო რეფერენდუმის დანიშვნის ინიცირების უფლება აქვს მხოლოდ საქართველოს მთავრობას;
- საერთო-სახელმწიფოებრივი გადასახადის ახალი სახის შემოღებად ან ზღვრული განაკვეთის გაზრდად არ ჩაითვლება გადასახადის შემოღება ან ცვლილება, რომელიც არსებული გადასახადის ალტერნატივაა ან ანაცვლებს მას და ამავე დროს არ ზრდის საგადასახადო ტვირთს. საერთო-სახელმწიფოებრივი გადასახადის ახალი სახის შემოღებად ან ზღვრული განაკვეთის გაზრდად არ ჩაითვლება აგრეთვე გადასახადის სახის მიხედვით არსებული ზღვრული განაკვეთის ფარგლებში გადასახადის განაკვეთის ცვლილება³¹.

საერთო-სახელმწიფოებრივი გადასახადებში შედის:

- საშემოსავლო გადასახადი;
- მოგების გადასახადი;
- დამატებული ღირებულების გადასახადი (დღგ);

---

³⁰ძალაშია 2013 წლის 31 დეკემბრიდან.

³¹საკუნსიო რეფორმის მიზნებიდან გამომდინარე კანონში შევიდა შემდეგი სახის ცვლილება “1¹. საკუნსიო და სადაზღვეო შენატანები რეგულირდება კანონით და ისინი არ წარმოადგენენ გადასახადებსა და მოსაკრებლებს”.

- იმპორტის გადასახადი;
- აქციზი.

ამავე კანონის მიხედვით, საქართველოს მთავრობას უფლება აქვს, მოითხოვს გადასახადების დროებით გაზრდა არა უმეტეს 3 წლის ვადით. ამ შემთხვევაში რეფერენდუმი არ ტარდება. გადასახადების ცვლილების შესახებ ანალოგიური შეზღუდვები გათვალისწინებულია ასევე საქართველოს კონსტიტუციაში (იხილეთ მუხლი 94)³².

უნდა აღინიშნოს, რომ მთავრობის მცირე ზომის უზრუნველყოფის მიზნიდან გამომდინარე, მაკროეკონომიკური პარამეტრების ზღვრები განსაზღვრულია ნაერთი ბიუჯეტის აგრეგატებზე, ხოლო საბიუჯეტო კოდექსის მიხედვით, ნაერთი ბიუჯეტი მოიცავს მხოლოდ სახელმწიფო, ავტონომიური რესპუბლიკების, რესპუბლიკურ და ადგილობრივი თვითმმართველი ერთეულების ბიუჯეტებს, მათ სისტემაში შემავალი სსიპ-ებისა და ა(ა)იპ-ების ბიუჯეტების გარეშე. სახელმწიფოს ერთიანი ბიუჯეტი კი წარმოადგენს ცენტრალური, ავტონომიური რესპუბლიკების ერთიანი რესპუბლიკური და ადგილობრივი თვითმმართველი ერთეულების ერთიანი მუნიციპალური ბიუჯეტების კონსოლიდირებულ ბიუჯეტს, რომელიც ასევე ითვალისწინებს საჯარო სამართლის იურიდიული პირებისა და არასამეწარმეო (არაკომერციული) იურიდიული პირების ბიუჯეტების კონსოლიდაციასაც და, ნაერთი ბიუჯეტის მსგავსად, არ ექვემდებარება არც ერთი ხელისუფლების წარმომადგენლობითი ორგანოს მიერ დამტკიცებას.

ინდიკატორების მომცველობის საკითხი ასევე ყურადსაღებია სახელმწიფო ვალთან დაკავშირებითაც, რამდენადაც სახელმწიფო ბიუჯეტის კანონით განსაზღვრული სახელმწიფო ვალის მაჩვენებელი არ მოიცავს, სახელმწიფოს წილობრივი მონაწილეობით მოქმედი საწარმოების ვალდებულებებს. მნიშვნელოვანია ნაერთი ბიუჯეტის დეფიციტის მთლიან სამამულო პროდუქტთან (GDP) ფარდობის მაჩვენებლის ზღვრის გაანგარიშების საკითხიც (არაუმეტეს 3%). ვინაიდან ბიუჯეტის დეფიციტის გაანგარიშების მეთოდოლოგიური სპეციფიკის გათვალისწინებით დასაზუსტებელია თუ რა მეთოდით უნდა მოხდეს დეფიციტის გაანგარიშება – საერთაშორისო სავალუტო ფონდის საჯარო ფინანსების სტატისტიკის სახელმძღვანელოს GFSM 2001 წლის 5 მეთოდოლოგიით თუ მისი წინამორბედი 1986 წლის ვერსიის მიხედვით, რომელიც ეკონომიკური ანალიზისას აქტიურად გამოიყენება. მიუხედავად იმისა, რომ არსებული კანონმდებლობით ბიუჯეტის დეფიციტად განსაზღვრულია ბიუჯეტის

³²კონსტიტუციაში არ არის ჩანაწერი მთავრობის ზომის, დეფიციტის ან ვალის შეზღუდვის შესახებ.

უარყოფითი სალდო, რომელიც, თავის მხრივ, ეყრდნობა GFSM 2001 კლასიფიკაციას, მოყვანილი ორი კლასიფიკაციით გაანგარიშებული დეფიციტის მაჩვენებელი არსებითად განსხვავებულ ნიშნულს შეიძლება უტოლდებოდეს³³.

რაც შეეხება დამტკიცებული ბიუჯეტის შეუსაბამობას ზღვრებთან ან/და ზღვრების შეუსაბამო (თუ შესაბამისი) ბიუჯეტის დამტკიცებას, შეიძლება აღვნიშნოთ შემდეგი: რამდენადაც დამტკიცებულ ბიუჯეტში იგულისხმება სახელმწიფო ბიუჯეტი, რომელსაც პარლამენტი ამტკიცებს, ხოლო ნაერთი ბიუჯეტის პარამეტრები, რომლებზეც დაწესებულია ზღვრები, წარმოდგენილია ბიუჯეტის თანდართულ დოკუმენტებში და არსებული კანონმდებლობით მხოლოდ ინფორმაციული ხასიათისაა (არ მტკიცდება პარლამენტის მიერ), ლოგიკურია ჩავთვალოთ, რომ ბიუჯეტის ზღვრებთან შესაბამისობაში შესაძლებელია იგულისხმებოდეს სახელმწიფო ბიუჯეტის პროექტის თანდართულ მასალაში წარმოდგენილი მაკროეკონომიკური და ფისკალური მაჩვენებლების ზღვრებთან შესაბამისობა, თუმცა კანონში ამის შესახებ მითითება არ არის (საბიუჯეტო ოფისი, 2015).

ზემოაღნიშნული მაკროეკონომიკური პარამეტრების სამართლებრივი შეზღუდვები მნიშვნელოვნად შეიცვალა ბოლო პერიოდში. კერძოდ, განხორციელებული ცვლილების შედეგად, განისაზღვრა მაკროეკონომიკური პარამეტრების გაანგარიშების განახლებული მეთოდოლოგია³⁴:

1. მაკროეკონომიკური პარამეტრები:

ა) საქართველოს საბიუჯეტო კოდექსით განსაზღვრული საქართველოს სახელმწიფოს ერთიანი ბიუჯეტის დეფიციტის შეფარდება GDP-თან არა უმეტეს 3%;

ბ) მთავრობის ვალის შეფარდება GDP-თან არა უმეტეს 60%³⁵.

2. საქართველოს კანონმდებლობით დადგენილი წესით სახელმწიფო ბიუჯეტის წლიური კანონის პროექტის შემუშავება, დამტკიცება და შესრულება უზრუნველყოფილი უნდა იქნეს იმგვარად, რომ სახელმწიფოს ერთიანი ბიუჯეტის შესრულების პარამეტრები შეესაბამებოდეს დადგენილ ზღვრულ მოცულობებს, როგორც გეგმიური ისე შესრულების მაჩვენებლების შემთხვევაში.

3. საქართველოს მთავრობა საქართველოს კანონმდებლობით დადგენილი წესით საქართველოს პარლამენტისათვის წლიური ბიუჯეტის კანონის

³³საბიუჯეტო კოდექსი, 38-ე მუხლის მე-8 პუნქტი.

³⁴იხილეთ: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4418507?publication=0>

³⁵შენიშვნა: მთავრობის ვალი მოიცავს „სახელმწიფო ვალის შესახებ“ საქართველოს კანონით გათვალისწინებულ სახელმწიფო ვალს, გარდა საქართველოს ეროვნული ბანკის მიერ აღებული ვალდებულებებისა და საბიუჯეტო ორგანიზაციების სესხის სახით არსებულ ვალისა (გარდა საბიუჯეტო ორგანიზაციებიდან აღებული ვალისა).

პროექტის და ბიუჯეტის შესრულების ანგარიშგებისას წარადგენს ინფორმაციას დადგენილ ზღვრებთან ფისკალური პარამეტრების შესაბამისობის თაობაზე.

4. საქართველოს სახელმწიფოს ერთიანი ბიუჯეტის, გათვალისწინებული ზღვრული მოცულობების მიღმა დაგეგმვა ან/და დაგეგმილი პარამეტრების შესრულება შესაძლებელია:

ა) საქართველოს კანონმდებლობით დადგენილი წესით გამოცხადებული საგანგებო ან საომარი მდგომარეობის და აღნიშნული მდგომარეობის შედეგად დამდგარი ზიანის სალიკვიდაციო ღონისძიებების დაფინანსების საჭიროების შემთხვევაში;

ბ) ეკონომიკური ზრდის შენელების/რეცესიის შემთხვევაში – თუ საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მიერ გამოქვეყნებული მონაცემებით ზედიზედ ბოლო ორი კვარტალის რეალური ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებელი წინა წლის შესაბამის კვარტლებთან შედარებით 2 პროცენტული პუნქტით დაბალია, ვიდრე გასული 10 წლის რეალური ეკონომიკური ზრდის საშუალო მაჩვენებელი.

5. საქართველოს მთავრობა საქართველოს პარლამენტს, ასევე წარუდგენს გეგმას ამ კანონით განსაზღვრულ პარამეტრებში დაბრუნების თაობაზე. პარამეტრებში დაბრუნების გეგმის ხანგრძლივობა არ უნდა აღემატებოდეს 3 წელს.

6. საბიუჯეტო წლის დასრულების შემდგომ ანგარიშგებისას, ზღვრული მაჩვენებლების დარღვევის შემთხვევაში (გარდა ამ კანონით გათვალისწინებული შემთხვევებისა) საქართველოს მთავრობა საქართველოს პარლამენტს წლიური ბიუჯეტის შესრულების ანგარიშთან ერთად წარუდგენს:

ა) ინფორმაციას ზღვრული მოცულობების დარღვევის გამომწვევი მიზეზების შესახებ;

ბ) ინფორმაციას მიმდინარე წლის ბიუჯეტის შესრულების მიმდინარეობის და, შესაბამისად, მისი გავლენის შესახებ სახელმწიფოს ერთიანი ბიუჯეტის პარამეტრებზე, მათი დადგენილ ზღვრულ მოცულობებთან შესაბამისობის მიმართულებით.

დეფიციტის გაანგარიშების წესი. განახლებული მეთოდოლოგიის მიხედვით, ერთი მხრივ, იზრდება დეფიციტის გაანგარიშების არეალი მისი ერთიანი ბიუჯეტთან თანაფარდობაში მოყვანით; მეორე მხრივ, გამოწვევაა ერთიანი ბიუჯეტის შესახებ შესაბამისი სტატისტიკის ნაკლებობა. ამ ქრილში უნდა განვიხილოთ ასევე დეფიციტის მაჩვენებელზე გადამეტების კანონმდებლობითი დაშვება.

ვალის გაანგარიშება. მთლიან სამამულო პროდუქტთან (GDP) თანაფარდობაში „სახელმწიფო ვალი“ ჩანაცვლდა „მთავრობის ვალით“, რაც არის სახელმწიფო ვალი, ეროვნული ბანკის ვალის გამოკლებით და დამატებული

ყველა დონის საჯარო უწყების ვალი³⁶. აღნიშნული მაჩვენებელიდან ეროვნული ბანკის გასვლა ამცირებს ვალის მაჩვენებელზე გაცვლითი კურსის ზეწოლას და მის საქმიანობას უფრო ლიკვიდურს ხდის, ასევე ეროვნულ ბანკს დონორი ორგანიზაციებიდან რესურსების მოზიდვის თავისუფლებას აძლევს.

ეკონომიკური ციკლების რეგულირება. დადებითად უნდა შეფასდეს ის ცვლილებები, რომელიც უკავშირდება ერთიანი ბიუჯეტის დადგენილი ზღვრებიდან გადახრის შემთხვევის წინაპირობების დაკონკრეტებას და ანტიციკლური ფისკალური პოლიტიკის გატარების შესაძლებლობის გაჩენას.

მთავრობის ზომა. მოცემული ცვლილების შედეგად ნაერთი ბიუჯეტის ხარჯებისა და არასაფინანსო აქტივების ზრდის ზღვრული მაჩვენებელი 2019 წლის პირველი იანვრიდან ქრება კანონის რეგულირების სფეროდან, რაც ზრდის მთავრობის მოქნილობას ხარჯებთან მიმართებაში და ეკონომიკურ ზრდაზე მთავრობის ზომის გავლენის აღბათობას.

მთავრობის ანგარიშვალდებულების ზრდა. იზრდება საქართველოს მთავრობის ანგარიშვალდებულების დონე პარლამენტთან მიმართებაში, რაც გამოიხატება საკანონმდებლო შეზღუდვების შესრულების ან გადახრის შესახებ საანგარიშო წლის განმავლობაში შესაბამისი ინფორმაციის წარდგენაში.

4.3. მთავრობის ზომის მოდელის შეფასება

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ მასში შემავალი ყველა ქვეყანა, მათ შორის საქართველო, ეკონომიკის მოდერნიზაციის გზაზე დადგა. ამან ბუნებრივად წარმოშვა მთავრობის ზომის თითქმის 100%-იანი მაჩვენებლის თანმიმდევრული შემცირების აუცილებლობა. ეკონომიკაში მთავრობის მონაწილეობის შემცირების საკითხი სწორი ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებისათვის აუცილებელი პირობა იყო, მაგრამ ამასთან აქტუალური გახდა საკითხი იმის შესახებ, როგორი უნდა ყოფილიყო მთავრობის ოპტიმალური ზომის მაჩვენებელი. ამ კითხვაზე დასაბუთებული პასუხი არც ისე მარტივი აღმოჩნდა გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისათვის, რადგან სახეზე იყო მთავრობის ზომის უპირობო შემცირების/შეზღუდვის სტრატეგია.

მთავრობის ზომის ანალიზისათვის სხვადასხვა მაჩვენებელი გამოიყენება, რომელთა შორის აღსანიშნავია: ქვეყნის მთლიან აქტივებში მთავრობის აქტივების წილი; საჯარო სექტორში დასაქმებული ადამიანების რაოდენობის თანაფარდობა მთლიანად ეკონომიკაში დასაქმებულთა რაოდენობასთან; საჯარო სექტორის გამოშვება; მთავრობის ინვესტიციების წილი ქვეყანაში

---

³⁶აღნიშნულ მაჩვენებელში არ შედის სახელმწიფო საწარმოების ვალი.

განხორციელებულ მთლიან ინვესტიციებთან; მთავრობის ხარჯების თანაფარდობა მთლიან სამამულო პროდუქტთან (GDP); საბიუჯეტო შემოსავლების წილი მთლიან სამამულო პროდუქტთან (GDP). აღრეულ ეტაპზე განხორციელებულ კვლევების უმრავლესობაში მთავრობის ზომის ანალიზისათვის გამოიყენებოდა მთავრობის მოხმარება (Cameron, 1982); მთავრობის ხარჯები, საერთო და სოციალური ხარჯები (Landau, 1983); ხარჯებისა და შემოსავლების წილი მთლიან სამამულო პროდუქტში (GDP) (Agell, Lindh, Ohlsson, 1997). შედარებით უახლესი კვლევები მთავრობის ზომის შეფასებისათვის იყენებს მთლიან საგადასახადო შემოსავლებს და მთლიან საბიუჯეტო ხარჯებს (Fölster, Henrekson, 2001; Agell, Ohlsson, Thoursie, 2006; Dar, AmirKhalkhali, 2002; Bergh, Karlsson, 2010). აღნიშნულთა, შორის მთავრობის ზომის ანალიზისათვის მთავრობის ხარჯების გამოყენება ყველაზე აპრობირებული მეთოდია. თუმცა, ჩვენი აზრით აღნიშნული მიდგომის ნაკლოვანება მდგომარეობს იმაში, რომ ეს მაჩვენებელი არაფერს გვეუბნება მთავრობის ხარჯების მწარმოებლობაზე, ხოლო მისი მთლიან სამამულო პროდუქტთან (GDP) შეფარდებით ჩვენ ვიღებთ მთავრობის ზომის ფაქტიურ სიდიდეს, რომელზეც არაერთი სოციალურ და ეკონომიკური ფაქტორი ახდენს გავლენას.

მთავრობის ზომის მაჩვენებელსა და მთლიან სამამულო პროდუქტს შორის კავშირის შეფასებისათვის გამოყენებულ მონაცემებთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს შემდეგი:

1. მთავრობის ზომის ანალიზისათვის საბიუჯეტო შემოსავლებისა და ხარჯების, როგორც დამოუკიდებელი ცვლადების გამოყენება გარკვეულ თეორიულ დასაბუთებას ეყრდნობა, თუმცა ამ ფაქტორების ერთდროული ჩართვა მოდელში ეკონომეტრიკულ ხასიათის პრობლემების მიზეზი ხდება;
2. ქვეყნების მნიშვნელოვან ნაწილში (განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებში) ადგილი აქვს საბიუჯეტო ხარჯების განსხვავებულ კლასიფიკაციას, რაც ართულებს თუნდაც ერთი მოდელის გამოყენებით სხვადასხვა ქვეყანისათვის შეფასებული მთავრობის ოპტიმალური ზომის მაჩვენებელთა შედარებას;
3. ყველა ქვეყანას აქვს განსხვავებული “ფისკალური ისტორია”.

მთავრობის ზომასა და მთლიან სამამულო პროდუქტს (GDP) შორის კავშირის ანალიზისათვის მნიშვნელოვანია გამოვყოთ ბაროს (Barro, 1988) ფუნდამენტური კვლევა და არმეის მრუდის თავისებურებები. გამომდინარე იქიდან, რომ არმეის მრუდზე ზემოთ გვექონდა საუბარი, აქ უფრო მეტ ყურადღებას გავამახვილებთ ბაროს მოდელზე. აღნიშნული მეცნიერი არის ერთ-ერთი პირველი, რომელმაც მოახდინა მთავრობის ზომის ანალიზი ენდოგენური ზრდის მოდელის ფარგლებში. მოცემულ მოდელში შინამეურნეობების ოპტიმალური ქცევის სისტემასთან ერთად წარმოდგენილია სახელმწიფო სექტორი. ამ უკანასკნელის მონაწილეობა წარმოების პროცესში აღიწერება სპეციფიკური

საწარმოო ფუნქციის მეშვეობით, სადაც წარმოების ფაქტორებად განიხილება კაპიტალი და მთავრობის ხარჯები. საწარმოო ფუნქციის მოდელს შემდეგი სახე აქვს:

$$y = f(k, g) = A K^{1-a} g^a, 0 < a < 1, \quad (4.3.1)$$

სადაც,

y - აღნიშნავს მთლიან სამამულო პროდუქტს (GDP) ერთ სულზე;

A – ფაქტორთა მთლიანი მწარმოებლურობა;

K – მწარმოებლების (კერძო სექტორის) ხელთ არსებული კაპიტალის რაოდენობა ერთ სულზე;

g – მთავრობის ხარჯები (შესყიდვები) ერთ სულზე.

(4.3.1) ფუნქციის მიხედვით მთავრობის ხარჯების ზრდა ხელს უწყობს კერძო სექტორის მწარმოებლურობის ზრდას, ვინაიდან ის ემსახურება კერძო სექტორისათვის დამატებითი სარგებლის მიწოდებას.

ბაროს მიერ შემოთავაზებულ მოდელში მთავრობის ხარჯები შეზღუდულია შემოსავლებით, რომელიც თეორიულ დონეზე წარმოადგენს მთავრობის ზომის მაქსიმალურ (პოტენციურ) მნიშვნელობას³⁷. ხოლო, მთავრობის ხარჯების დაფინანსების წყაროა გადასახადები.

აღნიშნულის გათვალისწინებით დაბალანსებული ბიუჯეტის პირობებში (4.3.1) მოდელი ჩაწეროთ შემდეგი სახით:

$$g = T = ry = rAk^{1-a}g^a \quad (4.3.2)$$

სადაც,

T – არის საბიუჯეტო შემოსავლები ერთ სულზე,

r – საგადასახადო განაკვეთი.

თავის მხრივ, საბიუჯეტო შემოსავლები და GDP-ი ფისკალური პოლიტიკის ორი ალტერნატიული სამიზნეა, რადგანაც მათზე არსებით გავლენას ახდენს საგადასახადო განაკვეთის მნიშვნელობა. ამ კუთხით მნიშვნელოვანია ანანიშვილი, პაპავას (2011,2013) კვლევის განხილვა, რომლის მიხედვით თუ ერთობლივ გამოშვებას აღვნიშნავთ Y -ით, ბიუჯეტის საგადასახადო შემოსავლებს T -ით, მაშინ შეგვიძლია ჩაწეროთ $Y = Y(t)$ და $T = T(t)$, სადაც t აგრეგირებული (საშუალო) საგადასახადო განაკვეთია, რომელიც აკმაყოფილებს პირობას $0 \leq t \leq 1$. ამასთან იგულისხმება, რომ $Y(t)$ და $T(t)$ ფუნქციები

³⁷მოდელში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დამზვბა უკავშირდება ბიუჯეტის დაბალანსებულობის საკითხს.

ერთმანეთთან შემდეგ შესაბამისობაში იმყოფება $T(t)$ და $tY(t)$. ეს დამოკიდებულება გვიჩვენებს, რომ ბიუჯეტის შემოსავლების ფუნქციის ქცევას არსებითად $Y(t)$ -ს ქცევა განსაზღვრავს. ამ კვლევის მიხედვით:

$$\max_{0 \leq t \leq 1} Y(t) = Y(t^*), \max_{0 \leq t \leq 1} T(t) = T(t^{**}). \quad (4.3.3)$$

საშუალო საგადასახადო განაკვეთს, t^* -ს, რომლის დროსაც გამოშვების მოცულობა მაქსიმალურია, ლაფერის პირველი გვარის ფისკალური წერტილი, ხოლო მაქსიმალური საბიუჯეტო შემოსავლების მომტანი t^{**} -ს კი ლაფერის მეორე გვარის ფისკალური წერტილი ეწოდება. ცხადია, ამ ორი წერტილიდან ეკონომიკისათვის უფრო მნიშვნელოვანია პირველი გვარის წერტილი, t^* . ამიტომ t^* -ს პირობითად ოპტიმალურ საშუალო საგადასახადო განაკვეთს ვუწოდებთ.

დავუბრუნდეთ (4.3.2) ფუნქციას, თუ მას იზოლირებულად განვიხილავთ დამოუკიდებელი მოდელის როლში, ადვილად შევნიშნავთ, რომ მოცემული a -ს პირობებში y არის, როგორც K -ს, ასევე, g -ს მიმართ ზრდადი ფუნქცია. ბარომ აჩვენა, რომ გარკვეული დაშვებების გათვალისწინებით ენდოგენური ზრდის მოდელის ფარგლებში შეფარდება g/y , რომელიც ფაქტობრივად გამოსახავს მთავრობის მოხმარების წილს მთლიან სამამულო პროდუქტში (GDP) და წარმოადგენს მთავრობის ზომის მაჩვენებელს, g -ს მიმართ მაქსიმუმის მქონე ფუნქციად გარდაიქმნება. სხვანაირად რომ ვთქვათ, გარკვეულ დონემდე მთავრობის მწარმოებლური ხარჯების ზრდა ზრდის მთლიან სამამულო პროდუქტს (GDP) მაქსიმალურ (პიკურ) დონემდე, რომლის შემდეგ ხარჯების ზრდა ამცირებს GDP-ს. განსაკუთრებით საინტერესოს წარმოადგენს ის გარემოება, მაქსიმალური მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) შესაბამისი g/y აკმაყოფილებს პირობას: $\frac{g}{y} = a$, სადაც a პარამეტრი (4.3.2) ფუნქციაში გამოსახავს ერთ სულზე გამოშვების ელასტიკურობას ერთ სულზე ხარჯების მიმართ. მაშასადამე, ამ ლოგიკის მიხედვით მთავრობის ოპტიმალური ზომა, რომელიც ახდენს მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) მაქსიმუმზაციას, ბაროს ენდოგენური ზრდის მოდელში რაოდენობრივად ემთხვევა მთავრობის მწარმოებლური ხარჯების ელასტიკურობის კოეფიციენტს³⁸.

³⁸ დაზუსტებისთვის გვინდა აღვნიშნოთ, რომ $\frac{g}{y} = a$ ტოლობა იმავდროულად გულისხმობს, რომ მთავრობის მწარმოებლური ხარჯების ზღვრული პროდუქტი უნდა უდრიდეს ერთს. ამასთან, ბაროს ენდოგენური ზრდის მოდელში მთავრობის ოპტიმალური ზომის პირობებში გამოშვებასთან ერთად მაქსიმუმს აღწევს, ასევე შინამეურნეობების სარგებლიანობა.

თუ შევაჯამებთ ბაროს მოდელის შედეგებს, შეიძლება გამოვყოთ შემდეგი გარემოებები:

- მთავრობის მწარმოებლური ხარჯები (ინფრასტრუქტურული პროექტები, კერძო საკუთრების უფლების დაცვა, თავდაცვა და უსაფრთხოება, და სხვა) გავლენას ახდენს კერძო კაპიტალის ფორმირებაზე, ასევე გავლენას ახდენს გრძელვადიან ეკონომიკურ ზრდაზე. საპირისპირო შემთხვევაში არაუფექტიანი მთავრობის ხარჯები ამცირებს კერძო კაპიტალს და უარყოფით გავლენას ახდენს მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდაზე;
- მთავრობის მწარმოებლური ხარჯების გადასახადებით გარკვეულ დონემდე დაფინანსება შეგვიძლია განვიხილოთ მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის მასტიმულირებლად. ხარჯების გადასახადებით დაფინანსება თავის მხრივ დამოკიდებულია საგადასახდო სისტემაზე, შესაბამისი ინსტრუმენტების ცვლილების ხარისხზე. საბიუჯეტო დეფიციტით ან შიდა თუ უცხოური სესხის ალებით მწარმოებლური ხარჯების დაფინანსებისას მისი კერძო კაპიტალის ფორმირებაზე დადებითი გავლენა შესაძლებელია შემცირდეს „გამოდევნის ეფექტის“, ეროვნული დანაზოგების შემცირების ან საბაზრო სტიმულების დამახინჯების შედეგად. გრძელვადიან პერიოდში დაუბალანსებელი ბიუჯეტი ეკონომიკური რყევების წყაროა და, თუ ის მწარმოებლური ხარჯების დაფინანსებისაკენ არ არის მიმართული, ეკონომიკურ დანაკარგებს განაპირობებს;
- მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდაზე მთავრობის გადაწყვეტილებების გავლენის შეფასებისას მნიშვნელოვანია ამ გადაწყვეტილებების კერძო სექტორის მწარმოებლურობაზე გავლენის შეფასება;
- მთავრობის ოპტიმალური ზომის მაჩვენებელი მიიღწევა იმ წერტილში, სადაც მთავრობის ხარჯების ზღვრული პროდუქტი ერთის ტოლია;
- კაპიტალის ზღვრული პროდუქტი დამოკიდებულია არა მარტო წარმოების ისეთ ფაქტორებზე, როგორცაა შრომა და კაპიტალი, არამედ მთავრობის ხარჯებზეც, რომელიც საბაზრო სტიმულებზე პირდაპირ არ რეაგირებს, თუმცა დიდ გავლენას ახდენს ეკონომიკურ კონიუნქტურაზე.

ბაროს და არმეის მრუდის თეორიული პოსტულატების შეჯერებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ორივე მიდგომას აქვს ერთი საერთო ნიშანი – ორივე მოდელი განსხვავებული მეთოდოლოგიით, თუმცა ერთნაირად აანალიზებს მთავრობის ოპტიმალურ ზომას მთავრობის ხარჯების ზღვრული პროდუქტის მიხედვით. მათ მნიშვნელოვან მეთოდოლოგიურ განსხვავებას წარმოადგენს ის, რომ ბაროს შემთხვევაში მთავრობის ზომის ზღვრული პროდუქტი იზომება

კაპიტალის მწარმოებლურობასთან კავშირში, ხოლო არმეის მრუდი აანალიზებს მთავრობის ხარჯების ზღვრულ პროდუქტს სხვა ფაქტორებთან კავშირის გარეშე. ამ მოდელში, ბაროს მოდელისაგან განსხვავებით, საშედეგო ცვლადად ძირითადად გამოიყენება მთლიან სამამულო პროდუქტი (GDP) და არა მთლიან სამამულო პროდუქტი (GDP) ერთ სულზე.

ზემოაღნიშნული მიზნების გათვალისწინებით, მთავრობის ზომის შეფასებისათვის თავდაპირველ ეტაპზე გაანალიზებულ იქნა (4.3.2) მოდელი, როგორც ცვლადათა ერთ სულზე გაანგარიშებით, ასევე მის გარეშე. ორივე შემთხვევაში მიღებული შეფასებების სტატისტიკური მახასიათებლები არადამაჯერებელი იყო, ასევე ადგილი ჰქონდა ავტოკორელაციის პრობლემას³⁹. ამიტომ უარი ვთქვით (4.3.2) მოდელის გამოყენებაზე და ბალაცკი, ეკიმოვას (Balatsky, Ekimova, 2011) მსგავსად მივმართეთ არაწრფივი (კვადრატული) მოდელს, რომლის თეორიული ვარიანტი შემდეგი სახისაა:

$$y = A + a_1(g) + a_2(g)^2 + \varepsilon \quad (4.3.4)$$

აქ შემავალი ცვლადები შემდეგი შინაარსის მქონეა:

- y - რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტემპი;
- g - მთავრობის ხარჯების (შესყიდვების) წილი რეალურ მთლიანი სამამულო პროდუქტში (GDP);
- ε_t - შეცდომების შემთხვევითი სიდიდეა.

კვადრატულ ფუნქციაზე ჩვენი არჩევანი განაპირობა იმან, რომ მისი საშუალებით შეიძლება განვსაზღვროთ მობრუნების წერტილი, ანუ g -ს ის მნიშვნელობა, რომლისთვისაც მთლიანი სამამულო პროდუქტი (GDP) მაქსიმალურია. ამასთან, ამ მაჩვენებელს, პირობითად შეიძლება ვუწოდოთ მთავრობის ოპტიმალური ზომა. თუ ამ ზომას აღვნიშნავთ g^* -ით, მაშინ ადვილად დავადგენთ, რომ მას შემდეგი მნიშვნელობა შეესაბამება:

$$g^* = -\frac{\hat{a}_1}{2\hat{a}_2}, \quad (4.3.5)$$

სადაც, $\hat{a}_1$ და $\hat{a}_2$ (4.3.2) განტოლების a_1 და a_2 კოეფიციენტების შეფასებებია.

საქართველოს რეალობისთვის (3.4.2) მოდელის თავდაპირველმა შეფასებამ გვიჩვენა, რომ მოდელში შემავალ შეცდომებს პირველი რიგის ავტოკორელაცია გააჩნდათ. ამ პრობლემის გადასალახავად გამოვიყენეთ რობასტული შეფასებების მეთოდი, რომლის შესაბამისი შედეგები წარმოდგენილია ცხრილ

³⁹იხილეთ დანართი, ცხრილი 2, 3, 4, 5.

4.3.1-ში, რომლის მიხედვით, შეიძლება ვთქვათ, რომ მიღებული შედეგები სტატისტიკურად სრულიად დამაკმაყოფილებელია, რაც იმის საფუძველს გვაძლევს, რომ (4.3.5) ფორმულით საქართველოსთვის გამოვთვალოთ მთავრობის ოპტიმალური ზომის მაჩვენებელი. გვექნება:

$$g^* = -\frac{\hat{a}_1}{2\hat{a}_2} = \frac{44095}{2 \times 107825} = 0,205$$

მაშასადამე, მივიღეთ, რომ საქართველოში მთავრობის ოპტიმალური ზომა (g^*) 1996-2018 წლების მონაცემების თანახმად დაახლოებით შეადგენდა 20%-ს. აღნიშნული მაჩვენებელი წარმოადგენს იმ სიდიდეს (g^* წერტილი არმეის მრუდში), რომლის დროსაც საქართველოში მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტემპი აღწევს მაქსიმალურ მნიშვნელობას (ღიაგრამა 4.3.1.).

ცხრილი 4.3.1. (4.3.4) მოდელის რობასტული შეფასებები

Dependent Variable: Y
 Method: Robust Least Squares
 Sample (adjusted): 1996Q2 2018Q4
 Included observations: 91 after adjustments
 Method: M-estimation
 M settings: weight=Bisquare, tuning=4.685, scale=MAD (median centered)
 Huber Type I Standard Errors & Covariance

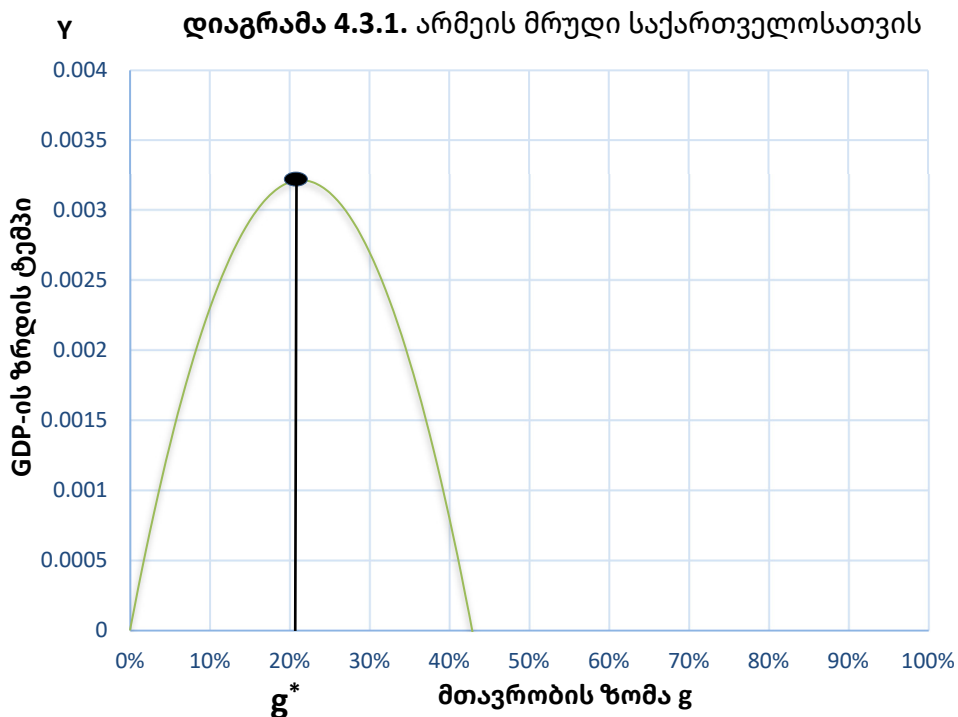
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
G	44095.36	6360.426	6.932768	0.0000
$g^{\wedge 2}$	-107825.1	22944.35	-4.699418	0.0000
C	350.8193	378.8686	0.925965	0.3545

Robust Statistics

R-squared	0.563921	Adjusted R-squared	0.554010
Rw-squared	0.734215	Adjust Rw-squared	0.734215
Akaike info criterion	142.4303	Schwarz criterion	148.4734
Deviance	51825540	Scale	619.7268
Rn-squared statistic	133.4316	Prob(Rn-squared stat.)	0.000000

Non-robust Statistics

Mean dependent var	3942.169	S.D. dependent var	1478.710
S.E. of regression	873.8810	Sum squared resid	67202792

აღსანიშნავია, რომ (4.3.4) მოდელიდან მიღებული მთავრობის ოპტიმალური ზომა ცალკეულ წლებში განსხვავდებოდა მისი ფაქტობრივი მაჩვენებლისაგან. მთავრობის მწარმოებლური ხარჯების (g) ფაქტიური სიდიდე მთავრობის ზომის ოპტიმალურ მნიშვნელობასთან ახლოს იყო 2010 და 2018 წელს, რომელსაც შეესაბამებოდა მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) 7.20%-ი და 4.7%-ი ზრდა. სხვა წლების შემთხვევაში ფაქტობრივი ზომა ჩამორჩება შეფასებულ მაჩვენებელს, ხოლო 2007-2009 წლებში აღემატება. როგორც ჩანს, საანალიზო პერიოდში (1996-2018 წლები) მთავრობის ზომის ფაქტობრივი მნიშვნელობების უმრავლესობა, არმეის მრუდის აღმავალ ნაწილზეა განლაგებული, რაც მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ხელშეწყობისათვის ეფექტიანი ფისკალური სტიმულირების გამოყენების გარკვეულ (პოტენციურ) შესაძლებლობად შეიძლება განვიხილოთ (ცხრილი 4.3.2).

ცხრილი 4.3.2. მთავრობის ზომა და მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტემპი

წლები	მთავრობის ზომა (გ) (მთავრობის ხარჯების თანაფარდობა GDP-თან)	GDP-ის ზრდა	შეფასებული გ* (1996:II-2018:IV)
2003	10.00	11	20%
2004	14.00	8	
2005	17.00	5.8	
2006	15.00	9.6	
2007	22.00	11.8	
2008	26.00	2.7	
2009	24.00	-4.1	
2010	21.00	7.2	
2011	18.00	6.6	
2012	18.00	6.1	
2013	17.00	3.8	
2014	17.00	4.4	
2015	18.00	3.2	
2016	18.00	3.1	
2017	17.00	4.9	
2018	19.00	4.7	

ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, მთავრობის ზომის მაკროეკონომიკური ბუნების შეფასებისათვის მნიშვნელოვანია გამოვყოთ შემდეგი გარემოებები:

- მთავრობის ოპტიმალური ზომა წარმოადგენს დინამიკურ მაჩვენებელს;
- გრძელვადიან პერიოდში მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ხელშეწყობისათვის ფისკალური სტიმულები ორიენტირებული უნდა იყოს მწარმოებლური ხარჯების ზრდაზე;
- მთავრობის ხარჯების მწარმოებლურობის მაჩვენებელი იწვევს არმეის მრუდის ან მრუდზე გადაადგილებას, ხოლო მთავრობის ფაქტიურ სიდიდეს ეკონომიკურთან ერთად განსაზღვრავს სოციალური ფაქტორები;
- მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტრენდი ახლოსაა მთავრობის მწარმოებლური ხარჯების ტრენდთან.

კვლევის შედეგების შეჯამება

ზოგადი

- მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის განმაპირობებელი ფაქტორების როლი განისაზღვრება ქვეყნის განვითარების დონით და განსხვავებულია ქვეყნების მიხედვით.

- ფისკალური პარამეტრების სამართლებრივი შეზღუდვები განსაკუთრებით, გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში მაკროეკონომიკური სტაბილურობისა და ეკონომიკური თავისუფლების ხელშეწყობის წინაპირობებს ქმნის.

- გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების თავისებურებიდან გამომდინარე, რესურსების გამოყენების ეფექტიანობის ზრდა და სტრუქტურული რეფორმების სწორად წარმართვა ეკონომიკის სტიმულირების მნიშვნელოვან ფაქტორად რჩება.

- მთავრობის ოპტიმალური ზომა წარმოადგენს დინამიკურ მაჩვენებელს.

გარდამავალი პერიოდის შეფასებები

- მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდაზე ინფლაციის უარყოფითი გავლენა დასტურდება ჩვენს მიერ განხილული მოდელების უმრავლესობაში, იმ მოდელებშიც, სადაც ინფლაცია ლაგური სტრუქტურით არის წარმოდგენილი.

- სტრუქტურული რეფორმები გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში დადებით გავლენას ახდენს მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდაზე მხოლოდ 4 (A1; A8; A10; A11) მოდელში, სხვა მოდელებში დაფიქსირდა უარყოფითი გავლენა. ვინაიდან სტრუქტურული რეფორმების საწყის პერიოდში, განხილული ქვეყნების უმრავლესობაში საკმაოდ რთულად ხდებოდა საბაზრო ეკონომიკისთვის დამახასიათებელი ძირითადი ინსტიტუტების ფორმირება, მოდელებმა გვიჩვენეს, რომ რეფორმები პირველი ლაგის შემთხვევაში დადებით ეფექტს არ იძლეოდა.

- განხილულ ყველა მოდელში მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდაზე მთავრობის ხარჯების დადებით გავლენა პირველი ლაგის პირობებში ფიქსირდება; სამაგიეროდ მეორე ლაგისათვის მოდელთა ნაწილში (გარდა A2; A4; A9 მოდელებისა) აღნიშნული გავლენის მიმართულება შეიცვალა და უარყოფითი ფორმა მიიღო.

- მთლიან სამამულო პროდუქტზე ფასების ლიბერალიზაციის ინდექსი უარყოფით გავლენას ახდენს საწყის და მეორე ლაგის პირობებში (მოდელები: A2; A6; A7), ხოლო, პირველი ლაგის პირობებში ზეგავლენის მაჩვენებელი დადებითია.

- მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდაზე კონკურენციის პოლიტიკის არსებული დონე უარყოფით გავლენას ახდენს პირველი ლაგის პირობებში, ხოლო მეორე ლაგის პირობებში აღნიშნული მაჩვენებელი დადებითია.
- ჩვენს მიერ განხილულ ყველა მოდელის მიხედვით გაცვლითი კურსის არსებული დონე უარყოფით გავლენას ახდენდა მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდაზე, დადებითი გავლენა დაფიქსირდა მხოლოდ ერთ (A4) მოდელში.
- მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდაზე პრივატიზაცია უარყოფითად ზემოქმედებდა მხოლოდ პირველი ლაგის პირობებში, ყველა სხვა შემთხვევაში მისი გავლენა დადებითია.
- ინვესტიციები დადებით გავლენას ახდენს ეკონომიკურ ზრდაზე გრძელვადიან პერიოდში.

ფისკალური პოლიტიკის თავისებურებები საქართველოსთვის

- “ეკონომიკური თავისუფლების” შესახებ კანონში განხორციელებული ცვლილებები მთავრობის ანტიციკლურ პოლიტიკას უფრო მოქნის ხდის.
- მთლიან სამამულო პროდუქტზე მთავრობის ხარჯების კომპონენტების გავლენა უმნიშვნელოა. გავლენის ეფექტი ვლინდება პირველი კვარტალის პირობებში, ხოლო შემდგომ კვარტალებში აღნიშნული ეფექტი მცირდება. ხარჯების კუმულაციური მულტიპლიკატორის მნიშვნელობებია: მთავრობის მოხმარება 0.45, გრანტების 0.23, სხვა ხარჯების -0.009, პროცენტის 0.08, ტრანსფერების 0.12.
- მთავრობის მოხმარების მულტიპლიკატორი მაქსიმალურ მნიშვნელობას აღწევს III კვარტალში და სხვა მაჩვენებლებზეც მაღალია.
- მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ვარიაციაში განსაკუთრებით მაღალია თვითვარიაციის მაჩვენებელი.
- მთავრობის ოპტიმალური მაჩვენებელი ძირითადად განსხვავდება ფაქტობრივი მნიშვნელობისგან, როგორც ნომინალურ, ასევე, რეალურ გამოსახულებაში.
- საანალიზო პერიოდში (1996-2018 წლები) მთავრობის ზომის ფაქტობრივი მნიშვნელობების უმრავლესობა, არმეის მრუდის აღმავალ ნაწილზეა განლაგებული, რაც მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის სტიმულირებისათვის გარკვეულ (პოტენციურ) შესაძლებლობად შეიძლება განვიხილოთ. საანალიზო პერიოდისთვის შეფასებული მთავრობის ოპტიმალური ზომა საქართველოსთვის დაახლოებით 20%-ის ტოლია.
- მთავრობის ზომის განმსაზღვრელი ფაქტორებიდან მნიშვნელოვანია მთავრობის მოხმარება.

- მთავრობის ზომის ეფექტიანობა მიზანშეწონილია შეფასდეს მთავრობის მწარმოებლური ხარჯებით.
- მთავრობის ხარჯების მწარმოებლურობის მაჩვენებელი იწვევს არმეის მრუდის ან მრუდზე გადაადგილებას, ხოლო მთავრობის ფაქტიურ სიდიდეს ეკონომიკურთან ერთად განსაზღვრავს სხვა ფაქტორები.
- მთლიან სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტრენდი ახლოსაა მთავრობის მწარმოებლური ხარჯების ტრენდთან.

Preface

Fiscal policy issues play a central part in current scientific research. In the socio-economic life of society, fiscal policy is presented in the macroeconomic context, the actuality of which is quite high due to the cyclical nature of the economy at different stages of development, and at the same time, its effectiveness appears to be an important priority of the country.

The monograph presents the current issues of fiscal policy, taking into account the peculiarities of the transition economy countries, and evaluates several theoretical-econometric models for Georgia. The aim of the research is to assess the theoretical-methodological correlation between fiscal stimulus and economic growth, current circumstances in transition economies, the multiplier of budget expenditures, and the size of Georgia's government.

Within the monograph developed approaches can be successfully used for the analysis of economic crises and the post-pandemic (Covid19) period.

Introduction

The main objective of economic policy of any government is to raise social-economic welfare of the society which is not only defined by the quantity of goods and services produced. In addition a number of issues to be solved, which requires to implementation of the effective economic policy by the government⁴⁰.

Proper planning of economic policy of the government is especially important for the countries with a transition economy when the important institutions for functioning of market economy are at the stage of development. Considering this, fiscal stimulus elaborated by the government require in-depth analysis as they impact on the current and future condition of all sectors of economy and are reflected on economic growth of the country.

The government has two main tools for impact economic processes, namely: monetary and fiscal policy. In the majority of developing and developed countries, monetary policy manage institutions that are independent from the government, with whom the main macroeconomic parameters are agreed. Therefore, all other things being equal, the government in charge for fiscal policy to impact on economic cycles.

Fiscal policy is interpreted differently in the economic literature. To quote some of them, "fiscal policy involves the use of the state budget to stimulate economic growth, provide anti-cyclical regulation, inflation limit, and achieve foreign trade balance (Asatiani, 1996, p. 188)"; "Fiscal policy – changes in government spending and taxes to achieve non-inflationary growth and full employment levels (Linwood, 1996, p.122)“; “tax and expenditure choices by the state (Blanchard, 2010, p. 912)“; "policy related to the level of expenditure and tax composition (Abel, Bernanke, Croushore, 2014, p. 627)“; "government changes in spending and taxes to affect aggregate spending (Krugman, Wells, 2015)"; "tax-budgetary policy – the mechanism of influencing the economic activity of the country by proper management of the tax system and the

---

⁴⁰In economic literature, the terms "state" and "government" are often used as the developers and implementers of economic policy. In addition, it is worth noting that the term "state" (in a broad sense) primarily refers to the territory limited to geographical boundaries, which are established or recognized by the country's constitution, relevant international agreements, or decisions of international organizations. As for the "government", it is defined in Georgian legislation as follows: The Government of Georgia is the highest body of the executive power, which implements the domestic and foreign policies of the country. The government is accountable to the Parliament (Constitution of Georgia, Article 54, first paragraph); the government is authorized to submit the state budget project to the parliament after discussing the main data and directions with the parliamentary committees (Constitution of Georgia, 2nd paragraph of Article 66); and it is not allowed to make changes in the draft state budget without the approval of the government. The government can request the parliament to pay additional state expenses if it indicates the source of its payment (Constitution of Georgia, Article 66, paragraph 3); regulate financial-budgetary relations; develop and submit to the Parliament of Georgia the draft State Budget of Georgia; ensure the implementation of the draft State Budget after its adoption; and submit a report on the execution of the State Budget to the Parliament of Georgia (Law of Georgia, „On the Structure, Powers, and Rules of Operation of the Government," article 5, subparagraph "k"). On the other hand, the term "government" is actively used in the scientific literature (Weil, 2016, pp.330-362; Chikobava, Kakulia, 2009, p.255); taking into account the mentioned circumstances, we apply the term "government" within the scope of this study.

structure of state expenditure (Association of Banks of Georgia, 2000)"; "a set of measures of tax collection and spending of the revenues received by the state (Mankiw, 2000, p.1048)"; fiscal policy – changes in government spending and tax collections designed to achieve a full-employment and noninflationary domestic output (McConnell, Brue, Flynn, 2009)“; "policy of managing budget aggregates by the state to promote economic growth in the short and/or long-run (Budget Office of the Parliament of Georgia)"; “fiscal policy – the use of government spending and taxation to influence the economy (IMF)”. Despite some differences between the given definitions, they all emphasize the macroeconomic nature of fiscal policy, which is the main lever available to the government to impact on the key economic indicators and achieve long-run, inclusive economic growth. As for fiscal stimulus, it is not defined separately from fiscal policy in the economic literature, in a broad sense it means the stimulating aggregate demand by expansionary fiscal policy and the government's response to economic fluctuations.

It is clear that fiscal policy instruments undoubtedly play a leading role in determining the level of output and employment. However, it should be noted that fiscal policy can also be used (especially during the transition to market) as one of the factors in the formation of the "optimal ratio" between the state and the private sector in the economy (Fisher, Dornbusch, Schmalenzi, 1993,p.512). In addition, the role and importance of fiscal policy in the system of state regulation of the economy are increased by the fact that, through it, the state directly participates in the process of forming the legal incomes of citizens (Gamsakhurdia, 2003,p.145)”. Therefore, it is used not only from the point of view of financial security of the state or stabilization of economic development but also, which is not less important, for the distribution of income and resources, e.g. such policy, along with fiscal and economic, also has a purely social impact (Bolkvadze, 2005,p.171).

The assessments of the expected impact of fiscal policy on the main macroeconomic parameters, both in economic theory and in practice, is different. On the one hand, the impact of discretionary fiscal policy as an economic stabilization tool in the short and long run is significant, on the other hand, it is important to link the effectiveness of the mentioned policy with its composition.

In the short-run, changes in fiscal policy affect the economic environment mainly through changes in the demand of households, businesses, and the government for goods and services, which in turn impact on economic growth. Expansionary fiscal policy (tax cuts and/or government spending increases) increases aggregate demand, which creates a stimulus for businesses to increase production and employment. Tight fiscal policy (tax raising and/or government spending cuts) has the opposite effect on aggregate demand and output. In the long-run, the impact of fiscal policy on potential GDP is determined by changes in the amount of government debt, stimulus for households and businesses,

savings, and government investments. All this, in turn, affects the labor market and capital productivity.

In particular, changes that have a positive economic impact in the short-run have a negative impact on output in the long-run. The reason for this is the expansionary fiscal policy, which increases aggregate demand in the short-run, increases output and income, including tax revenues, but not to the extent of neutralizing the increase in the deficit. Accordingly, the mentioned policy increases public debt, which, in turn, reduces savings and, therefore, output. However, under certain conditions, these alternatives in the short and long-run can be avoided if a change in fiscal policy that increases aggregate demand in the short run also positively affects the economy in the long run. As a rule, countercyclical discretionary fiscal policy, which involves promoting the growth of aggregate demand during a slowdown in economic activity and limiting aggregate demand during an economic boom, has an important role in achieving macroeconomic stabilization. However, there are certain cases when the implementation of anti-cyclical fiscal policy is not appropriate when economic activity is reduced. Fiscal policy easing can be inappropriate in the presence of large external imbalances. In this case, to avoid a decrease in economic activity, fiscal consolidation may be needed to limit rising inflation and/or reduce current account imbalances or capital outflows.

Based on the above-mentioned, it can be seen that fiscal stimulus, as one of the important economic levers at the disposal of the government, on the one hand determines the macroeconomic situation of the country and, on the other hand, represents a means for impacting economic fluctuations (Blanchard, 2010, pp.696-722; Krugman, Wells, 2015, pp.169-189). Therefore, its role is important in the process of achieving both short and long-run macroeconomic balance.

Fiscal stimulus as a macroeconomic tool was first introduced during the Great Depression of 1929-1933 and is still actively used. A clear confirmation of this is the financial crisis, e.g., 2008–2009, when the majority of countries actively started developing fiscal stimulus (according to OECD estimates, the fiscal support announced during 2008-10 accounted for around 3.5 percent of 2008 GDP in advanced economies, and in the G20 group of countries, it amounted to around 692 billion (US\$) in 2009, or approximately 1.4 percent of their combined GDP (ILO, 2023)). In particular, in response to the significant decrease in aggregate demand observed in individual countries, the government reduce taxes, increase subsidies, and increase expenditures. Fiscal stimulus again economic fluctuations caused by Covid19 (Deb, Furceri, Ostry, Tawk, Yang, 2021; Gourinchas, Kelemlı- Özcan, Penciakova, Sander, 2021; Murphy, 2023; Tabaghua, 2022; Kinda, Lengyel, Chahande, 2022; Ananiashvili, Gafrindashvili, 2020, and others).

A number of studies have been devoted to the discussion surrounding fiscal stimulus. It can be said that Milton Friedman and David Meiselman were the initiators of the debate and were among the first to analyze the effectiveness of fiscal stimulus in

economic cycles. In the late 1960s, Albert Ando, Michael De Prano, Donald Hester, Thomas Mayer, and Franco Modigliani took part in these debates. The second part of the debate begins in the first half of the 1970s, to which significant contributions were made by the studies of Christ, Blinder, Solow, and Brunner. As a result of an active fiscal policy, the peculiarities of the expulsion of the private sector from the financial market ("crowding out") are studied. The next stage of the research on the mentioned issue originates from the theory of "rational expectations", namely from the studies of Robert Barro, Robert Lucas, and Thomas Sargent, according to which the effectiveness of fiscal policy is based on the expectations of the population. According to this approach, a reduction in taxes in the current period due to the creation of a budget deficit leads to an increase in taxes in the future, which, in turn, does not significantly affect the change in aggregate demand, the interest rate, or the level of output.

In later studies (Devarajan et al. 1996; Tanzi, Zee, 1997; Glomm, Ravikumar, 1997; Lucas, 1990; Barro, 1988, 1990; Zagler, Durnecker, 2003; Blankenau, Simpson, 2004; Balatsky, 2003, 2004, 2010; Balatsky, Ekimova, 2011; Balatsky, Ekimova, 2012 and et al.) there is an increase in the role of fiscal policy in the process of stimulating economic growth. Issues of assessing the correlation between changes in the size of the government, expenditures and taxes economic growth among the top subjects of economic research (Verick, Islam, 2010; Wyplosz, 2010; Gemmel, Kneller, Sanz, 2011; Kandil, Morsy, 2010; Solow, 1956; Romer, 1986; Lucas, 1990; North, Thomas, 1973; Folscher, Krafchik, Shapiro, 2000; Djankov, et al., 2003; Altunc, Aydn, 2013; Armeiy, 1995; Barro, 1990; Christie, 2014; Dar, Amhir, Khalkhali, 2002; Guseh, 2007; Zhu, Chiou-Wei, Kuo, 2010; Tabaghua, 2017; Ananiashvili, Papava, 2009, 2014; Ananiashvili, 2010, 2014, 2018; Papava, 2005, 2014, 2017; Chikobava, 2011, 2013; Khaduri, 2010; Silagadze, Chikvaidze, 2001; Basaria, Meskhia, 1995; Zedginidze, Mkhattrishvili 2014, and others).

Fiscal policy studies are conducted on a regular basis by: the Budget Office of the Parliament of Georgia; Ministry of finance of Georgia; International Monetary Fund (IMF); Organization for Economic Cooperation and Development (OECD); World Bank); European Bank for Reconstruction and Development (EBRD); International Labor Organization (ILO) and others.

Chapter I. Macroeconomic Basics of Fiscal Policy

1.1. The Role of Fiscal Policy in Classical and Neoclassical Theory

There is a non-uniform definition of the classical school in economic literature. The term economist- classics was first introduced into scientific literature by Karl Marx, who among the representatives of this school consider English economists Adam Smith and David Ricardo. John Maynard Keynes, contrary to established ethics, "economists-classicists" can be considered as the followers of David Ricardo, e.g. those who developed D. Ricardo's economic approach include John Stewart Mill, Alfred Marshall, and Arthur Pigou. Keynes also points out that: "For me, the pre-classical doctrine is close, according to which everything is produced by labour and it is appropriate to consider the labour of entrepreneurs and assistants together with technology, natural resources, production equipment and effective demand as the main factor of production." Subsequently, the mentioned ideas were developed and expanded by the Western economists, included the French economist Jean-Baptiste Say, Thomas Malthus, John Stuart Mill, Alfred Marshall and Arthur Pigou as part of the "economist-classics". The authors also shared the view of Marx and Keynes in that they left Smith and Ricardo among the classics. These authors gave rise to a new, in-depth understanding of economic visions and the production process.

Further development of analysis of fiscal policy among representatives of the classical school was carried out by David Ricardo⁴¹. According to Ricardo vision financing the budget through the emission of securities affects households not only during the emission but also in the period after it, which is the result of the population's expectations. Moreover, it is quite difficult to predict the size and duration of this event. Purposeful issuance of government securities, both in conditions of state budget deficit and expenditure, provides stable economic growth in the short-run and long-run if "Ricardian equivalency" completely takes place in the economy. If the deficit and the tax rate are equal, this situation eliminates the need for long-run government debt. The issuance of government securities and, in this way, the filling out of the state budget deficit are necessary when there are downturns and crises in the economy. This is based on the idea that the resources obtained by the issue of government securities will cover the reduced tax during the period of economic decline and, at the same time, provide an opportunity to reduce the tax rate, which will ease the economic situation of broad sections of the population. According to "Ricardian equivalency" hypothesis, if every member of society realizes that the future duty will repay the principal amount of the loan and the interest accrued on it, the interest rate of the bond will be equal to the amount

---

⁴¹In economic theory, "Ricardianism" means a view that perceives the economic system as a set of actions and instruments directed towards the production and distribution of wealth.

of the duty's rate. In such a situation, the public debt will have no effect or influence on economic growth (Fisher, Seater, 1993).

In order for Ricardo's theory of equivalences to be fulfilled, the following conditions must be satisfied: First, the possibility of perfectly predicting the future is fulfilled (all things being equal) within the framework of this approach because Ricardo's equivalence does not imply that government expenditures can carry any additional external effects (Sachs, Larrain, 1996, p. 238-239). Therefore, this circumstance makes it quite possible to predict the future, and in this case, the deviation from the expectation of the future of society is accidental; second, the absence of liquidity constraints implies that if economic entities are not able to freely borrow funds when needed, they will not restrict current consumption due to pessimistic expectations, and Ricardo's equivalence will not take place.

Classical economics agrees with Ricardo's thesis of equivalence, which states that the effects of increases in taxes and changes in costs on the economy are identical. For example, if the government finances increase spending by raising taxes, household consumption falls because disposable income falls, whereas if the government finances increase spending by borrowing funds in the debt capital market, household consumption falls because savings rise due to the expected increase in taxes. The root of the problem is that people believe that if the government borrows to fund its own expenditures, it would inevitably raise taxes to pay off the debt. People are more concerned with long-run income rather than short-run income.

Incomplete equivalence leads to changes in the composition of the unpaid loan structure and the interest rate in the same direction. For example, during a recession, interest rates rise in the economy, which reduces investment and economic growth. In such a situation, the government policy should be a set of steps against this direction, reduce the interest rate, increase the emission of state securities, and, by implementing state investments in the economy, change the trend of economic recession in the direction of economic growth.

In order to determine which shock has a greater impact on cyclical fluctuations, it is important to consider the RBC model developed by another prominent representative of the classical macroeconomic school, Edward Prescott, according to which real shocks in the economy It has a significant correlation with business cycles. Real shocks are fluctuations in the real part of the economy, such as shocks that affect the production function, employment levels, government purchases of goods and services, and consumer decisions. According to this theory, economic booms are the result of positive production shocks, and economic recessions are the result of negative production shocks. In the prototypical RBC model, government spending is financed by tax revenues, cause consumption to fall while the interest rate and labour supply rise. Accordingly, fiscal policy has a negative effect on consumption but a positive effect on output. which is based on the following two prerequisites:

first is methodological. Lucas stated that macroeconomic models should be developed based on micro-fundamentals, namely, worker utility growth, company profit maximization, and rational expectations—clearly in mind in order to avoid the preceding mistakes. However, establishing a model that can be quickly and simply solved is a key component of macroeconomic analysis (the advent of computer programs has made it easier to solve such models quantitatively). However, the RBC theory has made significant contributions to the creation of strong numerical techniques that enable the creation of more thorough models;

second is conceptual. Until the 1970s, most economic fluctuations were considered to be the result of imperfections, deviations from, and/or close approximations of the actual and natural volume of output. Following Lucas, Perotti argued that fluctuations can be explained by technology shocks that occur in competitive markets with fully flexible prices and wages. In other words, he argued that a change in actual output could be explained as a change in the natural volume of output rather than a deviation from it. As a result of new discoveries, productivity leads to an increase in output. An increase in productivity leads to an increase in wages and encourages workers to increase the supply of labour, which in turn increases both output and employment levels.

For the purpose of simplicity, classics in macroeconomic models assume that the increase in government spending is financed by the increase in taxes. We can consider the effect of the increase in government spending in the following way: the first is when there is a one-time increase in government spending, and the second is when government permanently increase spending. A one-time increase in government spending does not change consumption because the decrease in disposable income is offset by a decrease in savings. In contrast to the above, when the increase in government spending is permanent, there is a decrease in household consumption and not a decrease in savings. Therefore, in this case, the decrease in consumer spending is equal to the increase in government spending. The expansionary fiscal policy is viewed unfavorably by classics in this regard, in part because it reduces private consumption and investment, which is a barrier to long-run economic growth. The public worries that using treasury bonds to finance government spending instead of taxes will place a heavy load on future generations who will pay off this debt. Classics contend that growing governmental debt is the same as "robbing" future generations, however it is important to distinguish between internal and external debt while making such an assessment. With respect to the latter, it is true that the national debt will be a burden on future generations, but this cannot be stated of the national debt owing to the nation's because they are themselves debtors. In the context of life cycle theory, Modigliani discusses how debt financing budget decline capital stocks. The total amount of assets will remain constant even while their owners are constantly changing if the rates of population growth and technical progress are equal to zero. Government spending has increased, which is financed by

debt, does not affect savings but reduces the volume of private capital, which takes on a permanent form. Therefore, future generations will live in conditions of reduced capital stocks.

According to the classics approach, changes in government spending and tax legislation affect the real economy. However, changing the tax legislation is a rather difficult task as difficulties are associated with additional costs for society (the costs of changing the rules of the game). At the same time, it is difficult to assess the impact of this policy due to the different types of taxes and different forms of taxation.

In classical theory, the object of fiscal policy influence is the labour market, through which it affects short-run fluctuations and the long-run growth of the economy. An increase in government spending does not affect the production function or the marginal product of labour, but it does affect the supply of labour and the sustainable level of capital equipment. Therefore, fiscal policy can move the economy to the level determined by the "golden rule" of capitalization, although this level is a random event. Where the economy will be after the tax policy is implemented depends on where it was before, e.g. where the economy is located-above or below the level determined by the "golden rule" of capitalization-fiscal policy has two effects: if the capital equipment in the economy is above the level determined by the "golden rule", then the possible result of tax increases is an increase in the level of consumption and a decrease in savings. Therefore, the substitution effect is strong if, on the contrary, the level of consumption and savings increases due to the income effect. Here, it should also be noted that the transition of capital equipment to the level determined by the "golden rule" is related to the costs of transitioning from one steady state to another.

Classics argue that an increase in government spending, regardless of the form of financing, leads to a decrease in the welfare of employees and an increase in the labour supply, resulting in an increase in the potential level of production. The impact of the mentioned fiscal shock is amplified, for example, in the case of government expenditures such as military expenditures that do not directly benefit the private sector and expenditures such as health care, road construction, etc. Replaces private sector costs and is characterized by fewer negative effects. If we analyse this effect within the framework of the IS-LM and AD-AS models known in economic theory, we will see that the mechanism of stimulating the economy through aggregate supply affects the economy. An increase in the supply of labour increases the level of potential output and shifts the long-run supply (LRAS) to the right.

Classics often disagree with the application of fiscal policy with anti-cyclical objectives and support their ideas with the following justifications:

First, prices and wages quickly adjust to the new overall economic equilibrium conditions, which significantly reduces the scope of the impact of fiscal policy, although this is not a sufficient condition for the government not to use stimulatory fiscal policy;

Second, during an economic downturn, when wages, employment, and output are low, an increase in government spending increases output at the expense of an increase in the labor supply. The latter is increasing because people are getting poorer. Hence, according to classical theory, the economy quickly returns to equilibrium, and increasing employment by increasing government spending will reduce rather than improve society's welfare. Classics believe that government spending should be increased only if its benefits exceed the costs to taxpayers. In the phase of economic decline, the increase in government expenditures and their financing through the sale of government treasury bonds will not reduce the consumption of family farms in the current period because they will not have the opportunity to take care of the prevention of the expected development of the economy in the future. During the phase of economic decline, employment is low, the level of capitalization will be high, and it is expected that it even exceeds the level of capitalization determined by the "golden rule". Given these conditions, fiscal policy can reduce economic fluctuations;

Third, the implementation of fiscal policy is associated with time lags. How much time does it take the government to develop and make a decision on fiscal policy changes? The economic condition may have changed by the time the government finally modifies its budgetary policy. Furthermore, the difficulty is not only the accurate projection of possible future scenarios, but also the assessment of the degree of influence of fiscal policy instruments on the economy.

Based on the effectiveness of the government's economic policy, the classics favour the reduction of government expenditures and the limitation of the area of the government's economic policy. The criterion for determining government expenditures should be the production of "public good" that is consumed by the entire society, not by certain groups of society and/or individuals.

The supporters of the classical school also believe that the government activities should be subject to certain limitation when formulating and enforcing fiscal policy, which implies that there must always be a balanced budget or that the budget deficit, public debt, and size of the money supply regulation should be constrained.

Considering the above, we can summarize the ideas of representatives of the classical school about the economic role of the government as follows:

- the government should play a minimal role in the process of regulating the economy;
- the equilibrium in the economy is reached under conditions of full employment, which means that at the equilibrium wage, everyone is employed who is satisfied with the current salary, and those who are not satisfied become unemployed voluntarily;
- the government has a minimal role in regulating business cycles and fiscal policy is less effective.

The aforementioned concepts were later realized in the neoclassical theory, in which government has one of the key instruments as fiscal policy and the goal of the state budget is to control the economic cycle. With a focus on tax reductions and spending restriction, the fiscal policy theories of this school have been addressed within the frameworks of supply-side economics and monetary theory.

This approach is based on Arthur Lafer's famous curve, which shows the correlation between the average tax rate and tax revenues. After the point at which fiscal revenues reach a maximum, tax increases reduce tax revenues. The importance of the Laffer effect can be considered from another point of view, in particular, existence of the Laffer curve naturally leads to an attempt to somehow determine the value of the tax rate (t^{**}), that brings the maximum tax revenues, which will be the basis for the development of economic policy and the improvement of the existing tax regime. The optimal value of the averaged tax rate in individual periods undergoes a change, which means that a set of curves is created in the Laffer supply curve function $Y^S=Y^S(t, \delta)$, they differ from each other in the value of the δ parameter (or what is the same, the value of the optimal tax rate) (Ananiashvili, Papava, 2009, pp. 141-146).

The theory of "supply economy" not only rejects the use of fiscal policy as the most important lever of state regulation of the economy but also considers it an active and efficient system of measures. At the same time, in contrast to the Keynesian and Neo-Keynesian theories, the "supply economy" theory believes that fiscal policy, on the one hand, ensures economic growth by reducing taxes, and on the other hand, by limiting government expenditures, it stimulates anti-inflationary processes.

Fiscal policy advocates who agree to the "supply economy" idea generally have different views from those of the monetarist economic school, which places little value on it. Taxes and government expenditure are essential fiscal policy levers for monetarists in the sense that they allow for control over the money supply. Since fiscal policy can only "help" the economy in the process of controlling the money supply, the monetarist perspective holds that economic stabilization can be achieved by implementing an efficient and flexible monetary and credit policy.

The attitude of the followers of the "supply economy" theory towards the second instrument of fiscal policy, government spending, is similar to what they have towards the use of the tax mechanism. The starting point of their analysis is the close correlation between growth in government spending and inflation. A significant increase in government spending leads to an increase in the budget deficit. The latter gives rise to increased state debt, which can create fertile ground for the development of inflationary processes in the country. Therefore, in order to reduce inflation, they must necessarily consider the reduction of government expenses, especially the limitation of the financing of social programs, because it is such expenses that carry the "inflationary gene". At the same time, the reduction of government spending, in turn, reduce production, and

therefore economic growth should be promoted by the activation of the second channel of fiscal policy (tax reduction).

1.2. The Genesis of the Macroeconomic Role of Fiscal Stimulus

Fiscal policy analysis from a macroeconomic point of view originates from John Maynard Keynes' „General Theory of Employment, Interest, and Money" (Keynes, 1936), which emphasizes the macroeconomic role of fiscal policy in the process of stimulating the economy. The Keynesian theory rejected the previously approach about the superiority of a balanced budget and made the budget deficits (or surpluses) as one of the main issues of fiscal policy. In this theory, two types of fiscal policy are distinguished from each other: automatic ("built-in stabilizers") and discretionary fiscal policy. Automatic ("built-in stabilizers") means an economic mechanism that automatically reacts to changes in the economic situation and does not require any additional measures from the government. Such stabilizers include a progressive tax system, an interest rate, automatic mechanisms for changes in price levels, and the real volume of production. Because the aforementioned stabilizers cannot always provide the best management of economic processes, the so-called requirement for using discretionary fiscal policy arises.

Keynes's approach is a clear confirmation of the necessity and advantages of understanding the theoretical results of his predecessors and formulating new views. The theory implies regulating the economy on the "wheel" created by the classics in such a way that economic crises are avoided. The government has such regulators in the form of budgetary-tax and monetary-credit instruments. Keynes's theory is often considered a theory of aggregate demand, which stems from the fact that the main instrument of market regulation is the regulation of aggregate demand by the government using budget-tax and monetary-credit policies. Keynes, as his teacher, A. Marshall, believes that the shortcomings of capitalism are manifested in its inability to fight crises and unemployment with internal strength. According to Keynes, to solve this problem, it is necessary government intervention in economy.

The Keynesian model is based on several fundamental principles and hypotheses. Among the principles are:

- aggregate demand is affected by various economic decisions, both in the private and public sectors. Decisions made by the private sector may worsen the macroeconomic situation of the country, taking into account that during economic crises, current consumption is reduced by the population. The mentioned failures push the government to conduct an active fiscal policy, which is expressed in fiscal stimulus;
- prices and wages react slowly to changes in demand and supply;

- changes in aggregate demand have a greater short-run effect on real output and employment than on prices. Prices are sometimes rigid, and a small change in any cost element (consumption, investment, or government spending) causes a change in the level of output.

The hypotheses:

- effective demand hypothesis. Equilibrium is achieved not by price flexibility but by changes in the variables that affect effective demand. The reason for unemployment is the insufficient effective demand for goods and services, which is mostly caused by the low level of investments, the reason for which is the high interest rate;
- demand for money consists of transactional and speculative motives;
- rigidity of nominal wages;
- rigidity of prices.

Keynesians created a specific method and form of government regulation of the economy, which is known as anti-cyclical policy. Anti-cyclical policy is based on regulation of state budgets, tax policies, and interest rates.

In the process of economic decline, Keynesians call us to stimulate investments, for which it is necessary:

- the increase in government spending stimulates insufficient demand;
- policies aimed at stimulating investment without increasing the money supply in the economy;
- influencing investment processes through taxes in order to increase both production and consumer demand.

According to Keynes, the main role in the regulation process belongs to government spending, whose main purpose is to increase effective demand and create favourable conditions for private capital investment. Scientific research activity and the development of industrial infrastructure should be the main orientation of state expenditure.

Based on Keynes' idea, John Hicks developed the well-known IS-LM model (closed economy general macroeconomic equilibrium model) in 1937. According to Hicks, the Keynesian theory analyses individual cases in the economy and does not serve to generalize the ideas of the classical economic school. Moreover, the Keynesian model represents the development of the ideas of the classical school only when there is an advantage to the "liquidity trap" in the economy. Hicks notes that such a case occurred during the Great Depression. The author concludes that the Keynesian vision is successful and shows the effectiveness of fiscal policy during economic cycles (De Vroey, 2016). The Hicks model became particularly popular as a result of the theories of Franco Modigliani and Alvin Hansen, who contrasted two sub-models: Keynesian and classical (Modigliani, 1944; Hansen, 1953).

The model proposed by Hicks was further developed by representatives of the post-Keynesian school, including Tony Thirlwall, who formulated his views in the form of the following six points (Thirlwall, 1993):

1. the level of employment and unemployment is determined by the goods and workforce markets;
2. involuntary unemployment existence is related to shortage of effective demand;
3. the correlation between aggregate investment and savings is fundamental. The causality starts with investments and then moves to savings, not the opposite;
4. a monetary economy is significantly different from a barter economy: money is not neutral, while finance and debt are important ingredients;
5. the quantity theory of money misleads the public for the following three reasons:
  - 5.1. money is an endogenous variable;
  - 5.2. the causality of exchange parity ($MV=PT$) starts from right to left, not vice versa;
  - 5.3. the velocity of money is not constant;
  - 5.4. a capitalist economy is governed by the "animal instinct" of investors, which determines the level of investment.

The ideas proposed by Thirlwall were later shared by other representatives of the post-Keynesian school. In particular:

1. according to Paul Davidson, Keynes identified the following three important axioms in the "classical" theory:

- 1.1. the future can be influenced by the past;
- 1.2. aggregate changes – price flexibility ensures market equilibrium;
- 1.3. neutrality of Money – the classic dichotomy: money affects prices, not output and employment.

Davidson disagrees with these ideas and points out that we live in conditions of considerable uncertainty, the future cannot depend on the past, and the idea of changes in aggregate demand is also incorrect because price flexibility does not ensure full employment. Money is not neutral, it affects output and employment. Davidson, like Keynes, supports the idea of effective demand, which requires active fiscal and monetary policy.

2. According to Micha Kalecki's two-crisis model, the correlation between workers and capital owners is important, and the costs acquired by capitalists are the key to business cycles (Kalecki, 1954). A simple income-expenditure model (for a closed economy without government) was developed by Kalecki, where total revenues are equal to the costs incurred by capitalists.

Keynes's and Kalecki's theories contain several important common elements: first, both of them consider aggregate demand as an important factor in changes in economic activity and reject the validity of Sey's law in monetary economics; second, both

scientists distinguish consumer and investment costs and consider the latter as an active and changing component of demand; Third, according to both economists, the price level is determined by producers who try to maximize their profits. Producers also determine the wage level, which is formed not in the labor market but for goods and services.

Along with common, Keynes and Kalecki also contain different elements, which further led to the differentiation of positions within the post-Keynesian direction, e.g., Keynes believes that the economy is represented primarily as a set of atomistic competitive markets, while Kalecki prefers an analysis of the economy as consisting of oligopoly markets. Based on the above, Keynes focuses on the increasing marginal costs of the firm, and Kalecki focuses on constant marginal costs.

3. Hyman Minsky expanded on Kalecki's concept using the framework of the financial instability hypothesis. The Great Depression was caused by weak government and ineffective financial market regulation, in Minsky's opinion, which makes it imperative to constantly regulate the financial sector. He claimed that the presence of "big government" in the economy can be the solution to all problems (Toporowski, 2012).

Neo-Keynesians developed a worldwide model of government intervention in the economy based on post-Keynesian theories, where they included financial aggregates like taxes, government spending, budget deficits, and public debt to money, finance, and credits. Three primary strategies for economic regulation are:

1. stability method;
2. method of compensation and countermeasures;
3. method of compensation, managed programs.

Stabilizers operate instantly, without any special laws or regulations, automatically reacting to cyclical fluctuations and avoiding them in the economy. Such stabilizers, according to Neo-Keynesians, include income tax, social insurance tax, benefits for the unemployed, etc. These stabilizers operate automatically in different phases of cyclic fluctuations. In particular, their rates do not change; the total amount of tax or payment changes, which increases during booms and decreases during crises and depressions. Such a governmental aid and payments automatically regulates "effective demand". According to neo-Keynesians, during compensated financial policy, the state, using the second and third methods, should take it upon itself to compensate for the breakthroughs that arise between the dynamics of production and effective demand. According to Roy Forbes Harrod, such an approach to the issue ensures an excess of budget funds in the boom period and a deficit in the depression period. On the other hand, Hicks does not consider the monetary and credit regulation recommended by Keynes to be sufficient and requires additional fiscal and tax measures. According to him, the budget deficit and the state debt are not evil at all, as the representatives of the classical school believe. Alvin Harvey Hansen states that "the growing federal debt will not destroy, that will improve the country's economy".

Neo-Keynesians also analysed the Keynesian "built-in stabilizers" theory, and accordingly, the state budget, as an instrument of fiscal policy and aggregate national product distribution and redistribution, considers the regulation of economic cycle phases to be its main function. According to them, both government expenditures and taxes should be used to achieve and maintain the equilibrium state of the economic system, and they should be used in accordance with the changes in the phases of the economic cycle. In particular, in conditions of economic growth, the state should increase tax rates or, on the contrary, reduce state expenses in order to form a certain financial reserve (in the modern sense, a budget surplus), which will be used during the period of economic crisis. It should be noted that neo-Keynesians view fiscal policy as an anti-inflationary lever of the economy, which means raising taxes to reduce inflation rates.

Representatives of the new Keynesian school made a significant contribution to the macroeconomic analysis of fiscal policy by developing the DSGE model, which makes the same assumptions as the RBC model. This follows from the fact that in both models, consumers' expectations about the future are of main important point. However, contrary to the RBC model, real wages in the New Keynesian model increase after a positive shock to government consumption (Pappa, 2009) and when the interest rate is strictly fixed, the positive effect of government spending on output will increase expected inflation (Christiano, Eichenbaum, Rebelo, 2009). In such an economy, the government spending multiplier rate is high, and the increase in government spending in the open economy (standard DSGE) model affects the exchange rate and worsens the country's trade balance (Gaber, Gruevski, Gaber, 2013).

Keynesian theory at the beginning focused on the analysis of the causes of short-run equilibrium under the conditions of a significant volume of unused resources. It is no coincidence that one of Keynes' main innovations is the concept of involuntary unemployment. Demand appears as a force that can activate existing but unused resources. Keynes wrote that the problem is not to determine in which fields and how to use resources (he relied on the classics in this matter), but to understand what the level of use of existing resources depends on. According to Keynes, the threat to the economy came from "passive" savings that were too large to match the level of production at full employment. Accordingly, taxes are considered a deduction from the disposable income of economic agents, and their increase is a factor acting against the growth of production and employment. In addition, taxes can have the effect of reducing "passive" savings, depending on what the government's policies and related redistributive effects will be, as well as the propensity of different groups, including government spending.

According to the Keynesian approach, a reduction in the tax rate leads to an increase in consumption. In the short-run, an increase in consumer spending leads to an increase in the demand for goods and consumption, that is, in the volume of production and employment. At the same time, the decrease in savings caused by the increase in

consumption intensifies the competition among investors, which ultimately leads to an increase in the interest rate. This, in turn, will hinder domestic investments and give an incentive to the import of foreign capital. For the economies of developed countries, this effect is of course negative, while for countries in the process of post-communist transformation, it carries a clearly desirable positive moment: firstly, the easing of the tax burden helps to free up the funds needed to load production capacities, and secondly, for competitive products in the conditions of old techniques and technology, foreign investments are needed for production (Papava, 2005, p. 127). The impact of tax cuts on aggregate demand is not clearly defined. In the economy, there may be a situation where tax increases will increase aggregate demand, which depends on the ratio between the marginal propensity to consumption (b) of households and the marginal propensity to consumption (g) of the government. It is possible that any of the following combinations may occur in different situations in the economy: $b > g$; $b < g$; $b = g$ (Ananiashvili, Papava, 2009, pp. 27-36).

1.4. With the Beginnings of the Economic Consensus

At different stages of the development of economic science, there was an active discussion on the effectiveness of individual theories or approaches. In the 1980s and 1990s, the debate about the economic role of government, especially between the New Classics and the New Keynesians, was among the top subject. The New Keynesians suspect the New Classics of relying on unrealistic definitions of volatility and ignoring its obvious shortcomings. The New Classicists, on the other hand, pointed to the ad hoc nature of some Keynesian models (Saraceno, 2018).

It can be said that a lot has changed in the recent period, and the beginnings of the formation of a common vision have also appeared (De Vroey, pp. 329-330, 2016). Methodologically, this was reflected in the construction of RBC models and a careful description of the optimization problems of firms and people's behavior. Conceptually, this refers to the RBC approach and the recognition of the potential importance of changes in the rate of technological progress in the theory of economic growth. However, given that it also takes into account certain limitations pointed out by the New Keynesians, these include the impact of aggregate demand on output, from the role of trade in determining wages to the role of imperfect information in credit and financial markets, and nominal wage rigidity.

The significance of the influence of fiscal or monetary policy instruments on economic fluctuations is one of the main watershed between the representatives of different schools, although recently there have been preconditions for the re-evaluation of macroeconomic policy by individual scientists and the formation of a common opinion.

The theory of economic consensus originates from the neoclassical synthesis and is still developing. This is the view that microeconomic fundamentals determine macroeconomic outcomes. And, for the analysis of unemployment and output levels in the economy, it is important that all macroeconomic models adequately consider individual decisions made on the basis of rational expectations. Accordingly, deviations from the natural level of unemployment can be caused by the rational decisions of individuals. It should be noted here that the natural level of output in the Keynesian model is the value that is achieved under full employment conditions. Moreover, it is the level of output that occurs under conditions of full price and wage flexibility, and in the short run, this level of unemployment does not cause inflation (Leith, Wren-Lewis, 2005).

The evolutionary development of fiscal policy was pushed by the period after the Great Depression, when an analysis of its anti-cyclical nature was conducted and following new views were formed:

- fiscal policy is the only available instrument for stimulating the economy, which can play an important role during economic decline and financial crises when the interest rate reaches zero (nominal) and the value of the fiscal multiplier is high (DeLong, Summers, 2012);
- expectations related to the duration of the crisis do not constitute grounds for criticism due to the lag effect, which favours a more active fiscal policy. Stimulating the economy with fiscal instruments is less effective in countries with high budget deficits than in countries with low budget deficits (Blanchard, Giovanni, Mauro, 2010).

The New Economic Consensus Theory views fiscal policy as an effective means of combating deflation. Typically, in the short-run, fiscal policymakers may have reason to deviate from a balanced budget, especially when the economy is in recession. As for the long-term period, the amount of domestic debt should be maintained at a stable and manageable level (Bernanke, 2003). The impact of fiscal policy on aggregate demand is based on the positive effects of deficit spending. Woodford's consider as the most important, where the author evaluated those issues as follows (Woodford, 1998):

- the impact of government spending and debt on consumer behavior and expectations;
- methods of financing government expenditures;
- fiscal policy impact on banking system and central bank policy.

Bernanke, pioneered the primary techniques of investment-savings, based on the Phillips curve, and the "Taylor rule," also contributed significantly to the formation of the idea of the new economic consensus. According to Bernanke, during moments of economic volatility, fiscal policy should take precedence, and monetary policy should follow. When we compare Bernanke's and Woodford's perspectives, we can see that they are pretty similar, however Bernanke emphasizes the necessity of raising the money

supply in stimulating the economy. Although Woodford shares the effect of money and securities, Bernanke advises to finance a share of the reduction in tax revenues by issuing money, since this policy does not increase the total debt of the government.

Fiscal policy, according to Woodford and Bernanke, is a tool for managing public expectations. Influence of policy instruments will be ineffective if households ignore fiscal policy as being reliable and resistant to large changes (Tcherneva, 2008). As a result, it is not enough to choose the appropriate fiscal and monetary policy objectives, it is also important to persuade people with rational expectations that this or that policy is correct and focused on economic outcomes. Both credibility and transparency are critical for monetary and fiscal policy.

In the presence of a deflationary environment, fiscal policy should dominate, and discretionary tax cuts can play a positive role in the economy. On the other hand, according to the neoclassical consensus, fiscal policy, unlike classical and RBC theories, is not considered an ineffective tool. Fiscal policy affects output and inflation, which affect monetary policy, just as inflation targeting can affect fiscal policy. Based on the above, fiscal and monetary policy should be implemented in coordination with each other in the process of stimulating the economy. Bernanke views fiscal policy as a means of stabilization that is not related to ensuring the level of full employment (Seidman, 2006).

In addition to the above, in terms of the theory of economic consensus, it is appropriate to consider as well as Georgian scientists Ananiashvili and Papava's research "Laffer-Keynesian Synthesis and Macroeconomic Equilibrium" (Ananiashvili, Papava, 2014). The authors analyze within one model the theories of Arthur Lafer, one of the prominent representatives of the "idea of supply economy" and Keynes, the founder of the idea of "aggregate demand". The objectives of the model presented by the authors are as follows: determination of the tax rate ensuring macroeconomic equilibrium and examination of the correspondence between the equilibrium and optimal (Laffer's point) tax rates, depending on changes in parameters and the tax policy regime. However, the authors point out that the equilibrium conditions allow us to determine the equilibrium tax rate, which is determined not by market mechanisms but by a policy tool. Within the framework of the research, it is shown that after a shift in aggregate demand or aggregate supply, equilibrium can be restored by an appropriate adjustment of the tax rate. It is also shown that the direction of the rate change depends on the position of the initial tax rate in relation to the optimal one. But if the government does not intervene, then the equilibrium is reached through the price mechanism, as a result of which not only the equilibrium but also the optimal rate change. The synthesis from the demand and supply points of view allowed us to conclude that when the government does not change the tax rate, it can still affect aggregate demand to bring the equilibrium and optimal payment rates closer to each other. However, macroeconomic equilibrium does not imply the only value of the optimal payment rate. In other words, the equilibrium tax rate can coexist

with the whole set of values of supply curves and payable revenues (Makasheva, 2015). Researchers are attempting to eliminate the one-sided approach to taxation found in Keynesian models of demand and supply theory. The aggregate supply is ignored in the first instance, while the demand is ignored in the second. They believe that their synthesis may overcome the one-sidedness of the mentioned ideas and provide a complete explanation of the role of taxes. To demonstrate such a synthesis, scientists provide a well-known macroeconomic equilibrium model from the economic literature that consists of aggregate demand and supply functions. Furthermore, unlike the standard model, in which the price level is regarded to be the primary predictor of aggregate demand and supply, the model established by Georgian the average tax rate is such a determinant, which allows us to see the role of that in a new way (Mekvabishvili, 2016, p. 238).

According to the New Economic Consensus approach, policy can affect workers' incomes as long as it has the ability to influence the behavior of individuals⁴². The history of economics demonstrates the fact that reaching a consensus on a single monetary or fiscal policy is an easier process than building a general consensus around macroeconomic policy. It can be said that the general framework of the economic consensus is in the process of being formed at the current stage of policy creation, however, the mentioned idea has a long way to go before its final formation, which can be considered the next stage of the development of economic science.

---

⁴² It is worth emphasizing that the theory of the new economic consensus is not studied within the framework of the dynamic general equilibrium model, which presents unemployment as entirely voluntary.

Chapter II. Macroeconomic Role of Fiscal Stimulus

2.1. Overview of the Essence and Goals of Economic Policy

The stages of economic policy development coincide to some extent with the change in the role of fiscal policy in the process of regulating economic cycles. Historical experience shows that fiscal stimulus often appears as a component of anti-crisis economic policy, which the government applies to reduce the negative consequences of economic crises. Fiscal policy appears as one of the aspects creating common and/or different ideas and models that have been generated within the context of different theories of economic growth models (Acemoglu, 2009).

Different definitions of economic policy can be found in the scientific literature, similar to the particular concerns discussed above. According to Keynesian theory, "economic policy involves the government's regulation of the economy to achieve maximum common utility"; Okun "under economic policy means a set of government measures aimed at influencing economic processes"; Buchanan "Economic policy is an exchange process between an individual and a government, during which both parties agree to exchange part of their own expenses"; Atkinson and Stiglitz "Economic policy is an exchange process between an individual and a government, during which both parties agree"; Tinbergen „It is essential that the purpose of governance is regulation of effective demand". In addition, Tinbergen divides economic categories into three groups:

The first, category covers those that are directly or indirectly, completely or partially, controlled by the government. Which in generally named as economic policy tools;

Second, the group includes categories that determine social changes and are called political goals: price and employment levels, tax balance, economic growth rate;

Third, the group includes variables that cannot be controlled by the government and do not represent an indicator of public welfare. Tinbergen points out that if the number of instruments is less than the number of goals, there is no guarantee of economic policy optimization because, in such a case, the probability of additional unsolved problems increases.

According to Tinbergen, macroeconomic goals should determine government spending, the level of real wage growth, aggregate demand, the fair distribution of income, the level of investment, and the size of the tax balance deficit. In addition, the deficit of the balance of payment and the stability of the economic growth rate are the tasks of dynamic economic policy.

Timberger's theory was based on Mandel's point of view, according to which, when choosing the instruments of economic growth regulation, it is better to give priority to budget expenditures than to changes in the money supply. In addition, he notes that monetary policy has higher priorities compared to fiscal policy.

According to Paul Samuelson and Robert Solow, the main task of the government lies in the manipulation of institutions, which gives the possibility of bringing the interests of the government and the economy to the coherence to each other.

Despite the difference mentioned about economic policy, it is possible to group them according to certain criteria:

- normative economic policy: proponents of this policy assess whether it is necessary for the government to intervene in the economy to reduce or raise its magnitude. How should optimal economic measures be chosen if politicians agree to intervene in the economy.
- positive economic policy – followers of this policy try to explain why people with economic power behave in this way and not in another way. Their behaviour is influenced by politics and institutional constraints;
- economic policy based on rules – means maintaining a constant amount of money supply, maintaining nominal output at one level, and controlling prices⁴³. As an example of the change according to the rules of budgetary and tax policy, we can consider the requirement to maintain a balanced budget, tax rate, trade balance, and foreign debt at the same level;
- active economic policy – committed to reducing the internal instability of the economy, as a rule, this policy is used in case of various economic shocks;
- temporary economic policy – the governing parties of the country optimize their activities to solve current economic problems. As a rule, this happens before the elections. Such a policy is often used in such a case when, as a result of the increase in budget expenditures, it is possible to obtain certain benefits (election votes) in the short-run. If decisions are often made within the framework of temporary economic policy, then a situation arises when economic policy focused on short-run goals does not coincide with long-run economic goals.

The formation of economic policy is a rather complex process that includes the development and evaluation of possible options for the selection and achievement of goals. In contrast to the above, macroeconomic policy is a combination of strategic and technical ways of achieving macroeconomic goals. Accordingly, during the formation of macroeconomic policy by the state, special attention should be paid to the correct definition and formation of macroeconomic goals, including priorities.

According to Samuelsson and Nordhaus, there are three main macroeconomic objectives, namely:

- high level of production and rapid growth;
- high level of employment with low involuntary unemployment;

---

⁴³A good example of this policy is the "X%" rule, developed by Milton Friedman, which obliges the government to maintain the growth of the money supply at the same level over all periods of time, regardless of the situation in the economy. see Ireland, 2000; Turdaliev, 2019.

- price stability.

It should be mentioned that there is no consensus in economic science when it comes to determining the importance of macroeconomic goals. Representatives from various economic schools regard different aims as priorities, yet the presence of the goals outlined above should not be questioned (Chikobava, Kakulia, 2009. p.21)

Economic growth is considered to be the main priority among the mentioned goals, which implies the production of more and better-quality goods and services-that is, a higher standard of living. In addition, the interpretation of the mentioned goals is a rather difficult and risky, the authors of such a revision of these goals themselves do not explain what can be considered „sharp growth", "equitable distribution", "reasonable balance", etc., which leads to a rather large discussion and, in many cases, uncertainty, not only in practical but also in theoretical discussions.

It is necessary to take into account the fact that the mentioned goals can be both complementary and mutually exclusive. For example, economic growth is impossible without efficiency and full employment. On the other hand, economic growth requires price stability. It is well known that an increase in the rate of inflation is usually followed by a decrease in unemployment and vice versa, while an increase in employment reduces the need for and amount of social assistance from the state.

It is clear that the essence of economic policy and, above all, fiscal policy is expressed in the determination of priorities between the mentioned economic goals and economic functions on the part of the state and in the process of their gradual implementation in the making and execution of consistent economic decisions. And, in the implementation of economic goals, the economic functions of the government are revealed, which we can establish as a practical basis for the implementation of goals.

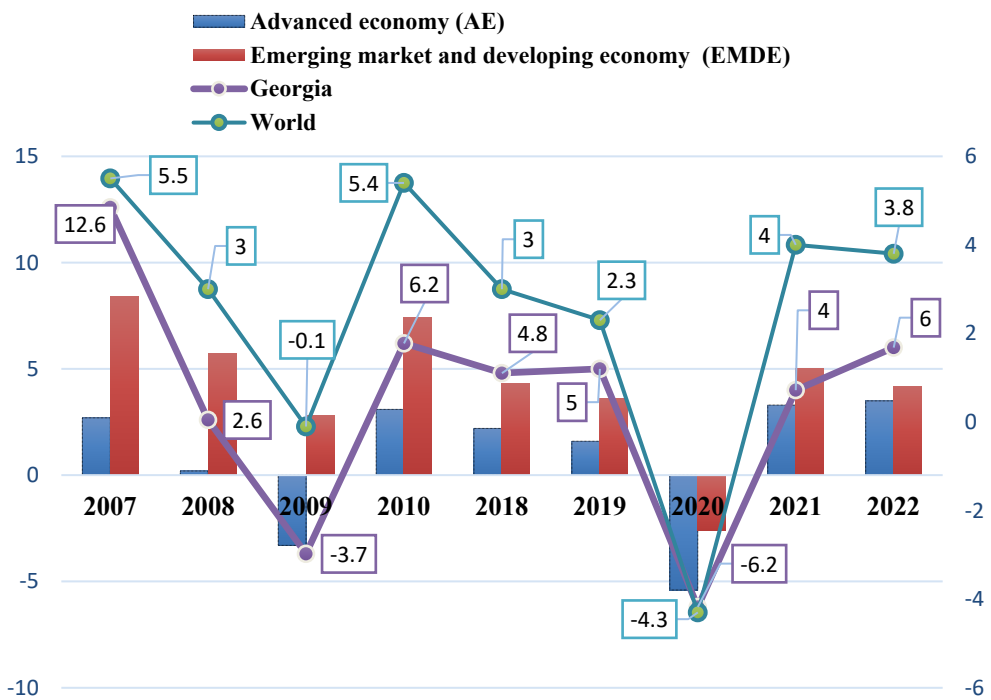
2.2. Fiscal Stimulus and Economic Crisis

Government of an individual country starts develop and implementing fiscal stimulus to stimulate economic during the economic crisis. Fiscal stimulus as a macroeconomic tool of economic policy was first used in the aftermath of the Great Depression of 1929-1933 and is still actively used (Stone,2020); during the financial crisis of 2008-2009, in response to the significant decline in aggregate demand government decided to cut taxes, subsidize, and increase government spending (Padoan, 2009; IMF, 2009; Corsetti, Meier, Mueller, 2009 and others).

Since the onset of the new coronavirus (Covid19) pandemic in the world, countries have taken various measures to limit the virus's spread, and in order to reduce the negative impact of the Covid19 shock on economic growth, the search for ways to fully implement an expansive fiscal policy has come to the fore. As a result, the global fiscal stimulus to mitigate the impact of the Covid19 shock on the economy in 2020 was 11.7 trillion US dollars (IMF, 2020). The target of fiscal stimulus against the Covid19

shock, in addition to economic crises, was to take care of the improvement of the social condition of society and search for ways to quickly get the economy out of the shock state. The Covid19 shock in 2020 caused a significant short-term reduction in the potential GDP of developed and developing countries. As a result of the mentioned circumstances, there is a sharp reduction in the GDP (Diagram 2.2.1), which exceeds the rate of decline (-1.67)⁴⁴ caused by the financial crisis of 2008-2009. In the same year, the level of reduction in the GDP of Georgia (-6.2%)⁴⁵ exceeded the similar indicator of 2009 (-3.7%)⁴⁶. Main goal of macroeconomic policy was to reduce the consequences of the V-shaped recession by easing external demand factors and financial restrictions using monetary and fiscal instruments (Bernanke, 2020; Eichenbaum, Rebelo, Trabandt, 2021). How was the COVID-19 shock different from other shocks? First, it was a massive and highly correlated global shock; second, it was a simultaneous negative supply and demand shock; and third, its impact on low- and middle-income countries is different⁴⁷.

Diagram 2.2.1. Real GDP (% growth)

Source: www.worldbank.org

⁴⁴See: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2019&start=2002>

⁴⁵Georgia's economy has not experienced such a downturn since 1994 year. See: <https://www.imf.org/en/Countries/GEO#countrydatahttps://>

⁴⁶ See: <https://www.geostat.ge/media/19445/Mtliani-shida-produqti-2018-cliuri-%28geo%29.pdf>

⁴⁷In order to emphasize the importance of the crisis, new terms appeared in economic literature: „Corononomics“ (Suborna, 2020; Eichengreen, 2020); „Coronomic Crisis“ (Papava, 2020).

How fiscal stimulus work? changes in fiscal stimulus in the short-run affect the economic environment mainly through changes in the aggregate demand for goods and services by households, businesses, and the government, which, in turn, affects economic growth. Expansionary fiscal policy increases aggregate demand and creates an incentive for businesses to increase output and employment. Tight fiscal policy has the opposite effect on aggregate demand and output.

In the long run, the impact of fiscal policy on potential GDP is related to the following channels: changes in the amount of government debt, changes in stimulus for individuals and businesses to work, save, and invest, and changes in government investment, which in turn affects labor and on the productivity of private capital.

The long-run and short-run effects of changes in fiscal policy on the GDP are, in some ways, opposite each other. In particular, most of the changes implemented in the framework of fiscal policy that have a positive economic impact on output in the short run will appear negative in the long-run. The reason for this phenomenon is considered to be the fact that expansionary fiscal policy in the short term leads to an increase in aggregate demand, which, in turn, increases tax revenues to a certain extent along with output. But, as a rule, the scale of the latter is not such as to neutralize the growth of the budget deficit. To finance the increased deficit, the government is forced to take on additional debt, so such action generally reduces savings and the capital stock and has a negative effect on aggregate output. Obviously, under certain circumstances, when the change in fiscal policy is effective enough to neutralize the negative effect of the increase in public debt, the contradiction between the short and long runs can be avoided. It is generally believed that countercyclical discretionary fiscal policy, which involves promoting aggregate demand growth during a slowdown in economic activity and restraining aggregate demand during economic booms, can have an important role for macroeconomic stabilization purposes. At the same time, there are certain cases when the implementation of anti-cyclical fiscal policy is not considered appropriate when economic activity is reduced. Fiscal policy easing may be inappropriate in the presence of large external imbalances. At such times, even if economic activity slows, fiscal consolidation may become necessary to contain rising inflation, reduce current account imbalances, or deal with substantial capital outflows.

In order to evaluate the impact of fiscal policy changes on economic aggregates in the short-run, it is appropriate to evaluate, on the one hand, the impact of the said policy on aggregate demand and, on the other hand, its impact on labor supply. The impact on aggregate demand includes direct and indirect effects, where the direct effect is a change in the volume of government demand as well as the demand of households and enterprises (which receive transfers or pay taxes), and the indirect effect is a change in demand through the "multiplier" effect. The scale of the direct effect depends on the duration of the policy change (lag) as well as on the financial situation of the entities to which the said policy applies. For example, a temporary tax cut on household

consumption has a smaller effect than a long-run one since a change in fiscal policy in the short run due to substitution effects has a negligible effect on the household's marginal propensity to consume. However, an increase in the level of disposable income is expected to increase the consumption of low-income households more than that of high-income households. As for the timing factor, direct effects usually appear in the quarter in which the policy is changed and last for several quarters, although depending on the characteristics of the policy, some fiscal changes have a faster impact on aggregate demand.

The indirect effects of fiscal policy are related to the transmission of the direct effect to the economy and, as previously stated, are reflected in the "demand multiplier." The amount of the demand multiplier is determined by changes in monetary policy in reaction to changes in the existing economic environment, as well as fiscal policy. The demand multiplier is projected to be bigger if the monetary policy reaction to fiscal policy is restricted, as opposed to a robust monetary policy response to fiscal policy expressed in a significant shift in the interest rate.

Changes in fiscal policy have an impact on labour supply because they affect the motivations of individuals to work, which are affected by both income tax and the amount of government subsidies. However, in the short run, the impact of fiscal policy on labor supply is determined by the degree of labour mobility.

In the long run, potential output, particularly potential GDP, is determined by the labor force's amount and quality, the stock of productive capital, and the productivity of the factors of production. As a result, fiscal policy impacts potential GDP in the long run through modifying the level of public debt, stimulus to labor, savings, and investment (including government investment). All of this has an impact on labor and capital productivity.

The impact of fiscal policy as a macroeconomic stabilization tool on the economy, includes: automatic fiscal stabilizers and discretionary fiscal policy. A change in automatic fiscal stabilizers implies such a natural change in the fiscal system, which is formed as a result of a change in economic activity. In particular, during an economic downturn, tax revenues decrease and the volume of transfers for low-income groups increases. The change in the cyclical component of the budget balance is used as a measure of this component. Empirical studies prove that the effectiveness of automatic stabilizers is related to the size of the government and the volatility of the output level. As for the discretionary fiscal policy, it includes active fiscal measures implemented by the government within its discretion with specific goals. As a measure of this component, the cyclically adjusted primary balance, which reflects changes in fiscal policy, is usually used.

More specifically, we can consider the impact of fiscal policy on macroeconomic stability as follows:

- shock of national expenditures – automatic reduction of state savings during economic decline and growth during economic prosperity;
- deliberate change in spending and tax instruments;
- system of payments and transfers.

Macroeconomic stability, is a key prerequisite for generating high and sustainable economic growth, which necessitates taking into account the following factors:

- the budget deficit decreases savings, which can lead to inflationary processes, higher interest rates, and negative changes in the balance of payments. Political uncertainty, a high amount of government debt, and inflationary pressures may substantially reduce private investment;
- a fiscal framework promotes symmetrical change. An automatic stabilizer can reduce macroeconomic fluctuations and uncertainty to achieve medium-term economic growth;
- in countries with a high level of development of market forces, it is important to implement the process of fiscal consolidation;
- selection of prerequisites for significant economic growth. Cost-based consolidation is a more solid guarantee of achieving long-term economic growth;
- tightening of fiscal policy. Low-income countries can run budget deficits as a result of unproductive fiscal spending and large amounts of critical social services.

If anti-cyclical policy is regarded suitable, some conditions must be met to ensure the effectiveness of fiscal policy. Consider the following prerequisites:

- existence of appropriate labor force resources;
- absence of other more effective ways to stimulate the economy, including monetary policy;
- expansionary fiscal policy should not lead to an increase in the interest rate;
- the effect of expansive fiscal policy should not be neutralized ("crowding out effect");
- ability to control various externalities.

Although the effectiveness of fiscal stimulus in response to economic crises has been repeatedly proven, there are questions regarding the timing and targeting of discretionary fiscal policy. According to some researchers, when economic activity reduces, fiscal stimulus is usually implemented less quickly than monetary policy. This may be related to inefficient government spending. But even if the fiscal stimulus package was implemented on time, there is no consensus on the possible outcomes. Assessment of the effectiveness of fiscal stimulus is related to changes in macroeconomic aggregates of economic growth. Research conducted on this issue confirms that the impact of fiscal stimulus on economic growth is not explicitly positive (Table 2.2.1). The reason for this can be considered to be the difference between the

countries in terms of fiscal and institutional conditions, targeting of expenditures and the level of trust of the population towards the government's economic policy.

Table 2.2.1. Assessment of the effectiveness of fiscal stimulus

Authors	Number of countries and analyzed period	A general assessment of fiscal stimulus	Research Results
Verick, Islam, 2010	60 countries (2008-2009 yrs.)	positive	Fiscal stimulus is effective when it is aimed at increasing capital spending.
UNESCAP, 2010	37 countries (1990-2009 yrs.)	positive	As a result of fiscal stimulus, 7 to 11 million jobs were preserved in the "G20" countries. The opposite was the case in the Asian region, where fiscal stimulus not used, resulting in a 4.2% decline in economic growth in 2009.
IMF, 2010	186 countries (1970-2010 yrs.)	mixed ⁴⁸	Fiscal stimulus played an important role in economic recovery during the financial crisis, both in developed and developing countries.
Arpaia, Curci, 2010	EU 27 countries (1980-2009 yrs.)	positive	During the crisis, many countries implemented reforms to stimulate the workforce and preserve jobs, among which the reduction of working hours is notable.
EEAG, 2010	27 countries (1990-2009 yrs.)	mixed	In the European Union, thanks to fiscal stimulus packages, deflationary processes and the second Great Depression were avoided.
Wyplosz, 2010	European Union 16 countries (1996-2009 yrs.)	negative	Fiscal policy played an insignificant role in the process of stimulating the economy, due to the existence of the established norm of the budget deficit during the crisis.
Kandil, Morsy, 2010	34 developing countries (1970-2009 yrs.)	positive	The existence of international reserves helped these countries be in a good position during crises as well as reduce the negative consequences of the crowding out effect.

⁴⁸Here and in the following, it refers to an assessment of the effect of impact, which is not characterized by the conditions necessary for assigning as a "positive" or "negative".

2.3. Macroeconomic Peculiarities of the Transition Period

Raising the socio-economic welfare of society is one of the main issues facing the government of any country, which is not determined only by the amount of goods and services produced. In addition, there is a need to solve a number of tasks, which requires effective economic policy from the government as well. Accordingly, proper development of the government's economic policy is especially important for countries with transition economies, where the institutions necessary for the functioning of the market economy are still in the early stages of development. Taking this into account, the fiscal stimulus developed by the government requires in-depth analysis because it affects the current or future state of all sectors of the economy and reflects on the country's economic growth.

Following the dissolution of the Soviet Union, the countries that comprised it began to look for ways and opportunities to transition to a market economy. They were confronted with the need to address issues such as economic freedom, price liberalization, the reduction of inflationary processes, the transformation of the state's economic role, the acceleration of economic growth rates, and others. Despite the variety of problems, economic issues were frequently suppressed by political decisions, which did not live up to the hopes of the population and contributed to the formation of negative expectations in society during the initial period of reforms and later, when it was critical to use every opportunity. Countries with transition economies can be said to have answered Adam Smith's fundamental question, "How do countries become rich?" dealing with the challenge of finding answers and solutions in a short period of time.

The movement towards a market economy accelerated in the second half of the 80s of the last century, and by the end of the 80s, there had been rapid development in Eastern Europe due to the political changes taking place in these countries. In 1989–1990, when seven Eastern European countries declared their independence from the Soviet Union, the "Cold War" between East and West ended.

There is no precedent in history for the transformation of centralized governance in these countries into a market economy based mainly on private property. Experiments with economic reforms in this regard began in Yugoslavia in the 1950s of the last century. And, in the middle of the 1960s of the last century, in the German Democratic Republic (East Germany), a price reform was implemented in order to give enterprises more independence. At the end of the same period, reforms began in Czechoslovakia and Hungary. In this regard, the first successful economic reform in the communist space began in 1978 in China. Where reforms accelerated in the 1980s, China achieved one of the highest rates of economic growth in the last decade.

Establishing a new socioeconomic system is a difficult and time-consuming process. It is influenced by the general patterns of political, economic, social, technological, and ecological development, as well as the country's specific

circumstances. At the same time, it should reflect the stages of crisis exit, economic stabilization, and future development directions.

The idea that reducing the freedom of individuals in the economy will lead to improvements in macroeconomic indicators is not justified. The truth proves the opposite: the more radical the "expansion" of the state's activities, the more the economic well-being of society is harmed. This applies to both developing and post-communist states, which differ from each other in their methods of regulating the economy.

To analyse the peculiarities of the transition period, it is important to consider the basic scientific literature that emphasizes the existence of factors or circumstances necessary for successful economic reforms under the given conditions. In particular, Kornai describes the important features of the "transformation" recession in relation to the recession of the market economy and emphasizes the existence of two main changes (Kornai, 1994):

1. shifting from a seller's market to a buyer's market (price liberalization) and
2. sustainable budget system (privatization, significant reduction of state aids and expenditures). Which, through behavior oriented towards the market economy, helps to maximize the benefits of all economic agents.

At the same time, in order to implement the policy proposed by Kornai, it is necessary to carry out the following economic reforms:

- macroeconomic stabilization; price and market liberalization;
- liberalization of exchange and trade system;
- privatization of state-owned enterprises;
- establishing a competitive environment where companies can easily enter and exit the market;
- determining the role of the government in a new way, for the purpose of macroeconomic stability, legal framework, protection of private property, reduction of market imperfections.

The majority of scientific economists believe that there are two main ways for transition to a market economy: 1. „Shock therapy⁴⁹” and 2. "Gradualism"⁵⁰. For systemic changes in the economy and for the successful implementation of necessary reforms, the aforementioned approaches require the existence of certain preconditions. In particular, for the successful implementation of "gradualism", is necessary:

- support of the government and its economic team by the population (which, unfortunately, the majority of post-communist countries did not have);
- financial (own or international) resources needed for transformation.

---

⁴⁹In several countries, "Shock Therapy" was implemented in a renamed form: in Yugoslavia, the "Markovich Plan"; "Kupa Plan" in Hungary; "Klaus Plan" in Czechoslovakia.

⁵⁰According to Baltserovich's classification, several historical processes of "transition" can be considered: 1. Classical transition; 2. Neoclassical transition; 3. Market-oriented reforms; 4. Asian post-communist transition (Papava, 2005, p. 15)

- "shock therapy" involves carrying out the following reforms:
- alignment of domestic prices with the level of world market prices, taking into account inflation;
- limitation of "income" growth during inflation;
- limitation of money supply and significant increase of interest rate;
- stimulation of personal savings by increasing the interest rate on the deposit;
- reduction of budget expenses by reducing government investments and cancelling subsidies for non-profitable business enterprises;
- issuance of government bonds to finance the budget deficit;
- regulation and integration of the Tax Code;
- one exchange rate for the national currency and its convertibility in the domestic market;
- establishment of a common customs tariff in order to limit imports and stimulate exports;
- establishment of social assistance programs for the population, taking into account budgetary limitations;
- elimination of monopolistic activities, promotion of competitiveness among enterprises and abolition of government intervention in this competition.

Blanchard points to the following two important changes: 1. shifting of resources from old to new activities; and 2. survival of existing firms during restructuring (Blanchard, 1997). In the context of economic transformation, it is also important to assess the initial states of the countries. According to individual studies, however, the quantitative impact of this factor on economic growth is small and reduces further over time (De Melo, Denizer, Tenev, 1997).

The past period shows that individual countries carried out reforms in different directions to transition to a market economy, the theoretical postulates of which are significantly different from each other (Havrylyshyn, 2007, p. 6). In some countries, economic reforms have taken the form of universal liberalization dictated by international organizations. Among them is the "Washington Consensus", which outlines the reforms to be carried out inside the country (Williamson, 2009). But in the mid-1990s, it became clear that "we should not expect any economic miracle". At the same time, the number of supporters of the implementation of liberal economic reforms began to decrease. In the economic arena, concepts were released that recommended a completely different way of carrying out reforms in society (Papava, 2002, p. 39). Here, it should be noted that there is no agreed position in economic science on the model of transition to a market economy, the definition of the term "transitional economy" is ambiguous (Papava, 2005, p. 13), and there is no common (agreed) definition of the countries included in this category, namely:

- according to the United Nations, the category of transition economy countries includes 17 countries (UN, 2022);

- EBBD, 37 countries are evaluated within "transition indicators" (EBRD, 2021-22);
- IMF includes 31 countries in the transition economy group (IMF, 2000).

Although these countries have been developing and implementing appropriate policies for the formation of a market economy for a long time, the current situation in these countries in terms of the formation of a market economy is important. For this purpose, it is appropriate to analyse the EBRD study "Transition Indicator", which is carried out every year in different sectors or in the country in general, to assess the compatibility of current reforms with the set goals (Diagram 2.3.1⁵¹). For a chronological analysis, let's consider the old (1989-2014) and new (2016–present) methodologies used by this organization. According EBRD methodology, the countries are evaluated on the "1-4+" scale, on the following components⁵²:

- large-scale privatization: 1 – little private ownership. 2 – comprehensive scheme almost ready for implementation; some sales completed. 3 – more than 25 per cent of large-scale enterprise assets in private hands or in the process of being privatised (with the process having reached a stage at which the state has effectively ceded its ownership rights), but possibly with major unresolved issues regarding corporate governance; 4 – more than 50 per cent of state-owned enterprise and farm assets in private ownership and significant progress with corporate governance of these enterprises; 4+ Standards and performance typical of advanced industrial economies: more than 75 per cent of enterprise assets in private ownership with effective corporate governance;
- small-scale privatization: 1- little progress; 2-substantial share privatized; 3-comprehensive programme almost ready for implementation; 4-complete privatisation of small companies with tradable ownership rights; 4+ standards and performance typical of advanced industrial economies: no state ownership of small enterprises; effective tradability of land;
- governance and enterprise restructuring: 1-soft budget constraints (lax credit and subsidy policies weakening financial discipline at the enterprise level); few other reforms to promote corporate governance; 2-moderately tight credit and subsidy policy, but weak enforcement of bankruptcy legislation and little action taken to strengthen competition and corporate governance; 3-significant and sustained actions to harden budget constraints and to promote corporate governance effectively (for example, privatisation combined with tight credit and subsidy policies and/or enforcement of bankruptcy legislation); 4-substantial improvement in corporate governance and significant new

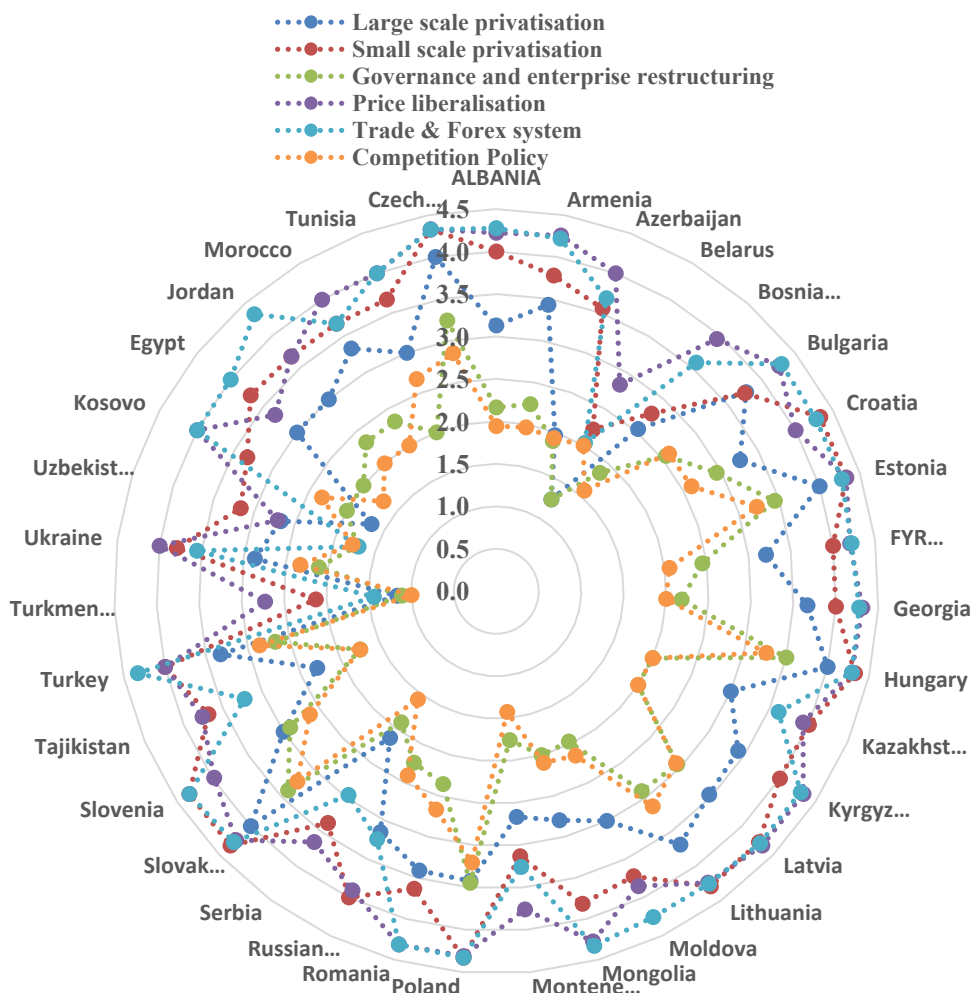
---

⁵¹The measurement scale for the indicators ranged from 1 to 4+, where 1 represented little or no change from a rigid centrally planned economy and 4+ represented the standards of an industrialized market economy.

⁵²Selection conducted according to research purposes.

- investment at the enterprise level, including minority holdings by financial investors; 4+ standards and performance typical of advanced industrial economies: effective corporate control exercised through domestic financial institutions and markets, fostering market-driven restructuring;
- price liberalization: 1-most prices formally controlled by the government; 2-some lifting of price administration; state procurement at non-market prices for the majority of product categories; 3-significant progress on price liberalisation, but state procurement at non-market prices remains substantial; 4-comprehensive price liberalisation; state procurement at non-market prices largely phased out; only a small number of administered prices remain; 4+ Standards and performance typical of advanced industrial economies: complete price liberalisation with no price control outside housing, transport and natural monopolies;
  - trade and foreign exchange system: 1-widespread import and/or export controls or very limited legitimate access to foreign exchange; 2-some liberalisation of import and/or export controls; almost full current account convertibility in principle, but with a foreign exchange regime that is not fully transparent (possibly with multiple exchange rates); 3-removal of almost all quantitative and administrative import and export restrictions; almost full current account convertibility; 4-removal of all quantitative and administrative import and export restrictions (apart from agriculture) and all significant export tariffs; insignificant direct involvement in exports and imports by ministries and state-owned trading companies; no major non-uniformity of customs duties for non-agricultural goods and services; full and current account convertibility; 4+ Standards and performance norms of advanced industrial economies: removal of most tariff barriers; membership in WTO;
  - competition policy: 1-no competition legislation and institutions; 2-competition policy legislation and institutions set up; some reduction of entry restrictions or enforcement action on dominant firms; 3-some enforcement actions to reduce abuse of market power and to promote a competitive environment, including break-ups of dominant conglomerates; substantial reduction of entry restrictions; 4-significant enforcement actions to reduce abuse of market power and to promote a competitive environment; 4+ Standards and performance typical of advanced industrial economies: effective enforcement of competition policy; unrestricted entry to most markets.

Diagram 2.3.1. EBRD Indicator: assessment of countries with economies in transition⁵³

Taking into account the given index, the current situation in the majority of countries with transition economies and the implemented reforms cannot receive the highest rating. If we arrange the presented components according to the points rating, we will have the following condition (Diagram 2.3.2⁵⁴):

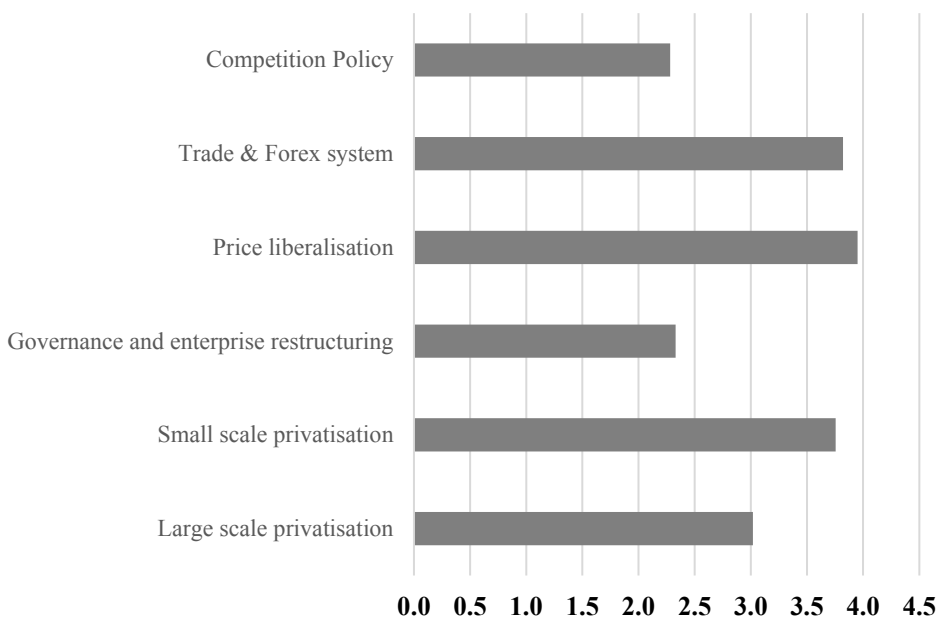
- I. Price liberalization;
- II. Trade & Forex system;
- III. Small scale privatization;
- IV. Large scale privatizations;
- V. Competition Policy;

⁵³1989–2014 yrs., average data.

⁵⁴Average data.

VI. Governance and enterprise restructuring.

Diagram 2.3.2. Transition index by components

The indicators of transition economies show the following:

- competition policy (indicator 2.1) – has been developed and the relevant institution is functioning. There are certain restrictions on entering/exiting the market, the dominant position is occupied by certain firms;
- trade and forex system (indicator 3.4) – administrative and quantitative restrictions on import and export are almost removed. The current account is fully convertible;
- governance and enterprise restructuring (indicator 2.1) – moderately tight subsidy policies, weak enforcement of bankruptcy laws, and few measures to strengthen competition and corporate governance;
- small scale privatization (indicator 3.4) – a comprehensive program is developed and ready for implementation;
- large scale privatizations (indicator 2.6) – a comprehensive program has been developed and is ready for implementation, several facilities have already been sold.

Despite individual year successes in privatization, trade, the foreign exchange system, competition, or corporate governance of state-owned enterprises, transition economy countries (as of 2014) do not appear to have fully embraced market economy principles.

In terms of the new methodology, assessment developments along six qualities of a sustainable market economy: competitive, well governed, green, inclusive, resilient and integrated. Progress in each of these qualities is captured by the set of composite indices (referred to as “assessments of transition qualities” or “ATQs”), which

combine information from a large number of indicators and assessments in a consistent manner. The resulting ATQ scores measure each economy's performance against that of comparator advanced economies as well as other economies in the EBRD regions (Table 2.3.1).. Scores range from 1 to 10, where 10 represents a synthetic frontier corresponding to the standards of a sustainable market economy.

Table 2.3.1. Assessment of transition economies

Country	competitive	well governed	green	inclusive	resilient	integrated
Central Europe and the Baltic States						
Croatia	5.92	6.12	6.62	6.22	7.77	6.68
Czech republic	7.07	7.13	6.95	7.17	7.86	8.08
Estonia	7.46	8.52	6.78	7.60	8.11	7.78
Hungary	6.64	6.02	6.46	6.51	7.19	7.69
Latvia	6.54	7.27	7.00	7.07	7.60	6.89
Lithuania	6.44	7.77	6.96	6.78	7.68	7.35
Poland	6.72	6.83	6.79	6.92	7.98	6.95
Slovakia	6.63	6.32	7.07	6.45	7.98	7.25
Slovenia	6.95	7.26	7.26	7.39	8.02	7.29
South-Eastern Europe						
Albania	5.22	4.59	4.13	5.39	5.51	5.69
Bosnia and Herzegovina	4.78	4.12	4.95	5.32	6.14	5.30
Bulgaria	5.83	6.22	6.15	6.13	6.95	6.68
Greece	5.88	5.89	6.36	6.29	7.27	6.75
Kosovo	5.24	4.69	3.34	5.38	5.51	5.08
Montenegro	5.76	6.19	5.66	6.26	6.90	6.26
North Macedonia	5.97	5.41	5.33	5.76	6.03	5.98
Romania	6.31	6.08	6.25	5.68	7.31	6.90
Serbia	6.01	5.88	5.25	5.96	6.09	6.31
Turkey	5.68	5.97	5.18	5.06	7.19	5.72
Eastern Europe and the Caucasus						
Armenia	4.82	6.22	5.11	5.88	6.56	5.83
Azerbaijan	4.30	5.61	4.83	4.92	4.34	5.70
Belarus	5.03	5.25	5.53	6.82	4.18	5.91
Georgia	5.18	6.53	4.90	4.94	6.04	6.47
Moldova	4.75	4.88	3.81	5.64	5.74	5.12
Ukraine	4.87	4.42	5.36	6.16	5.68	5.11
Russian Federation	5.95	5.73	5.49	6.89	6.33	4.84

Central Asia						
Kazakhstan	5.32	6.02	5.02	6.11	6.21	5.03
Kyrgyz Republic	4.25	4.13	4.33	4.68	5.08	4.51
Mongolia	4.20	4.92	4.75	5.27	5.47	4.88
Tajikistan	3.48	4.36	4.70	5.01	3.91	3.81
Turkmenistan	2.99	2.52	3.94	5.32	3.60	4.09
Uzbekistan	3.77	4.73	4.49	5.64	4.45	4.30
South and East Mediterranean						
Egypt	3.41	5.25	4.40	3.56	5.35	4.75
Jordan	4.52	5.60	4.73	4.78	6.28	5.52
Lebanon	4.29	3.61	4.47	4.83	3.63	4.67
Morocco	4.46	5.72	5.16	3.37	6.05	5.01
Tunisia	4.34	4.79	4.26	3.93	5.38	4.60
West Bank of the Jordan River, Gaza	3.18	3.72	3.64	3.83	5.02	4.44

The countries evaluated by the above-mentioned methodologies have one common feature, which, together with other factors, indicates a relatively low level of competition in these countries, which is the main prerequisite for a developed market economy.

2.4. Assessment of Economic Growth Determinants on the Example of Transition Economies (extended model)⁵⁵

All other things being equal, one might think that researching this issue is less relevant since the transition period for the countries included in this group began about 30 years ago (IMF, 2000, p.89) and numerous publications have addressed this subject (Svejnar, 2002; Blanchard, 1997; Kornai, 1999; Brada, King, Kutan, 2000; Campos, Coricelli, 2002; Gerard, 2000, etc.). However, at the same time, it is difficult to consider the period of transitions in these countries completed. Moreover, the transformation of the economy and the establishment of the market system, as well as the promotion of economic freedom, remain the main targets of economic policy. The recent past demonstrates that for the countries of the transition economy: regardless of the common starting point, the factors determining economic growth vary by country; The subject of discussion is the classification and assessment of countries in the "transition economy" group; there are now more factors that influence economic growth, and their variety is notable; the role of determinants of economic growth in the initial period of the reforms and subsequent years, etc., is different. The given partial list emphasizes present study

---

⁵⁵Published, Tabaghua (2023).

aims to evaluate the determinants of economic growth in the case of 25 transition economies based on a model applying the data of 1996-2014 years⁵⁶.

The evolution of economic growth theories is related to the expansion of its determinants (Piętak, 2014; Kawalec, 2020; Shachmurove, Zilberfarb, 2020; Joffe, 2017, others). The fundamental models developed in the 1950s and 1960s, in particular, emphasize labor, capital, and technical progress as the key drivers of economic growth (Solow, 1956; Swan, 1956, Mankiw, Romer, Weil, 1992); In the 1980s, the state economic policy was added to this list (Romer, 1990; Barro, Sella-i-Martin, 1995; Olson, Sarna, Swamy, 2000); The following stage of development of economic growth models related to taking into account, among others, institutions, private property, the rule of law, and corruption (North, 1989; Acemoglu, Johnson, Robinson, 2005). Investments, human capital, monetary and fiscal policy, private property protection indices, tax burden, trade openness, political stability, structural reforms, macroeconomic stability, and trade openness are other factors that influence economic growth (Havrylyshyn, Wolf, 1999; Campos, Coricelli, 2002; Workie, 2005; Mervar, 2003; Havrylyshyn, Izvorski, Rooden, 1998; Horowitz, 2004, etc.). It is clear that economic growth is a complex process with many determinants (Bedianashvili, 2022). However, economic theory does not give us a consensus view on the "correct" model specifications (Havrylyshyn, Izvorski, Rooden, 1998, p.13).

One of the current concerns, particularly in transition economies, is the examination of the factors that influence economic growth. What factors impact on economic growth? Different factors have been evaluated in the research conducted in search of an answer to this question, although they can be grouped by common determinants:

- structural reforms and liberalization (de Melo, Denizer, Gelb, 1996; De Melo, Denizer, Tenev, 1997; Fischer, Sahay, Végh, 1996a, 1996b; Hernández-Catá 1997; Berg, Sahay, Zettelmeyer, 1999);
- macroeconomic stability (Fischer, Sahay, Végh, 1996a, 1996b; Hernández-Catá, 1997; Loungani, Sheets, 1997; Christoffersen, Doyle, 1998; Berg, Sahay, Zettelmeyer, 1999);
- budget deficit (Berg, Sahay, Zettelmeyer, 1999; Fischer, Sahay, Végh, 1996a, 1996b);
- initial conditions (de Melo, Denizer, Gelb 1996; De Melo, Denizer, Tenev, 1997; Heybey, Murrell 1998; Berg, Sahay, Zettelmeyer, 1999).

On the one hand, the authors emphasize the different environmental conditions between countries; on the other, they reveal common factors that influence economic growth in all countries. Such (independent) factors are structural reforms, the initial condition, inflation (current and lagged), budget spending/deficit (current and lagged), war

---

⁵⁶Considering the availability of the data required for the research, we limited our analysis to the specified period of time. See, EBRD "Transition Indicators 1989-2014", website: <https://www.ebrd.com/economic-research-and-data/transition-qualities-asses.html>.

(a dummy variable), ruble zone, an exchange rate (dummy variable), collapse of the Soviet Union (a dummy variable), and other factors. In addition, the determining factors of economic growth in countries with transition economies have been widely substantiated and explained, on which a significant number of scientists have agreed, however, the question of the relative importance of these factors remains controversial (Mervar, 2003).

Investments are a key factor in boosting economic growth, according to economic growth theories. However, in transition economies, which are distinguished by an ineffective inherited system, the importance of investments in the short run may be less significant for economic growth than in industrialized nations. Given that characteristic, macroeconomic policies targeting structural changes and the protection of private property are given more importance in the evaluation of economic growth in transition economies than investments (Havrylyshyn, Izvorski, Rooden, 1998, p.24).

The model of transition to a market economy and the list of nations included in the category of transition economies are controversial topics in economics. The most famous example of a transitional economy in economic history is the member states of the former Soviet Union, which found themselves in the group of transitional economy countries as soon as the countries were decentralized. Countries with transition economies are those that are implementing macroeconomic reforms to change the way the economy is run. Traditionally, this involves structural reforms to transition from a state-run economy to a market economy (Round, 2009). One of the key reasons for economic reforms in transition economies was the existence of an inefficient economy in which 90% of economic growth was achieved at the expense of increasing resources (land, labor force, and capital). The economic model of transition to a market economy took place in those countries in a variety of ways (Havrylyshyn, 2007, p.6). However, in the beginning, all country characterized by a substantial decline in economic growth rate (Table 2.4.1). The highest rate of growth in these countries was in 1990 (Turkmenistan: 35.4%), the highest rate of decline in 1992 (Georgia: -44.9%), and the first time whatever in all countries observed economic growth was in 2000. Statistics for this year are all positive.

A separate author attributes the abrupt decline in economic growth to the "transformation" recession and notes the occurrence of the following changes: the shift from a seller's market to a buyer's market (liberalization of prices), a sustainable budget system (privatization, a substantial reduction in state aid and expenses), which, with its behavior oriented toward a market economy, promotes the profit maximization of all economic actors (Kornai, 1994); transferring resources from existing to new endeavours and preserving existing businesses during restructuring (Blanchard, 1997); the initial condition also considered as an important determinant (De Melo, Denizer, Gelb, 1997; Fischer, Sahay, Carols, 1998).

Table 2.4.1. Economic Growth in Transition Economies (1989-2000)

Country	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Albania	9.8	-9.6	-28.0	-7.2	9.6	8.3	13.3	9.1	-10.9	8.8	12.9	6.9
Armenia			-11.7	-41.8	-8.8	5.4	6.9	5.9	3.3	7.3	3.3	5.9
Azerbaijan			-0.7	-22.6	-23.1	-19.7	-11.8	1.3	5.8	10.0	7.4	11.1
Bulgaria	-3.3	-9.1	-8.4	-7.3	-1.5	1.8	2.9	5.2	-14.1	3.8	-8.4	4.6
Belarus			-1.2	-9.6	-7.6	-11.7	-10.4	2.8	11.4	8.4	3.4	5.8
Czechia			-11.6	-0.5	0.1	2.9	6.5	4.3	-0.5	-0.4	1.4	4.0
Estonia								4.9	13.1	4.3	-0.4	10.1
Georgia	-7.2	-14.8	-21.1	-44.9	-29.3	-10.4	2.6	11.2	10.5	3.1	2.9	1.8
Croatia								6.3	6.2	2.3	-0.7	2.9
Hungary				-3.1	-0.6	2.9	1.5	0.1	3.1	3.9	3.1	4.5
Kazakhstan			-11.0	-5.3	-9.2	-12.6	-8.2	0.5	1.7	-1.9	2.7	9.8
Kyrgyz Republic	2.8	5.7	-7.9	-13.8	-15.5	-20.1	-5.4	7.1	9.9	2.1	3.7	5.4
Lithuania								5.2	8.3	7.5	-1.1	3.7
Latvia								2.6	8.8	6.3	2.8	5.7
Moldova								-5.9	1.6	-6.5	-3.4	2.1
North Macedonia			-6.2	-6.6	-7.5	-1.8	-1.1	1.2	1.4	3.4	4.3	4.5
Poland			-7.0	2.5	3.7	5.3	7.1	6.1	6.4	4.6	4.7	4.6
Romania			-12.9	-8.8	1.5	3.9	6.2	3.9	-4.8	-2.0	-0.4	2.5
Russian Federation		-3.0	-5.0	-14.5	-8.7	-12.6	-4.1	-3.8	1.4	-5.3	6.4	10.0
Slovak Republic					1.9	6.2	5.8	6.6	5.9	4.1	-0.1	1.2
Slovenia								3.2	5.0	3.3	5.3	3.7
Tajikistan	-6.5	-0.6	-7.1	-29.0	-16.4	-21.3	-12.4	-16.7	1.7	5.3	3.7	8.3
Turkmenistan	-4.3	35.4	-4.6	-15.0	1.5	-17.3	-7.2	6.7	-11.4	7.1	16.5	5.5
Ukraine	3.9	-6.3	-8.7	-9.9	-14.2	-22.9	-12.2	-10.0	-3.0	-1.9	-0.2	5.9
Uzbekistan	3.1	1.6	-0.5	-11.2	-2.3	-5.2	-0.9	1.7	5.2	4.3	4.3	3.8
<i>All countries</i>												
<i>Average</i>	-0.2	-0.1	-9.0	-13.8	-6.6	-6.2	-1.1	2.4	2.6	3.3	3.0	5.4
<i>Median</i>	-0.3	-3.0	-7.9	-9.8	-7.5	-5.2	-0.9	3.9	3.3	3.9	3.1	4.6
<i>Highest</i>	9.8	35.4	-0.5	2.5	9.6	8.3	13.3	11.2	11.4	10.0	16.5	11.1
<i>Lowest</i>	-7.2	-14.8	-28.0	-44.9	-29.3	-22.9	-12.4	-16.7	-14.1	-6.5	-8.4	1.2

source: www.worldbank.org.

note: Countries selected based on EBRD "transition indicators".

The reforms implemented in transition countries cover almost every aspect of a society's socioeconomic life. Therefore, for the evaluation of the correlation between the different types of reforms and the socioeconomic welfare of the society, it is preferable to use the panel data model, which gives the possibility to evaluate the same cross-sectional units during a given period. As is well known, the panel data set consists of time series of each cross-sectional member (such a model is more flexible and allows for the modelling of behaviors expressed by countries). The following two main procedures are used to analyse the panel model: Fixed affect – the use of the mentioned method is appropriate when dealing with a large number of countries to be evaluated, whose data are different from country to country (Greene, 2017); Random effect – in this case, it means that the time-constant unobservable factors included in the panel data model are uncorrelated with the explanatory variables in the model at each period. Although it cannot "explain" economic growth, regression analysis is the greatest method for estimating (Harberger, 1998).

A panel model of economic growth (Mankiw, Romer, Weil, 1992; Islam, 1995; Barro, 1997; Barro, Sala, 2004, etc.):

$$g_{it} = \beta Z_{it} + \lambda X_{it} + v_t + \mu_i + \varepsilon_{it}, \quad (2.4.1)$$

where, g_{it} is the dependent variable ((i) the country's GDP growth in the given (t) period); Z, X – main explanatory variables that have a significant impact on the dependent variable; μ_i – unobservable factors of the country that do not change over time; v_t – specific time factor (dummy variable); ε_{it} – error (innovation) variable.

The current study relies on the findings of Havrilishan, Izvorsky, and Roden research (1998), which contains the components of model (2.4.1), to evaluate the factors that influence economic growth in transition economies. In light of this, the following basic model has to be assessed:

$$Y_{i,t} = a_i + b_0 LNP_{i,t} + b_1 LNP_{i,t-1} + b_2 LNP_{i,t-2} + c_0 RI_{i,t} + c_1 RI_{i,t-1} + c_2 RI_{i,t-2} + d_0 g_{i,t} + d_1 g_{i,t-1} + d_2 g_{i,t-2} + \varepsilon_{i,t}. \quad (2.4.2)$$

where, Y-GDP real growth (in %); LNP-inflation rate; RI – structural reforms index⁵⁷; g – Government expenditure (percentage share in GDP). Inflation has a negative impact on GDP, and structural reforms have a positive impact on GDP (Ari., Pula., Sun, 2022, 2021; Egert, 2017). A different study examined the connection between government spending and GDP in transition economies was positively correlated. The reforms implemented in these economies also demonstrate that the Keynesian policy has a favourable impact given the right budgetary conditions, but that the effectiveness of

---

⁵⁷The average value of the indicators assessed by EBRD was calculated by the author.

government spending declines as the financing of "social" initiatives rises (Havrylyshyn, Izvorski, Rooden, 1998, pp.13-15).

In addition, the fiscal policy, in particular the increase in the average tax rate, can affect aggregate demand both positively and negatively. The nature of the mentioned impact is determined by the ratio between the marginal propensity to consumption of the household and the marginal propensity to purchase of the government. Depending on the countries and time period, this ratio is usually different (Ananiashvili, Bardavelidze, 2018).

(2.4.2) model includes a necessary but insufficient number of determinants of economic growth. The implemented reforms and macroeconomic challenges of transition economies point to the importance of a detailed assessment of other factors influencing economic growth (Tabaghua, 2019, pp. 60-89). Such factors include: investments; price liberalization; trade and exchange policies; Market entry rate (competition policy) and privatization. The given circumstances lead us to expand (2.4.2) model⁵⁸, which has the following form:

$$(2.4.3)$$

$$Y_{i,t} = a_i + b_0LNP_{i,t} + b_1LNP_{i,t-1} + b_2LNP_{i,t-2} + c_0RI_{i,t} + c_1RI_{i,t-1} + c_2RI_{i,t-2} + d_0g_{i,t} + d_1g_{i,t-1} + d_2g_{i,t-2} + e_0LIP_{i,t} + e_1LIP + e_2LIP_{i,t-2} + f_0LEN_{i,t} + f_1LEN_{i,t-1} + f_2LEN_{i,t-2} + C_0LEX_{i,t} + C_1LEX_{i,t-1} + C_2LEX_{i,t-2} + g_0LSP_{i,t} + g_1LSP + g_2LSP_{i,t-2} + d_0IN_{i,t} + d_1IN_{i,t-1} + d_2IN_{i,t-2} + \epsilon_{i,t}$$

where, LIP – price liberalization index; LEN – market entry rate (competition policy); LEX – trade and foreign exchange regime; LSP – Privatization Index (average date of large and small scale privatization indicators); IN – investments (% share in GDP).

Theoretically, the calculated coefficients of these parameters ($e_0, e_1, e_2; f_0, f_1, f_2; c_0, c_1, c_2; g_0, g_1, g_2; d, d_1, d_2$) are positive, nevertheless, given the characteristics of transition economies, some of them may turn out to be negative when the factors examined with a time lag.

(2.4.3) model was assessed by applying data from 1996 to 2014 and a list of the 25 countries (Table 2.4.1) with transition economies (Tabaghua, 2019, pp.60-89). where GDP (Y) is the dependent variable and LNP, RI, g, LIP, LEN, LEX, LSP, and IN are the independent variables. The period of analysis was split into two parts: 1999 – 2007 and 2007-2014 to analyse those determinants in different timeframes.

It should be mentioned that several versions of (2.4.3) models and their variations are taken into consideration to expand the analyses; these models varied in the extent to

---

⁵⁸Several research have evaluated this technique (Popov, 2006; Piatkowski, 2002; Bassanini, Scarpetta, Hemmings, 2001; Zinnes, Eilat., Sachs, 2001 and others).

which determinants were included. Additionally, for the various possibilities, applied fixed and random-effect approaches.

To evaluate the statistical significance of the models, the following are used: normal and adjusted R^2 and $\bar{R}^2$ coefficients, Darbin-Watson statistics (DW); F-statistics, and the Hausman test.

Summarize the results of the evaluations of the (2.4.3) model different variations:

Random effects model. In total 9 models were analysed (Table 2.4.2)⁵⁹, among which (A6) model is characterized by sufficient statistical estimates, where inflation (LNP), government spending (g), price liberalization index (LIP), competition policy (LEN), trade and foreign exchange regime (LEX) are explanatory factors. Government expenditure (g), the competition policy (LEN), and investment (IN) were statistically significant among these variables. Additionally, the effect of government spending on GDP is statistically significant in the first period but declines in the second; with one lag delay, the effect of competition policy on GDP is statistically significant; and the impact of investments on GDP is more stable in comparison to all other factors and significant for in case of all three lags. It is important to notice that the predicted coefficient sign of various determinants does not coincide with the general theoretical topics⁶⁰.

A general analysis of the additional models and variables is presented in the Table 2.4.2 shows the following:

- the negative impact of inflation (LNP) on GDP is confirmed in all models;
- the structural reforms index (RI) has a positive impact on GDP both in the initial period and in the long run;
- according to the majority of models, the long-run impact of government spending (g) on GDP is negative;
- a mixed picture occurred in case of the Price Liberalization Index (LIP) and trade and foreign exchange regime (LEX) effects on GDP;
- in most models, the market entry rate (LEN) gives a statistically significant effect at one lag, and this effect on GDP is typically negative;
- privatization indexed (LSP) has a positive impact on GDP in the initial period, while the long-run effect is negative;
- in all models, the underlined positive impact of investments on GDP in the long-run.

Initial conditions. In some studies, the initial condition of the country is also considered as a determining factor for the success or failure of the economic reforms implemented in countries with transition economies (Fischer, Sahay, 2004).

---

⁵⁹Analysing the panel model with this method is conditioned by the "Hausman test."

⁶⁰For example, according to (A6) model, the long-run impact of government spending and investment on GDP is negative.

The first structural analysis of the initial situation was carried out by De Mello, Denizer and Tenev (1997), using the following 11 criteria: 1. Location of the country⁶¹; 2. Indicator of economic growth of the past period; 3. Differences between countries with independence obtained before or after 1989; 4. Amount of natural resources; 5. Level of industrialization; 6. Urbanization; 7. Gross Domestic Product (GDP) per capita in 1989; 8. Inflation; 9. Trade dependence between communist countries; 10. Shadow market and exchange rate; 11. The number of years in the communist system. As the above shows, economic or non-economic indicators are used to evaluate the initial situation, which are found in different combinations and contents in individual studies (Godoy, Stiglitz, 1992, pp.6-9).

Taking into account the above, for the assessment of the initial situation in countries with a transition economies, we used factors that can be considered as important macroeconomic indicators in the period of transformation to market economy: Price Liberalization Index (LIP); Competition Policy (LEN); Trade and Exchange System (LEX); Privatization index (average value of large and small scale privatization indicators) (LSP); Investments (IN). With different combinations of these factors, we estimated 11 models using fixed effects, which is one of the tried and tested methods for this issue (De Melo, Denizer, Tenev, 1997; Heybey, Murrell 1998; Berg, Sahay, Zettelmeyer, 1999). Thus, Azerbaijan, Hungary, and Kazakhstan are characterized by the highest index of the initial condition, while Bulgaria, Hungary, Latvia, Lithuania, Georgia, Moldova, Poland, Romania, and Russia are characterized by the lowest. In the majority of countries, the above-mentioned determinants are no longer affecting GDP (Table 2.4.3). In addition, it is clear that the influence of those factors on GDP was quite high in the initial period of reform.

---

⁶¹It means distance from the countries of Central Europe.

Table 2.4.2 Assessment of GDP growth selected determinants (random effect, 1998-2014)

Dependent variable: GDP									
variables	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9
LNP	-0.008 (-0.62)	-0.01 (-0.85)	-0.002 (0.13)	-0.26 (-1.79)	-0.003 (-0.21)	-0.02 (-1.55)	-0.01 (-0.65)	-0.009 (-0.56)	-0.007 (0.63)
LNP-1	-0.0005 (-0.12)	-0.002 (-0.50)	-0.005 (-0.03)	-0.001 (-0.23)	-0.004 (-0.78)	-0.001 (0.25)	-0.009 (-0.20)	-0.003 (-0.61)	-0.001 (-0.53)
LNP-2	-0.005 (-1.66)	-0.006 (-2.16)	-0.005 (-1.18)	-0.006 (-2.15)	-0.005 (-1.71)	-0.003 (-1.30)	-0.004 (-1.61)	-0.004 (-1.54)	-0.004 (-1.48)
RI	7.11 (1.64)								
RI-1	-12.83 (-2.12)								
RI-2	3.37 (0.91)								
g	-0.31 (-3.79)				-0.32 (-3.85)	-0.27 (-3.56)	-0.28 (-3.60)	-0.32 (-3.88)	
g-1	0.03 (0.32)				0.03 (0.34)	0.09 (0.93)	0.07 (-0.77)	0.05 (0.50)	
g-2	0.06 (0.85)				0.05 (0.65)	-0.02 (-0.29)	-0.007 (-0.09)	0.04 (0.57)	
LIP		0.98 (0.70)	-0.76 (-0.34)		-0.96 (-0.39)	-0.30 (-0.14)	-1.90 (-0.86)	-0.35 (-0.14)	
LIP-1		0.79 (0.79)	1.31 (0.43)		1.08 (0.37)	-0.13 (-0.05)	0.70 (0.27)	0.69 (0.24)	
LIP-2		-1.08 (0.65)	-3.59 (-1.52)		-1.83 (-0.08)	1.16 (0.56)	0.37 (0.17)	-1.19 (-0.51)	
LEN		2.25 (0.15)		2.36 (1.62)	2.33 (1.55)	1.23 (0.93)	1.49 (1.10)	2.12 (1.42)	
LEN-1		-4.92 (0.01)		-4.94 (-2.57)	-4.36 (-2.35)	-4.18 (-2.48)	-3.70 (-2.23)	-4.57 (-2.46)	

LEN-2		1.15 (0.38)		0.47 (0.38)	1.81 (1.41)	1.78 (1.54)	1.45 (1.25)	2.06 (1.58)	
LEX		0.21 (0.90)			0.83 (0.45)	0.88 (0.55)	0.29 (0.17)	1.006 (0.55)	
LEX-1		-1.90 (0.42)			-1.07 (-0.46)	-1.03 (-0.50)	-1.11 (-0.54)	-0.94 (-0.41)	
LEX-2		-0.64 (0.70)			-0.44 (-0.27)	0.30 (0.21)	0.02 (0.01)	-0.20 (-0.12)	
LSP						0.61 (0.31)		2.96 (1.36)	
LSP-1						-3.77 (1.55)		-3.84 (-1.42)	
LSP-2						1.67 (1.11)		-0.05 (-0.03)	
IN	0.13 (1.76)					0.47 (9.50)	0.48 (9.48)		0.51 (9.92)
IN-1	-0.03 (-0.31)					-0.19 (-2.99)	-0.21 (-3.24)		-0.25 (-3.90)
IN-2	-0.12 (-1.16)					-0.19 (-3.83)	-0.18 (-3.53)		-0.25 (-4.92)
R ²	0.20	0.11	0.04	0.08	0.22	0.43	0.36	0.25	0.23
$\bar{R}^2$	0.18	0.08	0.02	0.06	0.19	0.40	0.33	0.22	0.22
F-statistics	11.41	4.15	2.99	5.93	7.49	14.14	12.48	7.45	20.23
DW	1.23	1.24	1.19	1.86	1.22	1.35	1.41	1.21	1.29
Hausman test	0.61	0.78	0.11	0.03	0.12	0.01	0.49	0.48	0.00

Table 2.4.3. Initial conditions (fixed effect, 1998-2014)

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11
Albania	-0.90	0.31	-0.30	0.71	0.83	-0.62	-1.98	-0.65	-1.81	-2.25	-0.43
Armenia	-1.88	2.05	1.43	2.65	2.42	0.99	-3.21	2.10	-1.36	-3.73	2.05
Azerbaijan	2.07	4.11	4.63	5.60	5.32	4.69	2.20	4.32	3.03	3.55	5.69
Belarus	2.17	-1.19	-0.32	-0.53	-0.03	0.86	3.24	-3.56	-0.38	4.87	0.13
Bulgaria	0.51	-0.05	-0.04	-0.55	-0.45	-0.38	0.56	-7.18	0.30	-0.31	-1.33
Croatia	0.45	-2.53	-2.79	-3.33	-3.00	-3.01	0.20	-2.33	-0.33	0.12	-3.12
Estonia	2.30	0.78	0.60	-0.78	-0.97	0.38	2.81	0.19	1.54	2.16	-1.57
North Macedonia	-1.83	-1.89	-2.60	-1.65	-1.64	-2.90	-2.78	0.33	0.12	-2.91	-0.50
Georgia	-2.27	1.08	0.28	1.09	1.12	-0.20	-3.50	0.54	-2.42	-4.28	0.01
Hungary	4.63	-0.19	-0.28	-2.00	-2.10	-0.60	5.51	-0.33	3.52	4.89	-2.47
Kyrgyz Republic	-0.75	0.08	-0.56	0.33	0.28	-1.02	-1.61	-0.21	-1.04	-2.10	-0.68
Latvia	1.86	0.42	0.46	-0.28	-0.45	0.17	2.27	-0.08	1.26	2.05	-1.27
Lithuania	0.99	0.37	0.62	-0.69	-0.69	0.47	1.57	1.10	1.72	1.08	-0.65
Moldova	-0.23	-1.43	-1.34	-1.37	-0.56	-1.56	-0.73	-1.17	-0.84	-0.59	-1.35
Poland	0.59	0.68	0.81	-0.68	-0.69	0.59	1.11	0.99	1.36	1.14	-0.85
Romania	-1.09	-1.20	-0.87	-1.38	-1.12	-1.31	-0.74	-0.76	-0.61	-1.127	-2.04
Russian Federation	-0.37	-0.77	-0.80	-0.84	-1.07	-0.51	0.23	-0.78	-0.08	0.22	-0.44
Slovak Republic	2.95	1.12	1.04	-0.69	-0.62	0.90	3.46	1.44	2.73	2.88	-0.64

Slovenia	1.36	-1.69	-1.81	-2.62	-2.08	-2.02	1.27	-1.64	0.55	1.66	-2.43
Tajikistan	-2.77	0.83	1.10	2.28	2.09	1.44	-3.05	1.34	-1.22	-2.45	2.91
Turkmenistan	-2.56	2.88	3.90	6.37	5.83	5.40	-2.20	4.33	0.35	-0.48	9.41
Ukraine	-0.32	-2.94	-2.61	-2.43	-2.7	-2.43	0.46	-2.28	-0.07	0.63	-1.91
Uzbekistan	-0.96	-1.17	-0.57	0.035	-0.25	0.70	-0.34	-2.35	-2.50	-0.35	1.26
Kazakhstan	-3.94	0.36	0.02	0.80	0.59	-0.01	-4.74	-0.52	-3.82	-4.70	0.27

Table 2.4.4. Panel model of GDP growth (1999-2007)

variable	A1	A2	A3	A4	A5	A6
LNP	-0.02 (-1.87)	-0.02 (-1.93)	-0.01 (-1.18)	-0.02 (-2.41)	-0.02 (-2.31)	-0.02 (-2.23)
RI	-1.11 (-0.66)			-3.55 (-2.26)	-3.08 (-3.37)	
g	-0.19 (-4.15)	-0.20 (-4.40)	-0.21 (-4.69)			-0.23 (-5.25)
LIP						-2.89 (-1.66)
LEN	-0.73 (-2.60)	-1.31 (-2.35)				1.13 (0.15)
LEX			-0.40 (-0.47)			0.85 (0.97)
LSP				0.23 (0.22)		-0.61 (-0.76)
IN	0.24 (5.83)	0.23 (5.68)	0.21 (5.07)	0.23 (5.68)	0.23 (5.68)	0.20 (5.17)
R ²	0.18	0.18	0.16	0.12	0.12	0.21
$\bar{R}^2$	0.16	0.16	0.15	0.11	0.11	0.19
F-statistics	9.53	11.93	10.55	7.80	10.27	8.08
DW	1.48	1.47	1.44	1.36	1.38	1.40

Table 2.4.5. Panel model of GDP growth (2007-2014)

Variable	A1	A2	A3	A4	A5	A6
LNP	-0.001 (-0.02)	-0.001 (-0.03)	-0.038 (-0.78)	-0.05 (-0.92)	-0.05 (-0.95)	-0.003 (-0.69)
RI	0.04 (0.03)			-4.72 (-3.07)	-4.31 (-6.01)	
G	-0.33 (-7.05)	-0.33 (-8.36)	-0.36 (-7.07)			-0.35 (-7.11)
LIP						0.36 (0.86)
LEN	-1.35 (-1.55)	-1.33 (-2.88)				-1.03 (-0.80)
LEX			-0.38 (-0.63)			1.02 (1.34)
LSP				0.33 (0.30)		-1.27 (-1.68)
IN	0.20	0.21	0.22	0.23	0.23	0.22

	(5.32)	(5.33)	(5.34)	(4.90)	(4.92)	(5.62)
R^2	0.38	0.38	0.35	0.22	0.22	0.38
$\bar{R}^2$	0.36	0.37	0.33	0.20	0.21	0.36
DW	1.65	1.65	1.60	1.63	1.63	1.65
F-statistics	23.17	29.20	25.38	13.48	18.12	16.69

Assessment of different periods. The two-stage model provided some insight into factors that influenced economic growth. In addition, a substantial portion of the estimated lag model's variables turned out to be statistically insignificant, hence it was reasonable to estimate the panel model without taking the lag variables. From the perspective of formal analysis, such an approach is acceptable and provides a more persuasive understanding of the function and significance of a given element. Additionally, designed the same panel model for the studied periods (1999-2007 and 2007-2014) to see if the importance of factors in the process of promoting economic growth in the examined countries has changed over time (Table 2.4.4, Table 2.4.5).

The presented model has a sufficient level of justification. Most of the given determinants of economic growth in transition economies are statistically significant. In addition, the following circumstances were identified: The impact of inflation and government spending on GDP is negative; the correlation of structural reforms and price liberalization to GDP is negative in 1999-2007 and positive in 2007–2014; the impact of the exchange regime on GDP is negative in the (A3) model and positive in (A6) model in both periods; the situation is similar in the case of the privatization index (models A4 and A6); the impact of investments on GDP is significant in both periods, and the estimated coefficient is in the range of 0.20-0.24. The maximum value was observed in the (A1) model in the first period and the (A4) model in the second period. As for the general picture, the 2007-2014 models' estimates determinants of economic growth are improved compared to the 1999-2007 years.

Chapter III. The Role of Government in Economic Growth Models

3.1. Short Review

Economic growth models considers different factors or a present combination of those factors to stimulate economic growth. Initial neoclassical model of economic growth is a product of capital and labor. In these models, the role of the government is less important since government decisions have a negative impact on long-run economic growth.

In economic growth models is related to the studies of Romer, Barro, and Sala-I-Martin, who added technological progress to the existing models, which is a combination of the following factors: competition, increasing costs for research and development, and human capital. Within this theory, Barro made an extended analysis of the role of government by including the government's productive costs in the production function. A positive relationship between investment in human capital and economic growth has been confirmed in another study (Teixeira, Fortuna, 2003). However, even in those countries where the government functions effectively, its role is ambiguous. In general, it can be said that the efficiency of the government (government institutions) is an important determinant of economic growth (Butkiewicz, Yanikkaya, 2011). Olson focused on economic policy, which takes into account the assessment of private property, laws, institutions, and the level of corruption. The author also points out that individual countries are poor because of the inefficient use of existing resources. Olson empirically confirmed that good government institutions are an important determinant of economic growth (Olson, 1982). At the same time, in the studies of Romer (1986) and Lucas (1990), the role of technological progress in the process of stimulating sustainable economic growth is discussed, while Norton and Thomas indicate that the mentioned factors are not necessary but important for economic growth.

Some studies point to fundamental differences between countries in terms of the institutional environment responsible for economic growth (North, Thomas, 1953). Institutional transference in economic practice creates a demand for a specific type of government system (Folscher, Krafchik, Shapiro, 2000). While the transference government system has the ability to reduce the social costs of economic decline (Djonkov et al., 2003), transference and easy access to the capital market help the country handle with economic crises and prevent them (IMF, 2007).

In the recent period, the question of considering the economic role of the government as a factor of production has become particularly active. This is due to the special role of relevant institutions of the government in the development of the economic environment within the country, which can create conditions in the economy where economic entities operate in a competitive environment and contribute to the improvement of the socio-economic condition of society.

The low economic capacity of the government prevents the possibility of raising the rate of economic growth and distorts market incentives. Depending on how perfect the institutional environment is, the volume of output under conditions of the same production-technological capabilities will be different for any two economies or for any two periods of time. In the best, i.e., ideal institutional environment, actual and potential issues are equal to each other. But, as a rule, in most cases, the actual existing institutional environment differs from its ideal variant, so the level of the actual aggregate output of the economy is lower than the potential (Ananishvili, Papava, 2011, p. 18).

In addition to construction an institutional environment, the government acts as a buyer and producer, employer and investor, and allocates resources in various ways within the country. By enacting the necessary regulations, the government has the capacity to greatly influence the economy. At the same time, the productive activity of the government is one of the most significant components of a country's economic growth in all countries (Kvaratskhelia, 2012, pp. 53-77).

In assessing the macroeconomic effects of government, it is also important to consider the periodicity of spending, which has a differential effect on the magnitude of aggregate demand and supply. If the increase in government expenses is one-time, then the disposable income of the population decreases once, which is compensated by savings, while the amount of consumption practically does not change. Consumer savings increase as a result of the increase in public goods. Given these effects, aggregate demand increases $\Delta Y^D = \Delta G - a\Delta G$ magnitude, and aggregate supply increases in $\Delta Y^S = \beta\Delta G$ magnitude. With the constant increase in government spending, disposable income decreases not only in the current period but also in the future period, since this reduces consumption and savings on the part of the population. A one-time increase in government spending increases consumption by the same amount, and as a result $\Delta Y^S = \beta\Delta G = \Delta Y^D$. In case of constant increase in government spending, production increases $\Delta Y = \beta\Delta G$, and consumption decreases $\Delta C = (1 - \beta)\Delta G$, since the increase in government spending drives out private consumption and investment (Tarasevich, Grebennikov, Leusky, 2006, pp. 359-361).

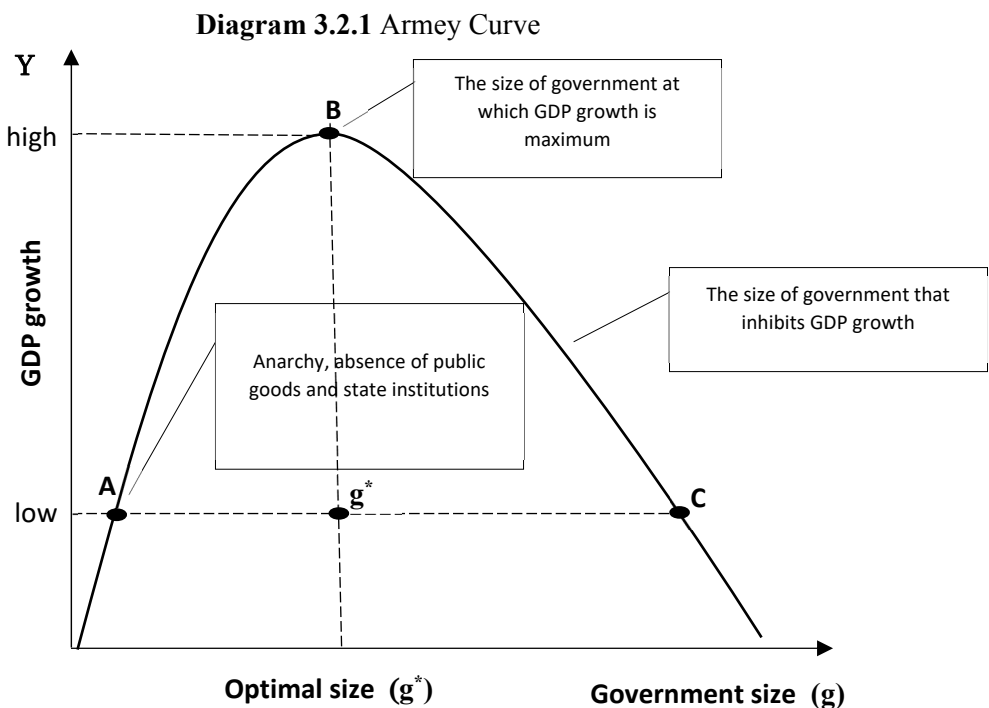
Despite a variety of research, the real influence of government spending on economic growth is both conceptually and practically questionable. Traditionally, the market failures justified government intervention in the economy, whereas the theory of government failures focused on the potential negative consequences of its actions. The theoretical dispute has resulted in a substantial body of empirical work and contradictory findings about the estimation of the correlation between government size and economic growth (Nijkamp, Poot, 2004).

3.2. Theoretical Models of Government Size

The impact of government spending on economic growth has attracted the attention of scientists for a long time (Peacock, Wiseman, 1961; Musgrave, 1969; Bird, 1970, 1971). The early stages of the analysis of the correlation between government size and economic growth are related to the study of Wagner (1983) and Armey curve (Armey, 1995) according to which the increase in the size of the government is associated to economic growth, which is still actively used to analyze the optimal size of the government (Diagram 3.2.1).

Diagram 3.2.1 shows the correlation between the size of government (government spending/GDP) and GDP. According to the curve, the growth rate of GDP under a limited government is low (in theory, it might be zero). An rise in government expenditure up to a particular level tends to stimulate GDP, which is represented in accelerate GDP growth. At some point, the size of government reaches a figure that represents the rational size of government (point g^*), and the GDP growth rate hits a maximum (point B). After then, an increase in the size of government reduces the rate of GDP growth.

If we expand the theoretical approach of the Army curve, we get a model of macroeconomic equilibrium, where the size of the government affects the economic in the following way:

- the disposable income of the population decreases (taxes are the source of financing expenses);
- consumer spending decreases (part of the demand fulfilled by the government);

- the productivity of the private sector increases (the government finances fundamental researches, promotes workers qualification, etc.).

In the economic literature, the following two arguments are used as the main reason for the increase the size of the government: the first is known as the "Wagner law," according to which the elasticity of household demand for public goods and, therefore, for government spending is greater than 1 in the wake of an increase in income, which causes the government to increase in size (Sachs, Larrain, 1993, p. 192-193); second, the "cost disease" (baumol cost disease) indicates that the size of the government is increasing due to the fact that the salaries of civil servants are increasing more than their productivity (Mutascu, Milos, 2009, p. 447).

An analysis of the well-known Army and Laffer curves in fiscal policy, as well as an extended analysis of the above-mentioned "Wagner's Law" basic principles, shows a certain logical connection between these approaches. The point is that, according to "Wagner's Law", the growth of the GDP is accompanied by an increase in budget expenditures, which leads to an increase in the share of government expenditures in the GDP. However, according to the Army curve, the increase in government spending after a certain level reduces the growth of the GDP.

Practical studies on the correlation between Arme y and Laffer curves among others conducted by Balatsky and Ekimova (2010; 2011), where the theoretical approaches of individual countries (USA, Great Britain, Sweden and Russia) are analysed at the macro level using relevant econometric models. The authors emphasize the following circumstances:

- there is no clear and logical affiliation between the location of Laffer and Army curves;
- in the current period, all countries are trying to implement a surplus budget policy, which will be a "safety cushion" in the amount of 1-3% of the GDP.

Is it possible to give a broader, meaningful interpretation to the mentioned circumstance? According to Balatsky and Ekimova, the increase in the tax burden reduces business and investment activity. An increase in government spending, in turn, means support for a particular sector of the economy. In addition, private investment is crowding out by government investment, which also reduces business investment activity, while government subsidies reduce economic efficiency and economic growth. Thus, the increase in the tax burden and government expenditure leads to the same result despite different channels. Why regime change and recombination are associated with two-way shifts in the Army and Laffer curves?. According to the authors, when the tax burden increases, the firm adapts and exhibits amazing patience. An increase in fiscal tolerance causes the Laffer production curve to distort and the Laffer points to permanently alter. Additionally, increasing the scale of government intervention in the market at the outset has significant power in terms of providing public goods. When the advantage from government spending is reduced, the army

curve will shift to the left. As for the practical conclusions, the authors indicate the following: It seems that the limiting factor of economic growth is the scale point. When developing the budget policy, first of all, orientation should be done on this. This means that the actual share of government spending (g) must be in the interval $g^* \leq g \leq g^{**}$. The mentioned principle should be supported by lighter restrictions on the tax burden $q^* \leq q \leq q^{**}$, where g^*, g^{**} are the army and q^*, q^{**} are the Laffer points at which the GDP or tax revenues reach their maximum value. In current economic literature, the disagreement over the size of government and the sign (positive or negative) of its impact to GDP has given way to the determination of the optimal size of government (Table 3.3.1). At the same time, it became critical to provide answers to the following questions:

a) what factors determine the non-linear relationship between government size and GDP growth?.

b) is there a single optimal measure that determines the maximum level of GDP for all countries, or are there different optimal measures depending on national and institutional determinants?.

The existing studies on the mentioned issue are different from each other, both in terms of assessment methodology and results. In particular, according to the several studies on non-linear relationship between government size and economic growth, the optimal government size varies between 17 and 44% of GDP.

Table 3.2.1. Non-linear models

authors	period	panel	optimal size
Grossman, 1988	1929-1982	USA	19%
Scully, 1994	1929-1989	USA	21.5-22.9%
Karras, 1996	1960-1985	118 countries	23%
Vedder , Gallaway, 1998	1947-1997	USA	17%
Chao, Gruber, 1998	1929-1996	Canada	27%
Mavrov, 2007	1990-2004	Bulgaria	21.42 %
Pevcin, 2004	1950-1996	12 EU countries	36-42%
Davis, 2009	-	Low-income countries	40%
Chobanov, Mladenova, 2009	1970-2009	28 EU countries	25%
Forte, Magazzino, 2010	1970-2009	27 EU countries	35.39 – 43.50%

According to other study, the indicator of the optimal size of the government is, on average, 35% of the GDP for poor countries, 46% in developed countries, and 75%

of the GDP for highly developed countries. In those countries where there is a significant statistical relationship between the size of the government and the rate of economic growth, the optimal size of the government (in 1991-2000) was approximately 15% of GDP for less developed countries, 17% for developed countries on average, and 24% of GDP for highly developed countries (Illarionov, Pivovarova, 2002).

Due to the different observation periods, these seemingly contrasting findings are difficult to compare. Indeed, it seems that the optimal rate of government size depends on the observation period (Mavrov, 2007, p. 59). Thus, longer-run studies in countries other than the US are needed to know whether the optimal government measures (if any) in these countries converge to one particular rate or whether differences exist at the national level.

Additionally, separate studies confirm that every country has its own optimal size of government, which, in turn, depends on many factors and prerequisites (such as the level of economic development, the efficiency of market institutions, the efficiency of the public sector, the public administration, and the preferences of the population). The optimal indicator of government size is calculated based on different approaches, and the obtained result mainly depends on the theoretical-econometric properties of the relevant model.

Chapter IV. Peculiarities of Fiscal Stimulus for Georgia

4.1. Estimation of the Multiplier

Many economic and non-economic indicators are used to analyse the effectiveness of the government's participation in the economy, which is investigated with different methodologies. Regardless of the variety of theories on government's economic role, a numerous of scientists indicate that stimulation of economic growth within the country and/or create an appropriate environment main target of governmental policy.

It is vital to analyze fiscal policy, which is aimed at minimizing economic cycles within the country and increasing economic growth rates through macroeconomic stability, in order to assess the government's economic engagement at the macroeconomic level. Various methodologies in economic theory have been developed to confirm the favourable influence of fiscal policy, particularly fiscal stimulus, on economic growth. However, the following issues remain controversial: the meaning of the multiplier; the efficiency and commitment of government spending; the intertemporal distribution of government expenditures over economic cycles; the "crowding out" effect; the potential negative impact of government spending on household consumption, expectations, and savings.

According to Keynes, expenditure multiplier as the first macroeconomic estimate of the impact of government spending on economic growth, namely the Keynesian cross, which is the most basic interpretation of this idea. The amount that individuals, businesses, and the government intend to spend on goods and services is referred to as planned spending. If corporations are obliged to undertake unanticipated investments, actual costs differ from those planned.

Assuming that the economy is closed (net exports are zero), we can define planned expenditure (E) as the sum of consumption (C), planned investment (I) and government spending (G):

$$E = C + I + G \quad (4.1.1)$$

We add the Keynesian consumption function to this equation:

$$C = C(Y - T) \quad (4.1.2)$$

A consumption function indicates that consumption depends on disposable income (Y-T). In addition, we assume that the level of planned investments is fixed ($I = \bar{I}$), and the fiscal policy is unchanged ($G = \bar{G}$; $T = \bar{T}$). By combining the mentioned equalities, we get:

$$E = C(Y - \bar{T}) + \bar{I} + \bar{G} \quad (4.1.3)$$

where planned expenditures are determined by the exogenous amount of income (Y), planned investments (I), and exogenous fiscal policy variables (G and T). As a result, the economy is in equilibrium when the actual costs align with the anticipated costs, which can be expressed as follows:

$$Y = E. (4.1.4)$$

Based on the goals of the research, the above model was exempt from the assumption of "unchanging of government expenditures"⁶². Accordingly, if government spending increases by ΔG , then the economy will be in equilibrium with a higher level of output growth (Y). Since an increase in government expenditure leads to an increase in revenue by a much greater amount compared to the initial amount, i.e., ΔY is greater than ΔG . The ratio $\Delta Y/\Delta G$ is called the government spending multiplier shows how much aggregate income increases when government spending increases by one unit.

Based on the Keynesian cross, the government spending multiplier is greater than one. The reason for this is that, according to the consumption function, a higher income leads to a higher level of consumption⁶³. Since an increase in government spending leads to an increase in revenue, it also raises the level of consumption, which in turn increases income, which leads to an increase in consumption, etc.

How big is the multiplier? To answer this question, let's analyse the chain of change in income. In particular, the first impulse occurs when expenditures increase by ΔG , which also increases revenues by $\Delta Y = \Delta G \times m_g$, where m_g is the government spending multiplier. This increase in turn expands consumption by the amount $b \times \Delta G$, where b is the marginal propensity to consume. An increase in income again increases spending and income in the economy, resulting in a second impulse of $b^2 \times \Delta G$ in the next stage that increases consumption by $MPC \times (MPC \times \Delta G)$. The correlation mentioned between income and consumption continues indefinitely. Finally, the aggregate effect is equal to:

$$\Delta Y = (1 + b + b^2 + b^3 + \dots) \Delta G. (4.1.5)$$

Thus, we can write the government spending multiplier as:

$$\frac{\Delta Y}{\Delta G} = \frac{1}{1-b} (4.1.6)$$

---

⁶²Government spending is one of the components of aggregate expenditure, an increase in which means an increase in planned expenses under the conditions of a given level of income.

⁶³See: Ostapenko, Tabaghua, 2013; 2014.

The magnitude of the multiplier is greater than one under the simple Keynesian model. Research on the government spending multiplier shows that, under different conditions and contexts, the value of the fiscal multiplier can be bigger or less than one (Charles, Dallery, Marie, 2018; Al-Eyed, Barrell, 2005; Blanchard, Perotti, 2002; Cogan, et al., 2009; Coronado, Lupto, Sheiner, 2005; Perotti, 2005, 2007).

The size of the impact of fiscal shocks on changes in macroeconomic aggregates and the sign of the multiplier depend on the following factors:

- dependence of the financial market on intermediary institutions: the low level of development of financial intermediaries affects the availability of financial resources to households and businesses, which is reflected in the level of consumption and investments. In such conditions, fiscal incentives can be said to increase the multiplier rate as a result of the increase in household consumption;
- general macroeconomic, financial prerequisites in the economy, and externalities: a high level of uncertainty during economic crises prompts the population to increase savings and reduce the marginal propensity to consume; However, for the evaluating the fiscal multiplier, it is important to consider:
- impact multiplier: determines the change in output in the same period, for example, t_0 , when exogenous changes in the fiscal balance occurred. For a discrete case, the impact multiplier is calculated by the following formula: $\frac{\Delta Y(t_0)}{\Delta G(t_0)}$, where $\Delta Y(t_0)$ is the output increase in the period t_0 , and $\Delta G(t_0)$ denotes the growth of expenditures made by the government in period t_0 ;
- the multiplier of the temporary changes in the fiscal balance: represents the change $t_0 + N$ in output in any period ($N > 0$), which occurs due to a one-time exogenous change in the fiscal balance by the government in the period t_0 . This multiplier will be written as follows: $\frac{\Delta Y(t_0 + N)}{\Delta G(t_0)}$;
- the cumulative multiplier: is defined as the cumulative change in output over time period N , caused by exogenous changes in the fiscal balance. The cumulative multiplier formula has the following form: $\frac{\sum_{i=0}^N \Delta Y(t_0 + i)}{\Delta G(t_0)}$;
- highest (maximum) value of the multiplier: value between the multipliers of the temporary changes in the fiscal balance. It is defined as follows: $\max \left(\frac{\Delta Y(t_0 + i)}{\Delta G(t_0)}, i = 0, 1, \dots, N \right)$.

Despite the multitude of transmission channels, the effectiveness of fiscal policy finally finds its quantitative measure in the government spending multiplier. A small value of the multiplier indicates the low effectiveness of fiscal policy, while a high value

of the multiplier implies that economic growth can be stimulated with relatively less government effort.

Factors determining the potential size of the fiscal multiplier include:

- open trading regime. Countries with a low level of import propensity have a high multiplier value;
- rigidity of the workforce. Developed trade unions and/or domestic legal regulations lead to an increase in the value of the multiplier;
- automatic stabilizer level. A powerful automatic stabilizer reduces the value of the multiplier;
- currency regime. In a country with a floating exchange rate, the value of the multiplier is relatively low;
- debt amount. In countries with high debt, the value of the multiplier is small;
- monetary prerequisites. degree of coordination of monetary institutions with fiscal policy;
- fiscal sustainability of the country;
- consumer behavior. Exogenous fiscal policy shocks, fearing a possible increase in taxes in the future, lead to a change in the decision to save;
- the share of government spending in the composition of fiscal stimulus.

In addition to the above, the characteristics of spending and the multiplier appear to be important factors. In the economic literature, fiscal stimulus are often analysed by evaluating the impact of budgetary expenditures or revenues as aggregated macroeconomic indicators on GDP. At the same time, it is clear that each of them (budgetary revenues and expenses) includes different channels influencing the country's economy, which have a first-order impact on different macroeconomic variables.

Considering these circumstances, we estimate the value of the multiplier for Georgia by applying each component of budget expenditures⁶⁴:

- labour salary;
- goods and services;
- consumption of fixed capital;
- percentage;
- subsidies;
- grants;
- social security;
- other expenses.

Taking all of this into account, we are able to combine qualitatively similar variables and apply the following symbolizations to assess the impact of budget expenditures on GDP:

---

⁶⁴For detailed information, see "On Approving the Budget Classification of Georgia", #99 ordinance of the Minister of Finance of Georgia, dated 05/04/2019.

- Gexp – Government consumption (the sum of wages of employees and expenditure on goods and services);
- TR – transfers (sum of subsidies and social security costs);
- RDG – percent;;
- GG – grants;
- GO – other expenses.

At the next stage of the research, we selected the vector autoregression (VAR) model for the estimation of the multiplier, which, unlike from the standard model, takes into account the structural dependence between the relevant variables as opposed to the direction of their mutual influence⁶⁵. In more detail, VAR is an n-equation and n-variable model in which each variable can be explained by its past values and the other n-1 variables. In general, the VAR model has the following form:

$$Y_t = C + \Pi_1 Y_{t-1} + \Pi_2 Y_{t-2} + \dots + \Pi_p Y_{t-p} + \varepsilon_t, T = 1, \dots, T, (4.1.7)$$

where Π_1 is the coefficient matrix (N x N) and ε_t is the random terms with zero mean and time-invariant covariance (N x 1) matrix.

The VAR model using the transition operator can be written as follows⁶⁶:

$$X_t = A(L)X_{t-1} + U_t (4.1.8)$$

where,

$X_t \equiv (GDP_t; Gexp_t; TR_t; RDG_t; GG_t; GO_t)$ – is a vector of endogenous indicators;

$A(L)$ – matrix lag polynomial;

$U_t \equiv (U_t^{GDP}; U_t^{Gexp}; U_t^{TR}; U_t^{RDG}; U_t^{GG}; U_t^{GO})$ – A vector of errors (innovations), the elements of which in a private case may represent "white noise".

In the model to be estimated (Table 4.1.1), we consider GDP (Y) as an indicator of economic growth, and the above defined variables (government consumption (Gexp); transfers (TR); interest (RDG); grants (GG); other expenses (GO)) are calculated from quarterly data (II quarter, 2005 – IV quarter, 2017) in 2010 prices, based on the GDP deflator.

---

⁶⁵International practice has shown that vector autoregression is particularly effective in the analysis of economic and financial time series, and the main feature of this model is the assumption that a specific dependent variable may be influenced not only by the indicators of the current or past periods of the independent variables, but also by the indicators of past period.

⁶⁶The model is based on studies by Blanchard, Perotti (2002), Perotti (2004).

Table 4.1.1. (4.1.8) Model estimated variant

Vector Autoregression Estimates

Sample (adjusted): 2005Q2 2017Q4

Included observations: 51 after adjustments

Standard errors in ( ) & t-statistics in [ ]

	Y	GEXP	GG	GO	RDG	TR
Y(-1)	1.019861 (0.04562) [22.3565]	0.047070 (0.04997) [0.94199]	0.002130 (0.00260) [0.81866]	0.051859 (0.02246) [2.30885]	-2.90E-05 (0.00588) [-0.00494]	0.029600 (0.02544) [1.16334]
GEXP(-1)	-0.217783 (0.13259) [-1.64251]	0.318832 (0.14524) [2.19524]	0.010301 (0.00756) [1.36244]	0.227486 (0.06528) [3.48458]	0.006277 (0.01708) [0.36752]	0.133965 (0.07395) [1.81145]
GG(-1)	1.071658 (2.34955) [0.45611]	4.853018 (2.57364) [1.88566]	0.425231 (0.13398) [3.17389]	-1.142053 (1.15684) [-0.98722]	-0.033949 (0.30264) [-0.11218]	0.157779 (1.31049) [0.12040]
GO(-1)	-0.513651 (0.26219) [-1.95912]	0.372688 (0.28719) [1.29770]	-0.019894 (0.01495) [-1.33067]	0.169031 (0.12909) [1.30939]	-0.037716 (0.03377) [-1.11682]	-0.227234 (0.14624) [-1.55388]
RDG(-1)	0.429496 (0.97955) [0.43846]	1.683085 (1.07298) [1.56861]	-0.057020 (0.05586) [-1.02082]	-0.164876 (0.48230) [-0.34185]	0.860063 (0.12617) [6.81655]	-0.571422 (0.54636) [-1.04588]
TR(-1)	0.069023 (0.19953) [0.34593]	-0.237198 (0.21856) [-1.08527]	0.003730 (0.01138) [0.32781]	-0.031747 (0.09824) [-0.32315]	0.028079 (0.02570) [1.09254]	0.940504 (0.11129) [8.45092]
C	122.4815 (137.398) [0.89144]	74.23617 (150.502) [0.49326]	-7.929028 (7.83482) [-1.01202]	-155.0378 (67.6501) [-2.29176]	-2.607526 (17.6978) [-0.14734]	-98.71519 (76.6351) [-1.28812]
R-squared	0.989843	0.439219	0.433031	0.708226	0.746843	0.947311
Adj. R-squared	0.988458	0.362748	0.355717	0.668439	0.712322	0.940126
Sum sq. resids	318685.9	382376.8	1036.245	77257.61	5287.403	99142.58
S.E. equation	85.10500	93.22221	4.852941	41.90292	10.96213	47.46831
F-statistic	714.6691	5.743656	5.600941	17.80032	21.63424	131.8484
Log likelihood	-295.2393	-299.8854	-149.1600	-259.1043	-190.7179	-265.4643
Akaike AIC	11.85252	12.03472	6.123920	10.43546	7.753644	10.68488
Schwarz SC	12.11768	12.29988	6.389073	10.70061	8.018796	10.95003
Mean dependent	4876.391	506.1891	5.280463	216.1923	37.70392	515.0796
S.D. dependent	792.1639	116.7788	6.045979	72.77173	20.43815	193.9928

Determinant resid covariance

(dof adj.) 1.79E+17

Determinant resid covariance 7.36E+16

Log likelihood	-1424.564
Akaike information criterion	57.51230
Schwarz criterion	59.10322

The data used in the model are seasonally adjusted, and according to the unit root ADF (Augmented Dickey–Fuller test) and PP (Phillips-Perron test) tests, these data are stationary with respect to the first order difference for the 5% critical point significance level. To detect the duration of the lag used in the model, the estimation was done in the interval 0-4. According to SC and HQ criteria, the advantage of the first lag was revealed (Table 4.1.2.).

Table 4.1.2. Values of information criteria for different lag models of vector autoregression

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: Y GEXP GG GO RDG TR

Exogenous variables: C

Sample: 2002Q1 2017Q4

Included observations: 48

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1545.477	NA	4.79e+20	64.64489	64.87879	64.73328
1	-1344.250	343.7627	4.96e+17*	57.76043	59.39774*	58.37917*
2	-1315.405	42.06643	7.17e+17	58.05854	61.09924	59.20762
3	-1289.831	30.90168	1.34e+18	58.49296	62.93706	60.17239
4	-1235.350	52.21059*	9.31e+17	59.72294*	63.57044	59.93272

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

The estimated model statistics show that the results and estimations generated characterized with proper statistical reliability. At the subsequent step of the study, we will look into the following factors:

Impulse response – The response of endogenous variables to a one-time shock of random magnitude is shown by impulse response, which allows us to investigate the system's response after an unanticipated shock. The issue with this model is that the shocks in the system equations are coupled and influence one another. If the variances of the random components have comparable features, they must be converted so that they are uncorrelated in order to read the momentum between the variables directly. Sims

(1980) provided a solution to this problem using a coordinated shock method in this context. Assuming that the impact of one shock is zero, the impulse response function represents how the system's endogenous variables will react to a one-standard-unit change in the shock (allowability the order to fluctuate, the function's appearance will change). If the function varies greatly, we must assume that there is significant innovation cross-correlation.

To evaluate the impulse response functions obtained from the SVAR model, we expand the time lag to 10. The transmission mechanism in the model is based on Keynesian theory, according to which an increase in government spending in the short-run increases aggregate demand. Which, in turn, affects the level of employment and macroeconomic equilibrium. A detailed evaluation of the transmission mechanism was carried out under different combinations of independent variables, namely:

$$\uparrow Gexp \rightarrow +\uparrow TR \rightarrow +\uparrow RDG \rightarrow +GG \uparrow \rightarrow +GO \uparrow \rightarrow GDP \quad (4.1.9)$$

$$\uparrow Gexp \rightarrow +\uparrow TR \rightarrow +\uparrow RDG \rightarrow +\uparrow GDP \quad (4.1.10)$$

$$\uparrow (Gexp + TR + RDG) \rightarrow GDP \quad (4.1.11)$$

$$\uparrow Gexp \rightarrow \uparrow TR \rightarrow \uparrow GO \rightarrow GDP \quad (4.1.12)$$

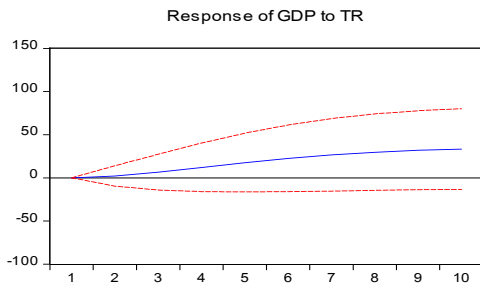
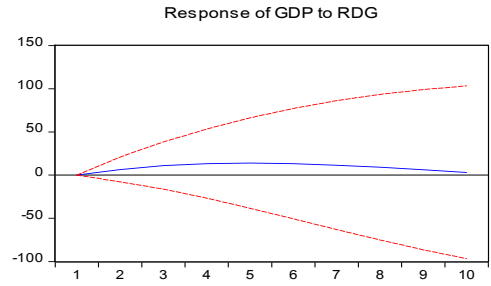
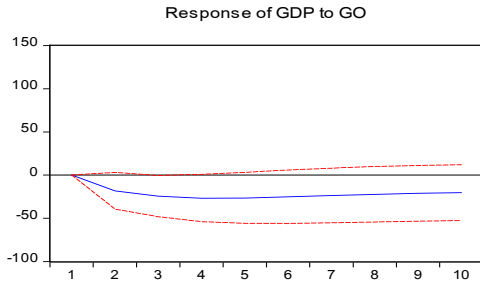
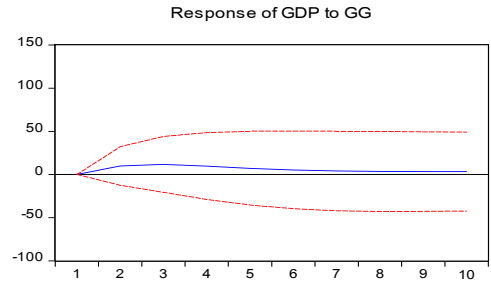
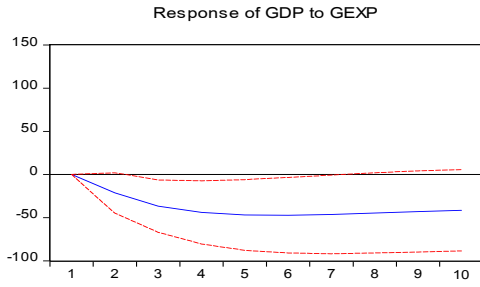
$$\uparrow Gtotal \rightarrow GDP \quad (4.1.13)$$

where,

- (4.1.9) model shows the impact of the increase of all components of government expenditure on GDP (Diagram 4.1.1.);
- (4.1.10) model evaluates the impact of government consumption, transfers and interest on GDP (Diagram 4.1.2.);
- (4.1.11) model shows the combined effect of government consumption, transfers and interest on GDP (Diagram 4.1.3.);
- (4.1.12) model shows the impact of three components of government spending (government consumption, transfers and other expenses) on GDP (Diagram 4.1.4.);
- within the framework of the (4.1.13) model, the impact of the government's consolidate expenses on GDP is analysed (Diagram 4.1.5.).

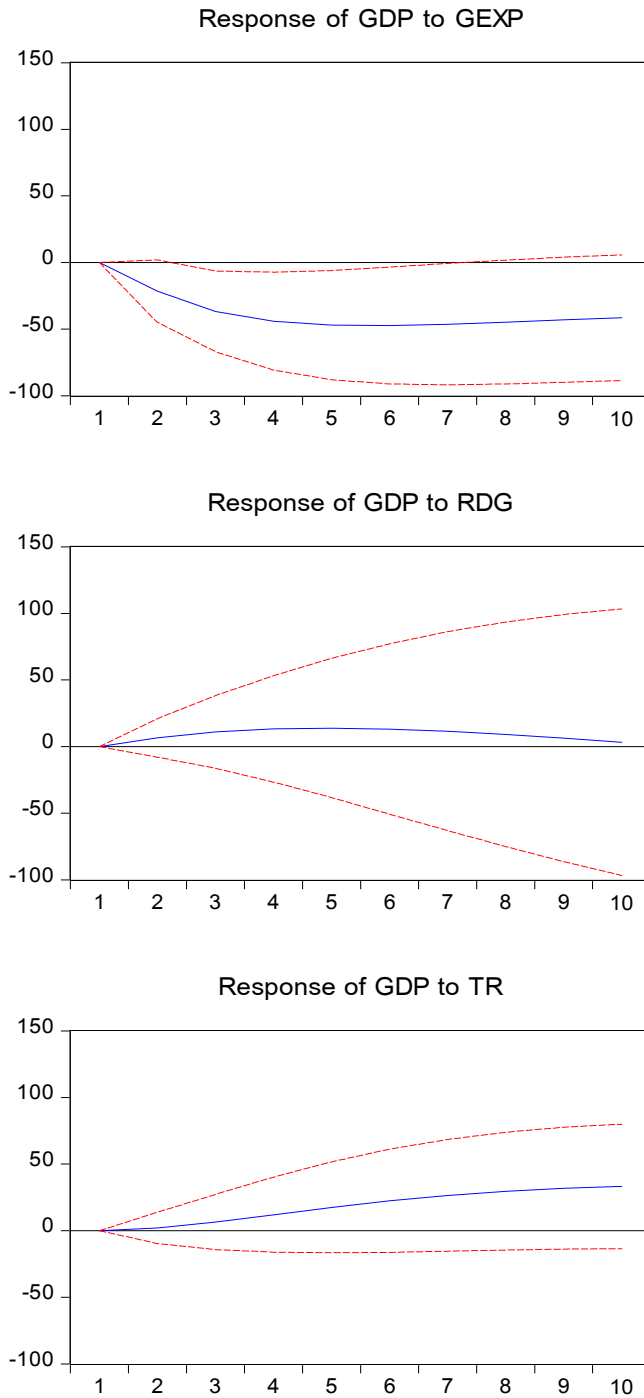
Diagram 4.1.1. Impulse response functions of GDP on expenditure components

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

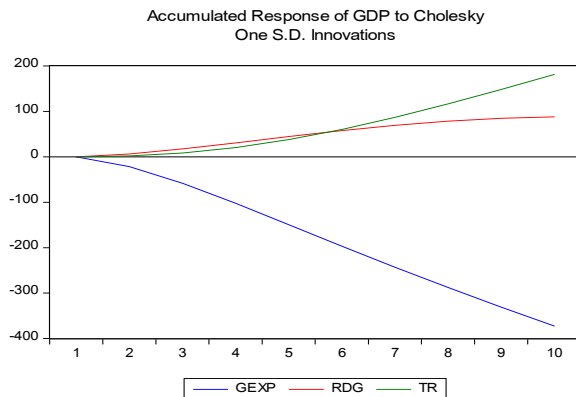

Diagram 4.1.2. The impact of consumption, transfers and interest rate shocks on GDP

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

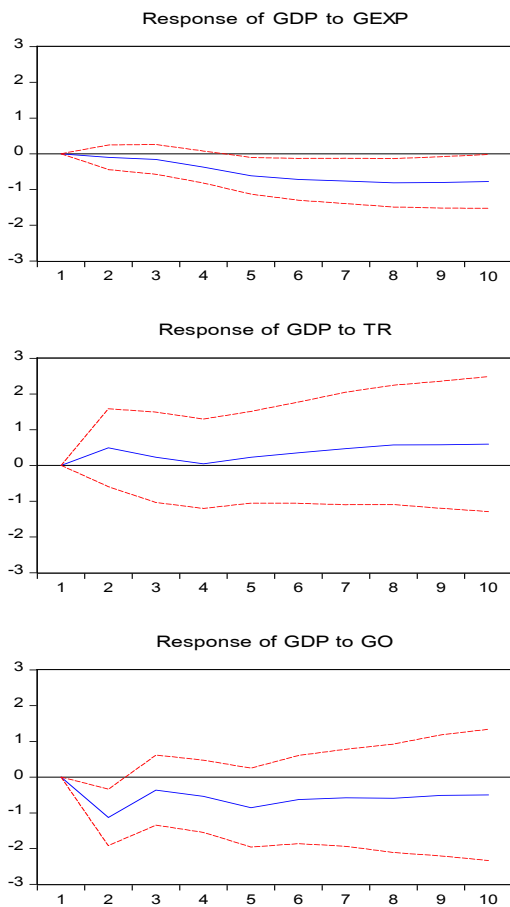

Diagram 4.1.3. The combined effects of consumption, transfers, and interest rate shocks on GDP

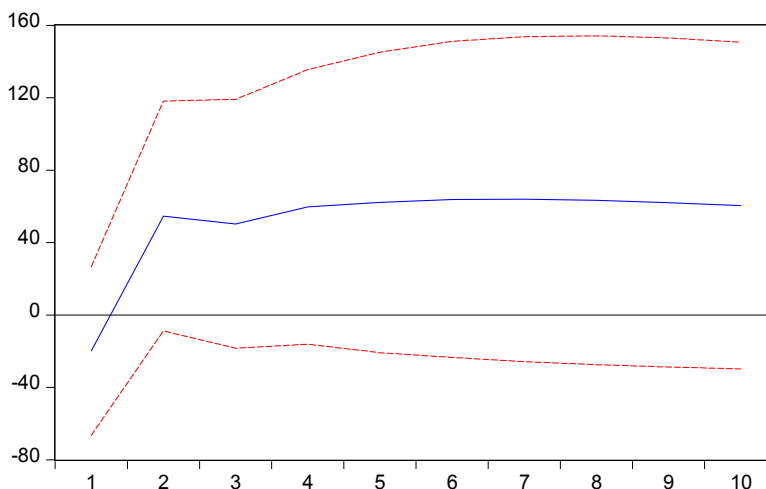
Diagram 4.1.4. Impact of consumption, transfers, and other expenditures shocks on GDP

Response to Nonfactorized One Unit Innovations ± 2 S.E.

Diagram 4.1.5. Impact of a compound expenditures shock on GDP

Response of GDP to Cholesky
One S.D. ALLEXP Innovation

The impulse response function demonstrate:

- in all models where government consumption is included in a different combination with other components, its value is negative in all lag; the same is in the case with other expenditures; The impact of grants on GDP is positive from the initial period up to the fourth quarter and then becomes negative;
- the impact of interest on GDP is positive within all models, the trend is also stable;
- as for transfers, their impact on GDP is ambiguous; in particular, in the model where transfers are considered together with all other components of expenses, their value is positive, although it reaches zero in the fourth quarter, and in the model where transfers are considered together with government consumption and interest, their value is low; moreover, it is negative from the first to the seventh quarter, but after the seventh quarter it increases slightly;
- the cumulative effect of government consumption, transfers and interest on GDP is also negative;
- as for the impact of the shock of the government expenditure on GDP, the mentioned indicator is negative in the first quarter, and the trend from the first quarter is characterized by a significant increase, including the second quarter, while in the third quarter it is relatively small. From the fourth quarter, the trend is stable and increasing.

To assess the long-run impact of government spending on GDP, reveal the importance of each component of spending and we increase the lag to 4. The result shows that the impact of individual components of government spending on real GDP is insignificant. The effect of the impact does not appear during the first quarter; it is small in the subsequent quarters, and in some cases, it takes on a negative value. In particular,

the impact of government spending on GDP reaches its maximum in the third quarter; transfers and grants in the second quarter; interest in the second quarter; and the impact of other expenses is negative in all quarters. As for the cumulative value of the multiplier, its magnitude is highest under government consumption, followed by grants and interest rates. Meanwhile, the value of the multiplier of other expenses and transfers is negative (Table 4.1.3). These estimates show that in the case of Georgia Keynesian multiplier is less than one.

Table 4.1.3. Impulse response functions of real GDP under the expenditure components

Period	components of government expenditure				
	GEXP	GG	GO	RDG	TR
I	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)
II	1.117022 (16.1536)	18.21689 (15.1906)	-37.64736 (11.6722)	20.28376 (12.6281)	9.960948 (10.1152)
III	14.15964 (19.0608)	3.166799 (19.8103)	-35.55738 (15.0592)	20.71964 (19.1340)	-3.653131 (12.6938)
IV	-5.993439 (26.5240)	-5.631467 (23.1510)	-17.59626 (19.4934)	21.98856 (27.1724)	-15.14995 (14.8433)
Cumulative impact					
I	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)
II	1.117022 (15.5121)	18.21689 (15.5148)	-37.64736 (13.4235)	20.28376 (14.0678)	9.960948 (10.3489)
III	15.27667 (31.0950)	21.38369 (31.0758)	-73.20474 (25.3095)	41.00340 (27.6377)	6.307817 (17.3191)
IV	9.283228 (53.5494)	15.75223 (49.5107)	-90.80100 (39.5662)	62.99196 (51.0736)	-8.842137 (27.4778)
the maximum value of the multiplier					
Quarter	(III-III)	(II-III)	(-)	(IV-IV)	(II-III)
cumulative multiplier					
Annual	0.45	0.23	-0.009	0.08	-0.12

Data variation. Orthogonalization of impulses is important in vector autoregression models. In particular, assuming that the impact of one shock is zero, the impulse response function shows how the endogenous variables of the system will react when the shock changes by one standard unit. Taking into account these factors, it is important to analyse the decomposition of Cholesky. Accordingly, the decomposition of the variation in GDP shows that the variation in GDP is mainly explained by its variation in the past period. After the 4th quarter, the variation in GDP is the most important by

variation in government consumption. At the same time, the process of restoring the dynamic balance is monotonous, and its impact reaches its maximum in the 10th quarter. Based on the above, we can conclude that the hypothesis about the neutrality of the influence of government consumption on GDP is rejected (see appendix, Table 1).

Causality test. It is important that the VAR model characterize the role of government expenditure components in the process of stimulating GDP. However, there can be both a direct and an indirect relationship between GDP and spending. A Granger causality can be used to test this. In this particular case, according to Granger, government spending is the reason for the growth of GDP if the lack of consideration of the lag values of the spending affects the quality of the growth forecast. Similarly, GDP growth is Granger-causality to government spending if contingencies from prior growth history affect the predictive value of government spending.

The VAR model shows that in the analysed period (2002–2017), aggregate government spending was a Granger causality of GDP growth with a significance level of almost 1%, while the inverse correlation of causality is valid only with a significance level of 10% (Table 4.1.4).

Table 4.1.4. Granger Causality Test

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests
 Sample: 2002Q1 2017Q4
 Included observations: 62

Dependent variable: ALLEXP

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
Y	4.624439	2	0.0990
All	4.624439	2	0.0990

Dependent variable: Y

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
ALLEXP	9.010183	2	0.0111
All	9.010183	2	0.0111

4.2. Macro-legal Framework of Fiscal Policy

"Shock Therapy" was the first macro-legal program on the way to the formation of a market economy in Georgia, which included the entire range of macroeconomic reforms that aimed foundation of a market economy in Georgia, in line with experience of Poland, by implementing the "Balcerowicz Plan". The important economic reforms implemented in the following years of independence, in particular the establishment of an independent national bank, the introduction of the national currency, the reduction of inflationary processes, and the improvement of tax legislation, played a positive role in the improvement of the macroeconomic indicators of the country. Despite the above, the economy of Georgia was surrounded by number of macroeconomic challenges, e.g.: inflation, a state budget deficit, and the 1998 financial crisis. The economic reforms in Georgia were mainly aimed liberalization, stabilization, and structural transformation; however, depending on the economic and political reality inside the country, the so-called "Balcerowicz Plan" only three points (1, 2, and 7) were successfully implemented (Papava, 1996).

Government programs nowadays remain as one of the framework documents that impact the country's socioeconomic conditions, and fiscal policy plays a specific role in this regard⁶⁷. Legal restrictions macroeconomic parameters including of fiscal policy has become one of the most applied mechanized in both developed and developing countries for increasing and maintaining economic freedom, which as well as became part of scientific discussing (Gwartney, Lawson, 2003, 2007; Gwartney, Holcombe, Lawson, 2006; Hausmann, Pritchett, Rodrik, 2005; Heckelman, 2000; Hibbs, 1983; Hutton, 1992; Knack, Keefer, 1995; Krickhaus, 2004; Aleshchenko, Archvadze, Ariefiew, Averchev, Azmaiparashvili, Bedianashvili, Tabaghua, et al. 2020; Tabaghua, 2023 and others) where the following main components are considered for the evaluation of the country's economic freedom:

- size of government: government spending, taxes and government-owned enterprises;
- property right and legal structure;
- hard currency: exchange rate and inflation policy;
- international trade and trade policy;
- business, workforce, credit market regulation.

Increasing economic freedom by reducing the government's participation in the economy, along with perfecting the budgetary tax policy, is the main focus of the government fiscal policy. Despite the fact that reducing the size of the government is the main goal of every year's national budget, until 2011, at the legislative level, there was no fixed or established indicator of the share of budgetary expenditures to the GDP. The

---

⁶⁷See: <https://www.gov.ge/272410-2>

law "On Economic Freedom" adopted in 2011 legally determined important macroeconomic parameters in order to promote economic freedom, reduce the size of the government, and have a sustainable macroeconomic policy⁶⁸.

According to the first edition of the mentioned law, the maximum limits of the following parameters were established:

- the ratio of total volume of consolidated budget expenditures and increase in non-financial assets to GDP shall not be more than 30%;
- the ratio of the consolidated budget deficit to GDP shall not be more than 3%;
- the ratio of state debt to GDP shall not be more than 60%.

Also, significant restrictions have been imposed on the introduction of new taxes and tax rate increases, namely:

- the introduction of a new type of national tax, except for excise tax, or the introduction of an increase in the upper margin of the rate according to the type of national tax, except for excise tax, shall be permissible only through a referendum. Only the Government of Georgia shall have the right to initiate the calling of a referendum;

- the introduction or modification of a tax that is an alternative to an existing tax or replaces it without increasing the tax burden shall not be considered as the introduction of a new type of national tax or as an increase in the upper margin of the rate. The modification of the rate of tax according to the tax type within the existing marginal rate shall not be considered as the introduction of a new type of national tax or as an increase in the upper margin of the rate either⁶⁹. As of the date of entry into force of this Law the national taxes provided for by the Tax Code of Georgia are:

- income tax;
- profit tax;
- value added tax (VAT);
- import tax;
- excise tax.

According to the law, the government of Georgia has the right to request a temporary increase of tax for a period not exceeding 3 years. In this case, the referendum is not required. Similar restrictions on tax changes are also considered in the Constitution of Georgia (see Article 94)⁷⁰.

It should be noted that, due to the goal of establishing a small size of government, the limits of macroeconomic parameters are defined as aggregates of the consolidated budget. According to the Budget Code, the consolidated budget includes only the budgets of the state, local self-governing units and autonomous republics, without the budgets of the LEPLs and N(N)LPs.

---

⁶⁸In force since December 31, 2013.

⁶⁹Based on the goals of the pension reform, the following amendment was introduced into the law "1. Pension and insurance contributions are regulated by law and they do not represent taxes and fees".

⁷⁰The constitution not defining limit of the size of government, the deficit, or the debt.

The unified budget of the state is the consolidated budget of the unified municipal budgets of the central, autonomous republics, the unified republican and local self-governing units, which also provides for the consolidation of the budgets of LEPLs and non-entrepreneurial (non-commercial) legal entities and, like the consolidated budget, is not subject to any government representative body approval.

Macroeconomic parameters calculating raise several issues, e.g. share of the consolidated budget deficit to the GDP (not more than 3%). Taking into account the methodological specificity, it can be calculated, according to the IMF 2001 GFSM 5 methodology or its prototype, the 1986 version. Although the current legislation defines the budget deficit as a negative balance of the budget, which in turn is based on the GFSM 2001 classification, so result of calculation based on mentioned classifications will be essentially different⁷¹. As for the inconsistency of the approved budget with the limits and/or the approval of a budget inconsistent with the limits (if relevant), as far as the approved budget means the state budget approved by the Parliament, and the parameters of the consolidated budget, on which the limits are set, are presented in the documents attached to the budget and according to the existing legislation it is only informative purposes (not approved by the Parliament). Accordingly, it is logical to assume that compliance with the budget limits may mean compliance with the limits of macroeconomic and fiscal indicators presented in the attached material of the state budget project (Budget Office, 2015).

Above mentioned legal restrictions on macroeconomic parameters have changed significantly recently. In particular, as a result of the implemented change, a different methodology for calculating macroeconomic parameters was defined as follow⁷²:

1. macroeconomic parameters:

- a) the ratio of the consolidated budget deficit to GDP shall not be more than 3%;
- b) the ratio of state debt to GDP shall not be more than 60%⁷³.

2. the development, approval, and implementation of the draft of the annual law on the state budget in accordance with the rules established by Georgian legislation should ensure that the performance parameters of the state's unified budget correspond to the established threshold volumes, both in the case of planned and performance indicators.

3. in accordance with Georgian legislation, the Government of Georgia provides information to the Parliament of Georgia on the compliance of fiscal parameters with

---

⁷¹Budget Code, Article 38, Clause 8.

⁷²See: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4418507?publication=0>

⁷³Note: the government's debt in this case includes the state debt according to the Georgian law "on State Debt," and except obligations of the National Bank of Georgia and debt in the form of loans of budgetary organizations, as well as except the debt taken from budgetary organizations.

the defined restrictions in the annual budget law project and budget implementation report.

4. it is possible to plan and/or fulfil planned parameters beyond the limits of the unified budget of the state of Georgia:

a) The Parliament of Georgia may adopt a budget that does not correspond to the limits(s) only if the budget of the current year was adhering to said limit(s), except for a state of emergency or war and/or economic recession;

b) if, according to the data published by the National Statistical Service of Georgia, the real economic growth rate of the last two quarters is 2 percentage points lower than the average real economic growth rate of the past 10 years compared to the corresponding quarters of the previous year.

5. the Georgian government will present to the Georgian parliament a plan to return to the parameters defined. In the parameters, the return plan's duration should not exceed three years.

6. in reporting after the end of the fiscal year, in the event of a breach of the threshold indicators (apart from in the conditions specified by this law), the Government of Georgia shall send to the Parliament of Georgia, along with the annual budget implementation report:

a) information on the causes of violation of the limit volumes;

b) information about the progress of the current year's budget implementation and, accordingly, its influence on the parameters of the state's unified budget, in the direction of their compliance with the established threshold volumes.

Deficit calculation rule. Expanded the field of deficit calculation; thus, the lack of relevant statistics on the consolidated budget is a challenge. This also related to the legal consequences in case of exceeding the deficit level.

Debt calculation. In the GDP ratio, "state debt" has been substituted by "government debt," which is the public debt minus the debt of the National Bank and plus the debt of all levels of government. The National Bank's removal relieves the pressure of the exchange rate on the debt, making its operations more liquid and allowing it to attract resources from donor organizations.

Economic cycle regulation. Changes linked to the specification of the preconditions for payment outside the specified boundaries of the unified budget, as well as the emergence of the possibility of anti-cyclical fiscal policy, should be viewed favourably.

Government's size. Marginal rate of growth of consolidate budget expenditures and non-financial assets is no longer regulated by law as of January 1, 2019, which increasing the government's flexibility regarding expenditures, accordingly probability of the impact of government size on economic growth.

Increasing the accountability of the government. The level of accountability of the Georgian government to the Parliament is raising, as evidenced by the submission of

appropriate information about the fulfilment or deviation from the legal limits during the reporting year.

4.3. Assessment of Government Size Model

Upon the collapse of the Soviet Union, all of its member countries, including Georgia, started economic reforms, which led to the necessity to lower the size of government from about 100% on a steady basis. The issue of limiting government intervention in the economy was an essential requirement for implementing effective economic policy, but it also raised the question about the optimal size of government.

Various indicators are used to analyse the size of the government, among which are: the share of government assets in the total assets of the country; the ratio of the number of people employed in the public sector to the number of people employed in the economy as a whole; public sector release; the share of government investments with the total investments made in the country; the share of government spending to the GDP; and the share of budget revenues with the GDP. Most early studies applied government consumption (Cameron, 1982); government spending, common and social spending (Landau, 1983); and the share of expenditure and income in GDP (Agell, Lindh, Ohlsson, 1997). Recent studies applies total tax revenues and total budget expenditures (Fölster, Henrekson, 2001; Agell, Ohlsson, Thoursie, 2006; Dar, AmirKhalkhali, 2002; Bergh, Karlsson, 2010). Among these, the use of government expenditures for the analysis of government size is the most acknowledged method. However, in our opinion, the does not tell us anything about the production efficiency of government expenditures, and by comparing it with the GDP, we get the actual size of the government, which is influenced by a number of social and economic factors.

Regarding above mentioned indicators the following should be noted:

1. the use of budgetary income and expenses as independent variables for analyzing government size is theoretically justified; however, the simultaneous inclusion of these components in the model causes econometric concerns.

2. in many nations (particularly in developing countries), budget expenditures are classified differently, making it impossible to compare the indicators of the optimal size of government predicted for different countries using even one model.

3. all countries have a different "fiscal history".

Above we analyze Army curve, in this section will focus Barro (1988) approach. Given that we discussed the Army curve earlier, now we will concentrate on the Barro model. This scholar was among the first to examine the size of the government using the endogenous growth model. The government sector is represented in this model, together with the system of household optimal behavior. The latter's participation in the production process is described by a special production function, in which capital and government expenditures are regarded by production inputs. Accordingly, the production function model is:

$$y = f(k, g) = A K^{1-a} g^a, 0 < a < 1 \quad (4.3.1)$$

where,

y – GDP per capita;

A – total productivity of factors;

K – the amount of capital available to producers (private sector) per capita;

g – government expenditure (purchases) per capita.

Through (4.3.1) function, an increase in government spending contributes to an increase in private sector productivity, as it serves to provide additional benefits to the private sector.

In the model proposed by Barro, government expenditures are limited by revenues, which theoretically represent the maximum (potential) value of government size and taxes are the source of government expenditure financing⁷⁴.

(4.3.1) model considering balanced budget conditions defined as follow:

$$g = T = ry = rAk^{1-a}g^a \quad (4.3.2)$$

where,

T – there are budget revenues per capita;

r – tax rate.

Budget revenues and GDP are two alternative targets of fiscal policy, as they are significantly affected by the value of the tax rate. We denote the aggregate output by Y , the budget tax revenues by T , then we can write $Y=Y(t)$ and $T=T(t)$, where t is aggregated (average) is the tax rate that satisfies the condition $0 \leq t \leq 1$. It is also implied that the functions $Y(t)$ and $T(t)$ are in accordance with each other: $T(t) = tY(t)$. This correlation shows that the behavior of the budget revenue function is essentially determined by the behavior of $Y(t)$. According to this study:

$$\max_{0 \leq t \leq 1} Y(t) = Y(t^*), \max_{0 \leq t \leq 1} T(t) = T(t^{**}) \quad (4.3.3)$$

The average tax rate t^* at which output is maximum is called the Laffer fiscal point of the first kind, and t^{**} , that produces the maximum budget revenues is called the Laffer fiscal point of the second kind. It is clear that of the two points the more important one for the economy is the point of the first kind t^* . Therefore, we arbitrarily call t^* the optimal tax rate (Ananiashvili, Papava 2011, 2013).

---

⁷⁴One of the important assumptions in the model is related to budget balance.

Returning to the (4.3.2) function if we consider it in isolated independent model, we can easily notice that under the conditions of a given, y is an increasing function with respect to both K and g . Barro showed that under certain assumptions within the endogenous growth model, the ratio $\frac{g}{y}$, which actually represents the share of government consumption in GDP and is an indicator of government size, transforms it into a function with a maximizing of g . In other words, up to a certain level, an increase in the government's productive spending increases the GDP to a maximum (peak) level, after which the increase in spending reduces GDP. Particularly interesting is the fact that g/y corresponding to the maximum GDP meets the condition: $\frac{g}{y} = a$, where the parameter a in the function (4.3.2) represents the elasticity of output per capita with respect to costs per capita. Therefore, according to this logic, the optimal size of the government, which maximizes the GDP, in Barro's endogenous growth model quantitatively coincides with the coefficient of elasticity of the government's productive costs⁷⁵.

Results of Barro's model highlight the subsequent circumstances:

- government productive expenditure (infrastructure projects, private property protection, defense and security, and etc.) impacts both private capital development and long-run economic growth. Inefficient government spending, on the other hand, decreases private capital and has a negative impact on GDP growth;
- tax financing of government production costs can be considered to stimulate the growth of the GDP to a certain level. The financing of costs depends on the payment system and the degree of change in the relevant instruments. When financing productive costs by a budget deficit, domestic or foreign debt, the positive impact on its private capital formation can be reduced as a result of the "crowding out effect", reduction of national savings, or distortion of market incentives. In the long-run, an unbalanced budget is a source of economic fluctuations, and if it is not aimed at financing productive costs, it leads to economic losses.
- when evaluating the impact of government decisions on the growth of the GDP, it is important to evaluate the impact of these decisions on the productivity of the private sector;
- the optimal size of the government is reached at the point where the marginal product of government expenditures is equal to one;

---

⁷⁵For clarity, we would like to point out that the equivalence $\frac{g}{y} = a$ means that the marginal product of the government's productive costs must be equal to one. However, in Barro's endogenous growth model, under optimal government size conditions, household utility maximizes with production.

- the marginal product of capital depends not only on factors of production such as: labor and capital, but also on government spending, which does not respond directly to market stimulus, but has a great impact on the economic conditions.

Comparing the theoretical postulates of the Barro and Armeij curves, we can say that both approaches have one common feature: both models with different methodologies analyse the optimal size of the government in terms of the marginal product of government expenditures in the same way. Their important methodological difference is that in Barro's case, the marginal product of government size is measured via productivity of capital, while the Army curve analyzes the marginal product of government expenditure without other factors. In this model, unlike Barro's model, GDP per capita is mainly used as the outcome variable rather than GDP.

For the purpose of research the model (4.3.2) was analyzed at the initial stage to estimate the size of the government, both with and without the calculation of variables per capita. In both cases, the statistical characteristics of the obtained estimates were unconvincing, and there was also an autocorrelation problem. Therefore, we refused to use the model (4.3.2), and, like Balatsky, Ekimova (2011), we turned to a non-linear (quadratic) model, the theoretical variant of which is:

$$y = A + a_1(g) + a_2(g)^2 + \varepsilon \quad (4.3.4)$$

The variables included here have the following content:

y – real GDP growth rate;

g –share of government spending (purchases) in real GDP;

ε_t – the magnitude of random errors.

Our choice of a quadratic function is due to the fact that, with its help, we can determine the turning point point, that is, the value of g for which the GDP is maximal. However, this indicator can be conventionally called the optimal size of the government. If we denote this measure by g^* , then we can easily determine that the following value corresponds to it:

$$g^* = -\frac{\hat{a}_1}{2\hat{a}_2}, \quad (4.3.5)$$

where, $\hat{a}_1$ and $\hat{a}_2$ are estimated coefficients a_1 and a_2 of (4.3.2) equation.

An initial evaluation of the model in case of Georgia (3.4.2) showed us that the model had first-order autocorrelation. To overcome this problem, we used the method of robust estimations, the corresponding results of which are presented in Table 4.3.1, according to which we can say that the obtained results are statistically completely satisfactory, which gives us the basis to calculate the indicator of the optimal size of the government for Georgia using the (4.3.5) formula:

$$g^* = -\frac{\hat{a}_1}{2\hat{a}_2} = \frac{44095}{2 \times 107825} = 0,205$$

Therefore, we concluded that the optimal size of the government (g^*) for Georgia is approximately 20%, according to the data from 1996–2018 quarterly data. This indicator represents the value g^* point in the Army curve at which the growth rate of the GDP of Georgia reaches its maximum value (Diagram 4.3.1.).

Table 4.3.1. (4.3.4) Model for robust estimation

Dependent Variable: Y

Method: Robust Least Squares

Sample (adjusted): 1996Q2 2018Q4

Included observations: 91 after adjustments

Method: M-estimation

M settings: weight=Bisquare, tuning=4.685, scale=MAD (median centered)

Huber Type I Standard Errors & Covariance

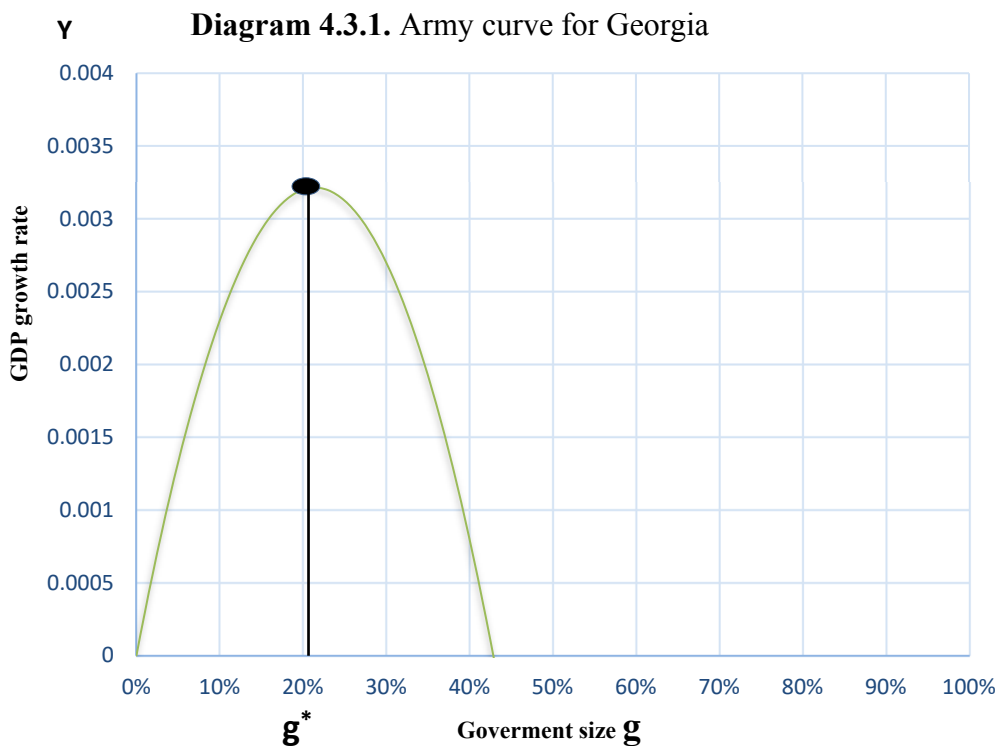
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
G	44095.36	6360.426	6.932768	0.0000
$g^{\wedge 2}$	-107825.1	22944.35	-4.699418	0.0000
C	350.8193	378.8686	0.925965	0.3545

Robust Statistics

R-squared	0.563921	Adjusted R-squared	0.554010
Rw-squared	0.734215	Adjust Rw-squared	0.734215
Akaike info criterion	142.4303	Schwarz criterion	148.4734
Deviance	51825540	Scale	619.7268
Rn-squared statistic	133.4316	Prob(Rn-squared stat.)	0.000000

Non-robust Statistics

Mean dependent var	3942.169	S.D. dependent var	1478.710
S.E. of regression	873.8810	Sum squared resid	67202792

It should be noted that the optimal size of the government obtained from the model (4.3.4) differed from its actual figure in individual years. The actual magnitude of government productive expenditure (g) was close to the estimated government size in 2010 and 2018, corresponding to 7.20% and 4.7% growth in the GDP, respectively. In the case of other years, the actual size is lower than the estimated indicator, and in 2007–2009 it is higher. It seems that in the analysis period, the majority of the actual values of the government size are located on the increasing part of the Army curve, which can be considered a potential for stimulating GDP growth rate by implementing effective fiscal policy (Table 4.3.2).

Table 4.3.2. Government size and GDP growth rate

year	government size (g)	GDP growth rate	evaluated g* (1996:QII-2018:QIV)
2003	10.00	11	20%
2004	14.00	8	
2005	17.00	5.8	
2006	15.00	9.6	
2007	22.00	11.8	
2008	26.00	2.7	
2009	24.00	-4.1	
2010	21.00	7.2	
2011	18.00	6.6	
2012	18.00	6.1	
2013	17.00	3.8	
2014	17.00	4.4	
2015	18.00	3.2	
2016	18.00	3.1	
2017	17.00	4.9	
2018	19.00	4.7	

Conducted analyze underline following factors:

- the optimal size of the government is a dynamic indicator;
- in order to promote the growth of the GDP in the long-run, fiscal stimulus should be focused on the increasing of production costs;
- the productivity rate of government expenditures causes the Army curve to shift in different positions, and the actual size of the government is determined by social factors along with economic ones;
- the growth trend of GDP is close to the trend of government productive expenditure.

Summary

General

- Factors determining the GDP depend on the level of development of the country and are different among countries.
- legal restrictions on fiscal parameters create conditions for promoting macroeconomic stability and economic freedom, especially in transition economies.
- Due to the peculiarities of transition economies, the increased efficiency of the used resources and the appropriate management of structural reforms remain important factors in stimulating the economic growth.
- The optimal size of the government is a dynamic indicator.

Assessments of the transitional period

- The negative impact of inflation on GDP growth is verified in the majority of the models we assessed inflation with a lag.
- Only four models (A1; A8; A10; A11) show that structural reforms in transition economies have a positive influence on GDP growth; the remaining models show a negative effect. In the majority of the analysed states, the establishment of the main institutions distinctive of the market economy was fairly challenging during the early period of structural changes. In the first lag condition, all signs of negative affect were found.
- Under the conditions of the first lag of government spending has a positive effect on the growth of the GDP in all models, and in the models considered with the second lag, except A2; A4; A9 models have a negative impact.
- The index of price liberalization has a negative effect on the GDP in the initial and second lag conditions (models: A2; A6; A7), while in the first lag conditions this indicator is positive.
- The current level of competition policy has a negative effect on the growth on GDP in the conditions of the first lag, while in the conditions of the second lag the mentioned indicator is positive.
- The current level of the exchange rate has a negative effect on the growth of GDP in all the models we considered, a positive effect was observed only in one (A4) model.
- Privatization has a negative effect on the GDP growth only in the first lag, in all other cases its effect is positive.
- Investments have a positive effect on economic growth in the long run.

Peculiarities of fiscal policy for Georgia

- The recent changes made to the Law on "Economic Freedom" make the government's anti-cyclical policy more flexible.
- Government expenditure components have a minor impact on GDP. The impact is visible in the first quarter, and it decreasing in following quarters. Government

consumption is 0.45, grants are 0.23, other spending is -0.009, interest is 0.08, and transfers are 0.12.

- Government consumption multiplier reaches its maximum value in the 3rd quarter and is higher than other indicators.

- in GDP variation self-variation is high.

- The assessed optimal size of government is generally different from the actual value, both in nominal and real indicators.

- In the analysed period (1996-2018), most of the actual values of the government size are located on the upward part of the Army curve, which can be considered as a certain (potential) opportunity to stimulate the GDP growth. The optimal size of the government estimated in the analysis period is equal to approximately 20% for Georgia.

- Government consumption is a significant in determining the size of the government.

- The effectiveness of the size of the government should be assessed by the productive costs of the government.

- The productivity rate of government spending shifts the Army curve, and other factors, along with to the economic, impact to the actual size of government.

- The growth trend of GDP is close to the trend of government productive expenditure.

გამოყენებული ლიტერატურა Bibliography

- ანანიაშვილი, ი., პაპავა, ვ. (2009). გადასახადები, მოთხოვნა და მიწოდება: ლაფერ-კეინზიანური სინთეზი. „სიახლე“, თბილისი.
- ანანიაშვილი, ი., პაპავა, ვ. (2011). რესურსების გამოყენების ეფექტიანობასა და მოცულობაზე საგადასახადო ტვირთის გავლენის შეფასების მოდელები. ჟ. „ეკონომისტი“, №1.
- ანანიაშვილი, ი. (2012). ოუკენის პარამეტრის შეფასების ეკონომეტრიკული პრობლემები. საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალების კრებული, თბილისი.
- ანანიაშვილი, ი. (2014). არადაკვირვებადი მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების შეფასებისა და ანალიზის მოდელები, „ეკონომიკა და ბიზნესი“, №5, სექტემბერი- ოქტომბერი, თბილისი.
- ანანიშვილი, ი., ბარდაველიძე, ა. (2018). საქართველოს ეკონომიკაში ერთობლივ მოთხოვნაზე ფისკალური და მონეტარული ინსტრუმენტების ზემოქმედების თავისებურებების ეკონომეტრიკული ანალიზი. III საერთაშორისო კონფერენცია „გლობალიზაციის გამოწვევები ეკონომიკასა და ბიზნესში“. შრომების კრებული. თბილისი, 26-27 ოქტომბერი.
- ანანიშვილი, ი., გაფრინდაშვილი, ლ. (2020). საქართველოში კორონავირუსის გავრცელების მასშტაბები და მთავრობის პრევენციული ღონისძიებების ეფექტიანობა - რას ამბობენ მოდელები. ჟურნალი „გლობალიზაცია და ბიზნესი“ №10. <https://doi.org/10.35945/gb.2020.10.005>
- ასათიანი, რ. (1996). ეკონომიკის (განმარტებითი ლექსიკონი). თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, „სიახლე“.
- აქუბარდია, თ. (1996). საბაზრო სისტემა და სახელმწიფო. თბილისი.
- ბლანშარი, ო. (2010). მაკროეკონომიკა. თსუ, გამომცემლობა,
- ბოლქვაძე, ბ. (2009). ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკის კოორდინაციის მნიშვნელობა საქართველოს გარდამავალ ეკონომიკაში. „უნივერსალი“, თბილისი.
- ბოლქვაძე, ბ. (2005). ფისკალური პოლიტიკის როლი ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების სისტემაში. ჟურნალი. „სოციალური ეკონომიკა“, სექტემბერი-ოქტომბერი.
- ბედიანაშვილი, გ. (2022). ეკონომიკური ზრდის და განვითარების დეტერმინანტები გლობალიზაციის თანამედროვე გამოწვევების პირობებში. ჟურნალი „ეკონომიკა, ბიზნესი და ადმინისტრირება“, II ნაწილი, 42-52 გვ.
- ბასილია, თ., სილაგაძე, ა., ჩიკვაძე, თ. (2001). პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე. თბილისი.
- ბასარია, რ., მესხია, ი. (1995). გარდამავალი ეკონომიკის მაკროეკონომიკური პრობლემები. თბილისი.

- გამსახურდია, თ. (2003). საქართველოს საგადასახადო-საბიუჯეტო სისტემის ფუნქციონირების პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე. თბილისი, „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“.
- ზედგინიძე, ზ., მხატრიშვილი, შ. (2014). მაკრო-ფისკალური მოდელი საქართველოს ეკონომიკისათვის. ეკონომიკა და საბანკო საქმე. ტომი 2, №2.
- კეინზი, ჯ. (1995). დასაქმების, პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია, ქუთაისი.
- მენქიუ, გ. (2000). ეკონომიკის პრინციპები. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- მექვაბიშვილი, ე. (2016). თანამედროვე ეკონომიკური თეორიები (ლექციების კურსი), თსუ.
- კვარაცხელია, დ. (2012). სოლოუს ნაშთის მოდიფიკაცია სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარის გათვალისწინებით. ჟურნალი „ეკონომიკა და ბიზნესი“, მაისი-ივნისი, №3.
- პაპავა, ვ., სილაგაძე, ა. (2019). როგორ უნდა ითარგმნოს ქართულად ტერმინი “GROSS DOMESTIC PRODUCT”. ჟურნალი, გლობალიზაცია და ბიზნესი #7.
- პაპავა, ლ. (2002). პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. თბილისი.
- პაპავა, ლ. (2009). თანამედროვე ეკონომიკური კრიზისის თავისებურებანი საქართველოში, ჟურნალი “ეკონომისტი”, №4.
- პაპავა, ლ. (2005). პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკრო-ეკონომიკა. „თსუ“, თბილისი.
- პაპავა, ლ. (2014). მკვეთრი ზრდის ეფექტი და პოსტკრიზისული ეკონომიკური ზრდა (პოსტსაბჭოთა ქვეყნების მაგალითზე). სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი „ეკონომიკა და საბანკო საქმე“.
- ჩიქობავა, მ., კაკულია, ნ. (2009). მაკროეკონომიკა. თბილისი.
- ჩიქობავა, მ. (2011). ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების კეინზიანურ მოდელს კიდევ ერთხელ გარკვევის საკითხისთვის. ჟურნალი “ეკონომიკა და ბიზნესი”, №3, მაისი-ივნისი.
- ჩიქობავა, მ. (2013). კონვერგენციის შესაძლებლობები ნეოკლასიკური და ენდოგენური ზრდის მოდელების მიხედვით. ჟურნალი “ეკონომიკა და ბიზნესი”, №4, ივლისი- აგვისტო.
- ხადური, ნ. (2010). საქართველოს ეკონომიკა გლობალური კრიზისის ფონზე. ჟურნალი “ეკონომიკა და ბიზნესი”, №6, ნოემბერი-დეკემბერი.
- საქართველოს ბანკების ასოციაცია. (2000). ეკონომიკური გლოსარიუმი.
- საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი. (2015). ორგანული კანონი “ეკონომიკური თავისუფლების შესახებ” მიმოხილვა.
- ტაბაღუა, ს. (2023). ეკონომიკური ზრდის დეტერმინანტების შეფასება გარდამავალი ეკონომიკების მაგალითზე (გაფართოებული მოდელი). ჟურნალი “ეკონომისტი”, “Ekonomisti” №3. DOI: 10.36172/EKONOMISTI
- ტაბაღუა, ს. (2016). მთავრობის მასშტაბის (ზომის) გავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე. ჟურნალი „ეკონომიკა და ბიზნესი“, ტომი IX, №1.

- ტაბაღუა, ს. (2019). ფისკალური სტიმულების გავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/315854>
- ოსტაპენკო, ნ., ტაბაღუა, ს. (2014). მოხმარების მაკროეკონომიკური ფუნქციის ძირითადი დეტერმინანტების ანალიზი. ჟურნალი “ეკონომიკა და საბანკო საქმე”, ტომი 2.
- ოსტაპენკო, ნ., ტაბაღუა, ს. (2013). მოხმარების მაკროეკონომიკური თეორიის ევოლუცია. ჟურნალი „ეკონომისტი“, №4.
- Ananiashvili I., Papava V. (2013). The Behavioral Model for Estimating the Laffer Fiscal Points. Bulletin of the Georgian National Academy of Science. vol.7, no. 1, 2013.
- Ananiashvili I., Papava V. (2014). Laffer-Keynesian Syntesis and Macroeconomic Equilibrium. New York, Nova Science Publishers.
- Ananiashvili, I. (2018). Dependence of Aggregate Supply on the Main Factors Prices of Production. Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences 12(1),
- Abel, A., Bernanke, S., Croushore, D. (2014). Macroeconomics.
- Acemoglu, D. (2009). Introduction to Modern Economic Growth. Princeton University Press.
- Arpaia, A., Curci, N. (2010). EU Labour Market Behavior During the Great Recession. European Economy – Economic Papers 2008 – 2015 405, Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission.
- Armey, D. (1995). The Freedom Revolution: The New Republican House Majority Leaders Tells why Big Governments failed, Why Freedom works, and How we will rebuild America, Washington D.C.; Regnery Publishing Inc.
- Altunc, O. F., Aydn, C. (2013). The relationship between optimal size of government and economic growth: Empirical evidence from Turkey, Romania and Bulgaria, Procedia – Social and Behavioral Sciences, 92, 66-75.
- Al-Eyd, Barrell., R. (2005). Estimating Tax and Benefit Multipliers in Europe. Economic Modelling 22(5):759-776.
- Aleshchenko, I., Archvadze, J., Ariefiev, I., Averchev, A., Azmaiparashvili, M., Bedianashvili, G., Tabaghua, S. et al. (2020). Strategies of Socio-Economic Development and Mechanisms of their Implementation in the Conditions of Economic Uncertainty and Globalization Changes: International collective monograph. ISBN: 978-9941-26-962-2
- Agell, J., Lindh, T., Ohlsson, H. (1997). Growth and the public sector: A critical review essay. European Journal of Political Economy. vol. 13, issue 1, 33-52
- Agell, J., Ohlsson, H., Thoursie, P. (2006). Growth effects of government expenditure and taxation in rich countries: A comment. European Economic Review. vol. 50, issue 1, 211-218.
- Ari, A., Pula, G., & Sun, L. (2022). Structural Reforms and Economic Growth: A Machine Learning Approach. IMF Working Paper, WP/22/184.
- Ari, A., Pula, G. (2021). Assessing the Macroeconomic Impact of Structural Reforms in Ukraine, IMF Working Papers, 2021(100).

- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. (2005). Handbook of Economic Growth. Chapter 6, Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth. Volume 1, Part A, Pages 385-472.
- Barro, R. (1997). Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Barro, R. (1988). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth, Journal of Political Economy. No 2588, NBER Working Papers.
- Barro, R. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth, Journal of Political Economy, 98, 1031-26.
- Barro, R., Sala, X. (2004). Economic Growth. Massachusetts Institute of Technology.
- Blanchard, O., Giovanni, D., Mauro, P. (2010). Rethinking Macroeconomic Policy. Journal of Money, Credit & Banking 42:199-215.
- Bernanke, B. (2003). A Perspective on Inflation Targeting. Remarks before the Annual Washington Policy Conference of the National Association of Business Economists. Washington, D.C., March 25.
- Blanchard, O. (1997). The Economics of Transition in Eastern Europe.
- Blanchard, O., Perotti, R. (2002). An Empirical Characterization of the Dynamic Effects of Changes in Government Spending and Taxes on Output. The Quarterly Journal of Economics. Vol. 117, No. 4 (Nov., 2002), pp. 1329-1368.
- Blankenau, W., Simpson, B. (2004). Public Education Expenditures and Growth, Journal of Development Economics, Elsevier, vol. 73(2).
- Bergh, A., Karlsson, M. (2010). Government size and growth: Accounting for economic freedom and globalization. Public Choice January Volume 142, Issue 1-2, pp 195–213.
- Berg, A., Borensztein, E., Sahay, R. (1999). The Evolution of Output in Transition Economies: Explaining the Differences. IMF Working Paper 99/73 (May).
- Balatsky, E., Ekimova, N. (2012). Fiscal Policy and Economic Growth. Problems of Economic Transition, vol. 54, no. 12, April 2012, pp. 55–70.
- Balatsky, E. (2003). Analysis of the Influence of the Tax Burden on Economic Growth with the Help of Production-Institutional Functions//Problemy Forecasting. Russian Academy of Sciences, 2, pp. 88-105 (in Russian)
- Balatsky, E. (2004). Assessing the Impact of Fiscal Instruments on Economic Growth. Studies on Russian Economic Development, issue 4, 124-136. (in Russian)
- Balatsky, E., Ekimova, A. (2010). Economic Growth and Fiscal Policy: Theoretical Models and Empirical Assessments. Society and Economics, No. 9. (in Russian)
- Balatsky, E., Ekimova, A. (2011). Fiscal policy and economic growth. Society and Economics, No. 4-5. (in Russian)
- Butkiewicz, J., Yanikkaya, H. (2011). Institutions and the impact of government spending on growth. Journal of Applied Economics, vol. 14, 319-341
- Bird, R.M. (1970). The growth of government spending in Canada. Toronto: Canadian Tax Foundation.
- Bird, R.M. (1971). Wagner's Law of Expanding State Activity. Public Finance 26: 1-26.
- Brada, J., Arthur E., King, A., Kutan, M. (2000). Inflation Bias and Productivity Shocks in Transition Economies: The Case of the Czech Republic. Economic Systems. 24:2, pp. 119–38.

- Bassanini, A., S. Scarpetta., P. Hemmings. (2001). Economic Growth: The Role of Policies and Institutions: Panel Data. Evidence from OECD Countries. OECD Economics Department Working Papers, No.283. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/722675213381>.
- Eichenbaum, M., Rebelo, S., Trabandt, M. (2021). The Macroeconomics of Epidemics NBER Working Paper No. 26882 JEL No. E1,H0,I1.
- Egert, B. (2017). The Quantification of Structural Reforms: Extending the Framework to Emerging Market Economies. OECD Economics Department Working Paper No.1442.
- Godoy, S., Stiglitz., J. (1992). Growth, Initial Conditions, Law and Speed of Privatization in Transition Countries: 11 Years Later, with S. Godoy, in *Transition and Beyond*, S. Estrin et al, eds., Palgrave MacMillian: Hampshire, England, 2007, pp. 89-117.
- Chao, J., Grubel, H. (1998). Optimal Levels of Spending and Taxation in Canada, Chapter in *How to Use the Fiscal Surplus: What is the optimum Size of Government*, The Fraser Institute, Vancouver.
- Cameron, D. (1982). On the Limits of the Public Economy. *Annals of the Academy of Political and Social Science* 459 (1): 46-62.
- Christiano, L., Eichenbaum, M., Rebelo, S. (2009). When is the Government Spending Multiplier large, NBER Working Papers 15394, National Bureau of Economic Research, Inc,
- Christoffersen, P., Doyle, D. (1998). *From Inflation to Growth: Eight Years of Transition*. IMF.
- Corsetti, G., Meier, A., Mueller, G. (2009). Fiscal Stimulus with Spending Reversals. Centre for Economic Policy Research (CEPR) Discussion Paper 7302. London: CEPR.
- Christie, T. (2014). The Effect of Government Spending on Economic Growth: Testing the Non-linear Hypothesis. *Bulletin of Economic Research*, 66(2), 183-204.
- Charles.,S, Dallery., T., Marie, J. (2018). Why Are Keynesian Multipliers Larger in Hard Times? A Palley-Aftalion-Pasinetti Explanation.
- Chobanov, D., Mladenova, A. (2009). What is the Optimum Size of Government. Institute for Market Economics, Bulgaria.
- Campos, N., Coricelli, A. (2002). Growth in transition: What we know, what we don't, and what we should," *Journal of Economic Literature*, XL, pp. 793–836.
- De Vroey, M. (2016). *A History of Macroeconomics from Keynes to Lucas and Beyond*". Cambridge University Press.
- Devarajan, s. et al. (1996). The Composition of Public Expenditure and Economic Growth. *Journal of Monetary Economics* 37(2).
- Dar, A., AmhirKhalkhali, S. (2002). Government Size, Factor Accumulation, and Economic Growth: Evidence from OECD Countries. *Journal of Policy Modeling*, 24, 679-692.
- Djankov, S., et al., (2003). The New Comparative Economics. *Journal of Comparative Economics*, 31(4), 595-619. ISSN 0147-5967.
- Dewatripont, M., Gerard, R. (1996). Transition as a Process of Large-Scale Institutional Change. In: *Economics of Transition*.

- De Melo, M., Denizer, C., Tenev, S. (1997). Circumstances and Choice: the Role of initial Conditions and Policies in Transition Economies. World Bank Policy Research Working Paper No. 1866.
- De Melo, M., Denizer, C., Gelb, A., de Melo, M., Denizer, C., Gelb, A. (1996). Patterns of Transition from Plan to Market. World Bank publication.
- Deb, P., Furceri, D., Ostry, D., Tawk, N., Yang, N. (2021). The Effects of Fiscal Measures During COVID-19. IMF, WP/21/262.
- Davis, M.A. (2009) Understanding the Relationship between Mood and Creativity: A Meta-Analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 108, 25-38.
- Dar, A., AmirKhalkhali, S.(2022). Government Size, Factor Accumulation, and Economic Growth: Evidence from OECD Countries. *Journal of Policy Modelling*, vol. 24, issue 7-8, 679-692.
- DeLong, J. Bradford., Summers, L. (2012). Fiscal Policy in a Depressed Economy. *Brooking Papers on Economic Activity* 2012:233-97.
- Eichengreen, B. (2020). Coronanomics 101: Which Policy Tools will Contain the Economic Threat of COVID-19?. World Economic Forum.
- EBRD. (2021-22). Transition Report 2021-22. <https://www.ebrd.com/transition-repor>
- EEAG.(2010). Report on the European Economy 2010: Exiting the Crisis, Economic Outlook, Rebuilding Trust, Global Debt, US Imbalances, and the Eurozone. pp. 1-10, 11-45, 71- 90. 101-109, 111-12.
- Islam, N. (1995). Growth Empirics: A Panel Data Approach. *The Quarterly Journal of Economics* Vol. 110, No. 4 (Nov., 1995), pp. 1127-1170.
- Ireland, N. (2000). Implementing the Friedman Rule. NBER.
- Illarionov, A., Pivovarova, N. (2002). State Size and Economic Growth, “Economic Issues” No. 9. (in Russian)
- IMF. (2000). Focus on Transition Economies. A Survey by the Staff of the IMF.
- IMF. (2010). World Economic and Financial Surveys. World economic outlook April 2010: Rebalancing growth. Apr. 2010. (Washington, D.C.). pp. xiv-xvii, 1-4, 5-9, 11-27, 43-69, 148, 155-162.
- IMF. (2020). Fiscal Policies address the covid-19 pandemic. Chapter 1.
- IMF. (2009). Fiscal Implications of the Global Economic and Financial Crisis. Fiscal Affairs Department Staff Position Note SPN/09/13. Washington, DC: IMF.
- IMF. (2007). Manual on Fiscal Transparency. IMF – Fiscal Affairs Departure, Manual on Fiscal Transparency.
- IMF. (2015). Fiscal Policy and Long-Term Growth. Policy Pape.
- IMF. (1998). Recovery and Growth in Transition Economies 1990-97: A Stylized Regression Analysis.
- ILO. (2023). Global Employment Policy Review 2023: Macroeconomic Policies for Recovery and Structural Transformation. Geneva: International Labour Office.
- Joffe, M. (2017). Evidence and the micro-foundations of economic growth. *Economics and Business Review* EBR 17(3), 52-79 DOI: 10.18559/ebr.2017.3.4
- Folscher, A., Krafchik, W., Shapiro, V. (2000). Transparency and Participation in the Budget Process. IDASA, Budget Information Service and the International Budget Project,

- Fölster, S., Henrekson, M. (2001). Growth Effects of Government Expenditure and Taxation in Rich Countries. *European Economic Review* 45 (8): 1501-1520.
- Guseh, J. (2007). Government Size and Economic Growth in Developing Countries: A Political-Economy Framework. *Journal of Macroeconomics*, 19(1), 175-192.
- Gerard, R. (2000). *Transition and Economics: Politics, Markets and Firms*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Gourinchas, P., Kalemli-Özcan, Ş., Penciakova, V., Sander, N. (2021). Fiscal Policy in the Age of Covid: Does it “Get in All of the Gracks?”. Working Paper 29293 <http://www.nber.org/papers/w29293>
- Glomm, G., Ravikumar, B. (1997). Productive government expenditures and long-run growth. *Journal of Economic Dynamics and Control* 183-204.
- Gemmel, N., Kneller, N., Sanz, I. (2011). The Timing and Persistence of Fiscal Policy Impacts on Growth: Evidence from OECD Countries. *Economic Journal*, 121(550), F33-F58. ISSN 1468-0297.
- Gaber, S., Gruevski, I., Gaber, V. (2013). The Effects of Discretionary Fiscal Policy on Macroeconomic Aggregates. *BEH-Business and Economic Horizons*. Volume 9. Issue 1.
- Gwartney, J.D., Lawson, R. (2003). The Concept and Measurement of Economic Freedom. *European Journal of Political Economy* 19, 405–430.
- Gwartney, J.D., Lawson, R. (2007). *Economic Freedom of the World: 2007 Annual Report*. Fraser Institute, Vancouver.
- Grossman, P. J. (1988). Government and Economic Growth: a Non-Linear Relationship. *Public Choice*, 56, pp. 193-200.
- Greene, W. (2017). *Econometric Analysis*. 8th edition, New York University.
- Hansen, A. (1953). *A Guide to Keynes*, New York: McGraw Hill.
- Hibbs, D. (1983). Comment on Beck. *American Political Science Review* 77, 447-451.
- Hayek, F. (1949). *Individualism and Economic Order*, London.
- Havrylyshyn, L., Izvorski, L., Rooden, R. (1998). Recovery and Growth in Transition Economies 1990-97: A Stylized Regression Analysis. IMF.
- Hausmann, R., Pritchett, L., Rodrik, D. (2005). Growth Accelerations. *Journal of Economic Growth* 10, 303-329.
- Heckelman, J.C. (2000). Economic Freedom and Economic Growth: a Short-run Causal Investigation. *Journal of Applied Economics* III, 71-91.
- Havrylyshyn, O. (2007). *Fifteen Years of Transformation in the Post-Communist World*. Cato institute.
- Heybey, B., Murrell, P. (1998). *The Relationship Between Economic Growth and Speed of Liberalization During Transition*, Department of Economics and IRIS Center, University of Maryland, Manuscript.
- Hernández-Catá, E. (1997). Liberalization and the Behavior of Output During the Transition from Plan to Market", IMF Working Paper 97/53 (April).
- Harberger, A. (1998). A Vision of the Growth Process. *The American Economic Review*, Vol, 88.N.1. pp.1-32.
- Horowitz, S. (2004). Structural Sources of Post-Communist Market Reform: Economic Structure, Political Culture, and War. *International Studies Quarterly*, 48(4), 755–778.
- Krugman, P., Wells, R. (2015). *Macroeconomics*. Worth Publishers. 4th edition.

- Keynes, J. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan Cambridge University Press, for Royal Economic Society
- Kinda, T., Lengyel, A., Chahande, K. (2022). Fiscal Multipliers During Pandemics. IMF WP/22/149.
- Kalecki, M. (1954). *Theory of Economic Dynamics. An Essay on Cyclical and Long-Run Changes in Capitalist Economy*. Reprinted in: Osiatýnski, J. (Hrsg.), *Collected Works of Micha Kalecki. Volume 2. Capitalism, Economic Dynamics* (Oxford 1991) 205-348.
- Kandil, M., Morsy, H. (2010). Fiscal Stimulus and Credibility in Emerging Countries. Working Paper, WP/10/123. (Washington: IMF). pp. 1, 3-4, 7, 13-16.
- Kornai, J. (1994). Transformational Recession: The Main Causes. *Journal of Comparative Economics*, Volume 19, Issue 1, pp. 39-63.
- Knack, S., Keefer, P. (1995). Institutions and Economic Performance: Cross-country Tests Using Alternative Institutional Measures. *Economics and Politics* 7, 207-227.
- Krickhaus, J. (2004). The Regime Debate Revisited: a Sensitivity Analysis of Democracy's Economic Effect. *British Journal of Political Science* 34, 635–655.
- Karras, G.(1996). The Optimal Government Size: Further International Evidence on the Productivity of Government Services. *Journal “Economic Inequality”*, Vol. 34, Issue 2.
- Kawalec, P. (2020). The Dynamics of Theories of Economic Growth: An Impact of Unified Growth Theory. *Economics and Business Review EBR* 20(2), 19-44.
- Coronado, L, Joseph, P., Lupton. (2005). The Household Spending Response to the 2003 Tax Cut: Evidence From Survey Data.
- Leith, C., Wren-Lewis, S. (2005). Fiscal Stabilization Policy and Fiscal Institutions. *Oxford Review of Economic Policy*, 21(4), 584-597.
- Cogan, J.F., Cwik, J., Taylor., Wieland, V. (2009). New Keynesian Versus Old Keynesian Government Spending Multipliers, NBER Working Paper 14782.
- Lucas, R. (1990). Supply-Side Economics: An Analytical Review. *Oxford Economic Papers*, Vol. 42(2), pp. 293-316.
- Landau, D. (1983). Government Expenditure and Economic Growth: A Cross-Country Study. *Southern Economic Journal* 49 (3): 783-792.
- Loungani, P., Sheets, N. (1997). Central Bank Independence, Inflation and Growth in Transition Economics. IMF.
- Linwood, G. (1996). *Macroeconomic theory and transition economy*. Translation from English. General ed. V.A. Isaeva. Moscow, INFRA. (in Russian)
- Modigliani, F. (1944). Liquidity Preference and the Theory of Interest and Money. *Journal “Econometrica”*, vol. 12, pp. 44-88.
- Mutascu, M., Milos, M. (2009). Optimal Size of Government Spending. The Case Of European Union Member States. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 11(1) PP 447.
- Murphy, C. (2023). Fiscal Policy in the COVID-19 Era. *Economic Papers*, Vol. 42, No. 2, 107–152. A journal of applied economics and policy, published by John Wiley & Sons Australia.

- Mervar, A. (2003). *Economic Growth and Countries in Transition*. Croatian Economic Survey.
- Mankiw, N., Romer, D., Weil, D. A (1992). Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107, No. 2. (May, 1992), pp. 407-437.
- McConnell, C., Brue, L., Flynn, M. (2009). *Economics. Principles, Problems, and Policies*. Published by McGraw-Hill/Irwin.
- Mavrov, H. (2007) The Size of Government Expenditure and the Rate of Economic Growth in Bulgaria. *Economic Alternatives*, 1, 52-63.
- Magazzino, C., Forte, F. (2010). Optimal size of government and economic growth in EU-27, MPRA Paper 26669, University Library of Munich, Germany.
- Musgrave, R.A. (1969). *Fiscal Systems*. New Haven and London: Yale University Press.
- Makasheva, N. (2015). Macroeconomic Reconciliation? (About the book by I. Ananiashvili and V. Papava “Laffer-Keynesian synthesis and macroeconomic equilibrium”). *Economic issues*. No. 3. (in Russian)
- Nijkamp, P., Poot, J. (2004). Meta-Analysis of the Effect of Fiscal Policies on Long-run Growth. *European Journal of Political Economy*, 2004, vol. 20, issue 1, 91-124.
- North, D. (1989). Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction, *World Development*, Volume 17, Issue 9, Pages 1319-1332.
- Olson, M. (1982). *The Rise and Decline of Nations*. Yale: Yale University Press. ISBN 0300030797.
- Olson, M., Sarna, N., Swamy, A. (2000). Governance and Growth: A Simple Hypothesis Explaining Cross-Country Differences in Productivity Growth. *Public Choice* 102, 341–364.
- Pappa, E. (2009). The Effects of Fiscal Shocks on Employment and Real Wages,” *International Economic Review*, Vol.50(1), pp.217-44.
- Papava, V. (2020). On the Atypical Economic Crisis under the COVID-19 Pandemic. *Journal “Economic and Business” TSU*, №4.
- Papava, V. (2005). *Necronomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism (Lessons from Georgia)*, iUniverse Inc., Lincoln. p.20.
- Papava, V. (1996). The Georgian economy: From ‘shock therapy’ to ‘social promotion’. *Journal “Communist Economies & Economic Transformation”*. Vol.8, No.2.
- Perotti, R. (2005). Estimating the Effects of Fiscal Policy in OECD Countries. No 276, Working Papers from IGIER (Innocenzo Gasparini Institute for Economic Research), Bocconi University.
- Perotti, R. (2007). In Search of the Transmission Mechanism of Fiscal Policy, forthcoming, NBER Macroeconomics Annual.
- Pevcin, P. (2004). Size of Budgetary and non-budgetary Government: Explaining Cross-country Differences”, Working Paper.
- Padoan, P. (2009). Fiscal Policy in the Crisis: Impact, Sustainability, and Long-Term Implications. ADBI Working Paper 178. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Available: <http://www.adbi.org/working-paper/2009/12/14/3418.fiscal.policy.crisis/>

- Peacock, A., Wiseman, J. (1961). *The growth of Public Expenditure in the United Kingdom*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Piatkowski, M. (2002). *The New Economy and Economic Growth in Transition Economies: The Relevance of Institutional Infrastructure*, WIDER Discussion Paper, No. 2002/62.
- Piętak, Ł. (2014). *Review of Theories and Models of Economic Growth*, Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe, ISSN 2082-6737.
- Popov, V. (2006). *Shock therapy versus gradualism reconsidered: Lessons from transition economies after 15 years of reforms*, TIGER Working Paper Series, No.82.
- Ram, R. (1986). *Government size and Economic Growth: A new Framework and some Evidence from Cross-section and Time Series Data*. *American Economic Review* 76(1), 191-203.
- Romer, P. (1990). *Endogenous Technological Change*. *Journal of Political Economy*, Vol.98.No.5. pp.S71-S102.
- Romer, P. (1986). *Increasing Returns and Long Run Growth*. *Journal of Political Economy*, 94, 1002–37.
- Round, J (2009). *International Encyclopaedia of Human Geography (Second Edition)*.
- Seidman, L. (2006). *Learning about Bernanke*. *Challenge*, 49 (5), September/October. p.20.
- Suborna, B (2020). *Understanding Coronanomics: The economic implications of the coronavirus (COVID-19) pandemic*. MPRA Paper.
- Svejnar, J. (2002). *Transition Economies: Performance and Challenges*. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 16, No. 1, Winter 2002 (pp. 3-28)
- Sachs, D., Larrain, B. (1993). *Macroeconomics in the Global Economy*. Prentice Hall. pp. 192-193.
- Selowsky, M., Martin, R. (1997). *Policy Performance and Output Growth in the Transition Economies*, *American Economic Review (Papers and Proceedings)*, 87(2) (May), pp. 349-353.
- Scully, G. (1994). *What Is the Optimal Size of Government in the US?* National Centre for Policy Analysis. Policy Report, No.188. <http://www.ncpa.org/studies/s159/s159.html>
- Saraceno, F. (2018). *The End of the Consensus? The Economic Crisis and the Crisis of Macroeconomics*. <https://doi.org/10.3917/reof.157.0319>
- Stone, R. (2020). *Fiscal Stimulus Needed to Fight Recessions Lessons From the Great Recession*.
- Sachs, D., Larrain, F. (1996). *Macroeconomics. Global approach*. (in Russian).
- Solow, R. (1956). *A Contribution to the Theory of Economic Growth*, *Quarterly Journal of Economics*, 70 (1).
- Swan, T. (1956). *Economic Growth and Capital Accumulation*, *Economic Record*, 32.
- Shachmurove, Y., Zilberfarb, B. (2020). *Macroeconomic Performance of the Israeli Economy in the 21st Millennium*. *Economics and Business Review EBR* 20(2).
- Turdaliev, N. (2019). *Monetary Policy, Heterogeneous Population and Inflation*. *Journal "Research in Economics"* Vol.73, Issue 4.
- Thirlwall, A. P. (1993). *The renaissance of Keynesian Economics*, in: *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review* 186 327-37.

- Tcherneva, P. (2008). The Return of Fiscal Policy: Can the New Developments in the New Economic Consensus Be Reconciled with the Post-Keynesian View? Working Paper No. 539. The Levy Economics Institute. p.25.
- Teixeira, A., Fortuna, N. (2003). Human Capital, Innovation Capability and Economic Growth, FEP Working Papers 131, Universidade do Porto, Faculdade de Economia do Porto.
- Tabaghua, S. (2017). Optimal Size of Government and Economic Growth: The case of Georgia. Journal “Actual Problems of Economics” №7.
- Tabaghua, S., Ostapenko, N. (2018). Some Fiscal and Monetary Aspects of Consumption Theory. Journal “Ecoforum”, Volume 7, Issue 3(16).
- Tabaghua, S. (2022). Fiscal Rules and post-pandemic (COVID19) Economic Recovery. International Institute of Social and Economic Sciences, Proceedings of the 17th Economics & Finance Conference, Istanbul. <https://doi.org/10.20472/EFC.2022.017.019>
- Tabaghua, S. (2023). Fiscal Rules Nexus Covid19 shock in Case of Georgia (Macro Approach). Jurnal “Ekonomisti” №1, DOI: 10.36172/EKONOMISTI
- Toporowski, J. (2012). The Monetary Theory of Kalecki and Minsky. SOAS Department of Economics Working Paper Series, No. 172, The School of Oriental and African Studies.
- Tarasevich, L., Grebennikov, I., Leussky, A. (2006). Macroeconomics. (in Russian).
- Tanzi, V., Zee, H. (1997) Fiscal Policy and Long-Run Growth. IMF Staff Papers, 44, 179-209. <https://doi.org/10.2307/3867542>
- UN. (2022). World Economic Situation and Prospects 2022.
- UNESCAP. (2010). Economic and social survey of Asia and the Pacific 2010: Sustaining recovery and dynamism for inclusive development.(Thailand: UN Office). pp. 29-3.
- Fischer, S., Sahay, R. (2004). Transition Economies: The Role of Institutions and Initial Conditions. Fischer Sahay-Calvo Conference-April14.doc April 14.
- Fischer, S., Sahay, R., Vegh, C. (1998). From Transition to Market: Evidence and Growth Prospects. IMF WP/98/52.
- Fischer, S., Ratna S., Vegh, C. (1996(a)). Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience. American Economic Associations.
- Fischer, S., Ratna S., Vegh, C. (1996(b)). Stabilization and Growth in Transition Economies: The beginning of growth. American Economic Associations.
- Fisher, M., Seater, J. (1993). Long-Run Neutrality and Superneutrality in an ARIMA Framework. American Economic Review, vol. 83, issue 3, 402-15.
- Fischer, S., Dornboom, R., Schmolenzi, R. (1993). Economy. Translation from English. Moscow, “Delo”, p. 512. (in Russian)
- Verick, S., Islam, I. (2010). The Great Recession of 2008-2009: Causes, Consequences, and Policy Responses. May. 2010. IZA DP no. 4934. (Bonn: IZA). pp. 2-6, 12-13, 35-45, 47.
- Vedder, K., Gallaway, E. (1998). Government Size and Economic Growth. Distinguished Professors of Economics, Ohio University.
- Woodford, M. (1998). Public Debt and the Price Level. Princeton University Working Paper, July.

- Wolf, H. (1997). Transition Strategies: Choices and Outcomes. New York University, Stern Business School.
- Wyplosz, C. (2010). The Eurozone in the Current Crisis. ADBI Working Paper No. 207.
- Williamson, J. (2009). A Short History of the Washington Consensus. 15 LAW & BUS. REV. AM. 7. <https://scholar.smu.edu/lbra/vol15/iss1/3>
- Workie, M. (2005). Determinants of Growth and Convergence Intransitive Economies in the 1990s: Empirical Evidence From a Panel Data, Prague Economic Papers 3/2005, pp.239-51.
- Zhu, Z., Chiou-Wei, S., Kuo, Y. (2010). Government Size and Economic Growth: an Application of the Smooth Transition Regression Model, Applied Economics Letters 17(14).
- Zagler, M., Durnecker, G. (2003). Fiscal Policy and Economic Growth, Journal of Economic Surveys, 17, 3, 397-418.
- Zinnes, C., Eilat, Y., Sachs, J. (2001). The Gains from Privatization in Transition Economies: Is "Change of Ownership" Enough?. IMF Staff Papers, 2001, vol. 48, issue 4,7.

ვებგვერდები

Webpages

- საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო www.mof.ge
- საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი <http://pbo.parliament.ge>
- საქართველოს ეროვნული ბანკი www.nbg.gov.ge
- საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო www.economy.ge
- საერთაშორისო სავალუტო ფონდი www.imf.org
- მსოფლიო ბანკი www.worldbank.org
- National Bureau of Economic Research www.nber.org

**დანართი
Annexes**

**ცხრილი 1. რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ვარიაციის
დეკომპოზიცია**

Table 1. Decomposition of real GDP variation

Period	S.E.	Y	Variance Decomposition of Y:				
			GEXP	GG	GO	RDG	TR
1	84.23207	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	112.6140	84.42273	1.151636	1.159756	10.25212	1.711858	1.301904
3	131.2973	85.93777	2.201127	1.063473	8.303444	1.333541	1.160642
4	150.2373	82.34181	6.216626	1.078640	7.563379	1.907004	0.892539
5	170.1177	71.49185	13.72210	2.398876	7.939042	3.630448	0.817685
6	188.9802	62.14710	19.41401	5.156226	6.875398	5.504704	0.902569
7	206.2200	54.27331	23.58747	7.511261	5.924129	7.588623	1.115212
8	222.3636	47.44434	27.31393	8.991125	5.178181	9.660764	1.411664
9	236.4292	42.30731	30.04400	9.957162	4.595108	11.44011	1.656313
10	248.7073	38.44566	32.08136	10.49799	4.160811	12.92579	1.888384

Period	S.E.	Y	Variance Decomposition of GEXP:				
			GEXP	GG	GO	RDG	TR
1	97.74211	18.72528	81.27472	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	110.3545	26.19868	64.72710	4.342473	0.005020	1.542540	3.184181
3	122.6784	26.34430	62.70191	4.541433	1.206469	2.337042	2.868847
4	127.1955	27.70887	59.92930	5.968178	1.159634	2.560960	2.673054
5	133.0084	30.21624	55.59289	5.460622	1.904465	4.353967	2.471814
6	135.9470	30.02313	53.33458	5.281922	2.553906	6.276860	2.529604
7	138.7470	30.11832	51.38267	5.463553	2.470184	7.997290	2.567984
8	141.0806	29.35827	49.70419	5.581310	2.487689	10.12271	2.745841
9	143.0210	28.58475	48.36481	5.637230	2.436764	12.04352	2.932932
10	144.6599	27.94095	47.28201	5.626712	2.381929	13.67288	3.095519

Period	S.E.	Y	Variance Decomposition of GG:				
			GEXP	GG	GO	RDG	TR
1	5.046049	13.24457	0.950248	85.80519	0.000000	0.000000	0.000000
2	6.028448	9.769655	4.356348	78.93652	1.808771	4.320489	0.808216
3	6.269828	9.031950	4.134774	79.56455	1.744447	4.776822	0.747462
4	6.471847	9.674293	3.881976	75.45075	4.303496	5.987480	0.701999
5	6.624106	9.241441	5.071571	73.49475	4.356783	6.314619	1.520837
6	6.755899	8.910528	5.276192	72.74964	4.192432	7.161406	1.709801
7	6.851683	9.454992	6.180477	70.81733	4.173156	7.521375	1.852672
8	6.922791	9.899544	6.565220	69.38656	4.258910	8.070705	1.819064
9	6.988185	10.29142	6.836029	68.34634	4.287305	8.412828	1.826074
10	7.024851	10.29189	6.957810	67.77357	4.256468	8.835295	1.884970

Period	S.E.	Y	Variance Decomposition of GO:				
			GEXP	GG	GO	RDG	TR

1	44.03251	6.633293	3.913300	7.944960	81.50845	0.000000	0.000000
2	53.90636	10.54781	27.24630	5.318635	55.95282	0.109278	0.825170
3	55.09880	11.61018	26.77334	5.173658	53.97244	0.437791	2.032591
4	58.21956	15.56137	26.83233	6.309068	48.84352	0.405816	2.047898
5	59.38906	18.22683	26.34691	6.083856	46.93936	0.432313	1.970728
6	60.28779	20.18681	25.58198	5.904173	45.78764	0.625697	1.913699
7	60.68813	21.05912	25.24932	5.826584	45.23101	0.706266	1.927707
8	61.17014	22.01440	24.86137	5.735143	44.52398	0.922905	1.942195
9	61.70059	22.34093	24.62843	5.699173	43.93529	1.482954	1.913219
10	62.16681	22.38786	24.45156	5.824273	43.31805	2.131387	1.886867

Period	Variance Decomposition of RDG:						
	S.E.	Y	GEXP	GG	GO	RDG	TR
1	12.47378	1.377198	6.307972	0.118113	8.144321	84.05240	0.000000
2	16.33093	1.111472	7.596979	0.069094	4.942062	86.14231	0.138084
3	20.15525	1.019281	9.722602	0.052951	3.336745	85.43064	0.437779
4	22.78823	1.823252	10.92953	0.464984	2.725706	82.92482	1.131707
5	25.04966	2.041957	11.14983	0.786800	2.405826	81.37433	2.241254
6	26.69097	2.193043	11.57627	1.087476	2.245442	79.60211	3.295666
7	27.95651	2.103129	11.69002	1.055927	2.096000	78.81146	4.243462
8	28.90234	2.002382	11.83917	0.990317	2.024646	78.22579	4.917693
9	29.66112	1.907793	11.86497	0.958174	1.968543	77.82857	5.471952
10	30.26151	1.847815	11.89475	0.937843	1.954750	77.44048	5.924359

Period	Variance Decomposition of TR:						
	S.E.	Y	GEXP	GG	GO	RDG	TR
1	51.73695	0.420621	8.685319	2.316778	14.60620	48.61878	25.35231
2	73.16939	0.230867	26.41468	1.158333	10.52373	37.30288	24.36951
3	82.09107	0.279455	25.65693	0.962459	9.087335	36.83905	27.17477
4	86.32768	0.301483	25.55460	1.041265	8.219201	37.11301	27.77045
5	89.14222	0.416122	24.88135	0.993880	7.821592	36.83864	29.04841
6	91.27617	0.950121	24.25105	0.963303	7.587635	36.27519	29.97270
7	92.75414	1.322350	23.64211	1.131836	7.515352	35.79736	30.59100
8	93.77893	1.781714	23.13034	1.312966	7.518324	35.43218	30.82448
9	94.70100	2.253646	22.80304	1.346186	7.617087	35.13983	30.84021
10	95.69387	2.717856	22.73558	1.322041	7.700752	34.80536	30.71841

Cholesky Ordering: Y GEXP GG GO RDG TR

ცხრილი 2. ბაროს მოდელი: დამოკიდებული ცვლადი რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტი (GDP)

Table 2. Barro Model: dependent variable real GDP

Dependent Variable: Y
Method: Least Squares
Sample: 1996Q1 2018Q4
Included observations: 92

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
g	-213.7126	4799.245	-0.044530	0.9646
g ²	16719.15	15458.33	1.081563	0.2824
K	1.895569	0.141737	13.37389	0.0000
C	1624.082	207.3876	7.831144	0.0000
R-squared	0.907873	Mean dependent var		3921.518
Adjusted R-squared	0.904733	S.D. dependent var		1430.149
S.E. of regression	441.4215	Akaike info criterion		15.06038
Sum squared resid	17147060	Schwarz criterion		15.17003
Log likelihood	-688.7776	Hannan-Quinn criter.		15.10464
F-statistic	289.0684	Durbin-Watson stat		0.394876
Prob(F-statistic)	0.000000			

ცხრილი 3. ბაროს მოდელი: დამოკიდებული ცვლადი რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტის (GDP) ზრდის ტემპი

Table 3. Barro model: dependent variable real GDP growth Rate

Dependent Variable: Y_REAL_TEMP
Method: Least Squares
Sample (adjusted): 1996Q2 2018Q4
Included observations: 91 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
g	-436.9474	6757.371	-0.064662	0.9486
g ²	17289.53	21701.70	0.796690	0.4278
K	1.899132	0.196596	9.660071	0.0000
C	1538.136	296.1338	5.194059	0.0000
R-squared	0.836102	Mean dependent var		3843.169
Adjusted R-squared	0.830450	S.D. dependent var		1478.710
S.E. of regression	608.8802	Akaike info criterion		15.70408
Sum squared resid	32253952	Schwarz criterion		15.81445
Log likelihood	-710.5357	Hannan-Quinn criter.		15.74861
F-statistic	147.9390	Durbin-Watson stat		1.449887
Prob(F-statistic)	0.000000			

ცხრილი 4. ბაროს მოდელი: დამოკიდებული ცვლადი რეალური მთლიანი სამამულო პროდუქტი (GDP) ერთ სულზე
Table 4. Barro model: dependent variable real GDP per capita

Dependent Variable: Y_PER
 Method: Least Squares
 Sample: 1996Q1 2018Q4
 Included observations: 92

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
g	1.142351	5.672448	0.201386	0.8409
g ²	15.08756	18.27090	0.825770	0.4112
K	0.002138	0.000168	12.76440	0.0000
C	1.380953	0.245121	5.633765	0.0000
R-squared	0.902926	Mean dependent var		4.073508
Adjusted R-squared	0.899616	S.D. dependent var		1.646718
S.E. of regression	0.521736	Akaike info criterion		1.579196
Sum squared resid	23.95437	Schwarz criterion		1.688839
Log likelihood	-68.64301	Hannan-Quinn criter.		1.623449
F-statistic	272.8404	Durbin-Watson stat		0.365553
Prob(F-statistic)	0.000000			

ცხრილი 5. მთავრობის ზომის საბაზისო მოდელი
Table 5. Baseline model of government size

Dependent Variable: Y_REAL_TEMP
 Method: Least Squares
 Sample (adjusted): 1996Q2 2018Q4
 Included observations: 91 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
g	50831.04	5987.448	8.489599	0.0000
g ²	-132374.2	21752.89	-6.085363	0.0000
C	-41.30616	353.4333	-0.116871	0.9072
R-squared	0.660303	Mean dependent var		3843.169
Adjusted R-squared	0.652583	S.D. dependent var		1478.710
S.E. of regression	871.5831	Akaike info criterion		16.41091
Sum squared resid	66849825	Schwarz criterion		16.49369
Log likelihood	-743.6964	Hannan-Quinn criter.		16.44431
F-statistic	85.52717	Durbin-Watson stat		0.800475
Prob(F-statistic)	0.000000			

სულხან ტაბაღუა – ეკონომიკის დოქტორი, ევროპის უნივერსიტეტის გლობალიზაციის ეკონომიკური და სოციალური პრობლემების კვლევითი ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, ასისტენტ პროფესორი. წარჩინებით დაამთავრა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის „ეკონომიკის“ სამაგისტრო და სადოქტორო პროგრამები. არის სხვადასხვა საერთაშორისო სა-

განმანათლებლო პროგრამების მონაწილე და შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო კონკურსების გამარჯვებული, სოციალურ და ეკონომიკურ მეცნიერებათა საერთაშორისო ინსტიტუტის (IISES), ევრაზიის ბიზნესისა და ეკონომიკის საზოგადოების (EBES) წევრი. ქართულ და უცხოურ ენებზე გამოქვეყნებული აქვს სამეცნიერო ნაშრომები და მონაწილეობა აქვს მიღებული სხვადასხვა ქვეყნებში გამართულ საერთაშორისო-სამეცნიერო კონფერენციებში. სულხან ტაბაღუას, ასევე აქვს საჯარო სექტორში მუშაობის გამოცდილება, 2010 წლიდან სხვადასხვა პოზიციებზე მუშაობს საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროს სსიპ-საქართველოს სტანდარტების და მეტროლოგიის ეროვნულ სააგენტოში, 2020 წლიდან იკავებს სტანდარტების დეპარტამენტის დირექტორის თანამდებობას, მონაწილეობა აქვს მიღებული საქართველოსა და მის ფარგლებს გარეთ გამართულ სხვადასხვა პროფილის შეხვედრებში.

კვლევის სფერო: ფისკალური პოლიტიკა, ეკონომიკური ზრდა, მოხმარების ფუნქცია, ღია ეკონომიკის მაკროეკონომიკა, ეკონომიკური ციკლები.

გამომცემლობა „უნივერსალი“
Publishing House “UNIVERSAL”

თბილისი, 0186, ა. პოლიტკოვსკაიას №4. ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02
4, A. Politkovskaia st., 0186, Tbilisi, Georgia ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

სულხან ტაბაღაშვილი   ფისკალური სტიმულები: შეფასება და ანალიზი